

Priglasilo v Italijo od beneške
Romy

ČETRTO BERILO

ZA

ČETRTE RAZRED OBČIH LJUDSKIH ŠOL

Maksu *Engelbertu*
PO M. JOSINU IN E. GANGLU

PREUREDILA SLOVENSKA UČITELJA

(= *Anton Grmek*
Ivan Dancov)



V MILANU 1919

NATISNIL IN ZALOŽIL LUIGI TREVISINI

ZALOGA ZA JULJSKO BENEČIJO

V TRSTU VIA CHIOZZA 1.

147340

147340 --



N 1000 / 1960

Kazalo in pregled.

I. Zabavi in pouku.

Štev.	Stran	Štev.	Stran
1. Molitev (Simon Jenko) . . .	1	14. Lev in lisica (Fr. Metelko)	9
2. Ne želi tujega blaga! (Peter Gros)	1	15. Orel in kavka (Po Esopu Anton Kosi)	10
3. Sraka in pavje perje	2	16. Zakaj je medved zver (Zapisal Anton Brezovnik) . . .	10
4. Palček in orel (Fr. Erjavec)	2	17. Jutro (Fr. Levstik)	10
5. Pošten starček	3	18. Zvesti podložnik (Ivan Steklasa)	13
6. Pregovori	4	19. Martin Krpan z Vrha (Frančišek Levstik)	14
7. Dobri otroci (Iz „Vrtca“) . .	4	20. Večerna molitev (Engelbert Gangl)	21
8. Mož in jerebica (Po Esopu Anton Kosi)	5	21. Mladini (Anton Medved) . .	23
9. Potnik in škrljanec (W. Hey-Anton Funtek)	6	22. Zahajajoče solnce (Ivan Tomšič)	23
10. Breskve (Iz „Vrtca“)	6		
11. Umen konj	7		
12. Pes in mačka (Fr. Levstik)	8		
13. Jelen (Po Esopu Fr. Metelko)	9		

II. Cerkev, šola in hiša.

23. Ura (Frančišek Levstik) . . .	24	35. Angel varuh (Anton Funtek)	37
24. Kdaj je ustvaril Bog čebele? (Zapisal Anton Kosi)	25	36. Pregovori	37
25. Daritev (Simon Gregorčič) . .	26	37. Mornar in rudar (Jožef Jurčič)	38
26. Luknja v rokavu (Iz „Vrtca“) .	27	38. Siromak (Simon Gregorčič)	39
27. Najboljši gospodar (Zapisal Gašper Križnik)	30	39. Spominjaj se smrti (France Prešeren)	40
28. Pregovori	31	40. Prva pomladna čebela (Frančišek Levstik)	40
29. Lesena skleda (M. Valjavec)	31	41. Spomladi pod milim nebom (Frančišek Erjavec)	42
30. V slogi je moč	32	42. Pomladni izprehod (Frančišek Levstik)	43
31. Pobratimija (Simon Jenko)	33		
32. Človek (Frančišek Erjavec)	34		
33. Človeško telo (Ant. Janežič)	35		
34. Delo (Po Janezu Volčiču) . .	36		

III. Letni časi.

Štev.	Stran	Štev.	Stran
43. Ptice — človeške prijateljice (Frančišek Erjavec)	44	50. Polharji (Po Jožefu Jurčiču)	52
44. Kukavica (Jožef Stritar)	46	51. Pozabljenim (S. Gregorčič)	53
45. Penica (Po Jožefu Stritarju)	46	52. Sv. Martin (Po Ant. Kosiju)	55
46. Negodni ptičel (Simon Gregorčič)	48	53. Lisjakove tožbe (Po Jožefu Stritarju)	56
47. Kosec (Frančišek Cegnar)	49	54. Zakaj stavimo o Božiču jaslice (Iz „Vrtca“)	58
48. O nevihtih (Simon Gregorčič)	50	55. Zimski večer (Simon Jenko)	59
49. Pri pastirskem ognju (Jožef Stritar)	51		

IV. Priroda.

A. Prirodopisje.

56. Vse je tvoje (Mihael Opeka)	51	80. Žabe	90
57. Netopir	61	81. Slanik	91
58. Jež	63	82. Lov na sardele	92
59. Krt	64	83. Smrekov zalubnik	94
60. Volk	65	84. Čebele (Frančišek Črnagoj)	95
61. Pasja steklina	66	85. Mravlja	98
62. Lev	67	86. Kobilica selka	99
63. Kune	68	87. Hruška in jablana (Po Alfonzu Paulinu)	100
64. Medved	70	88. Oljčno olje	101
65. Veverica	71	89. Bukev in hrast (Frančišek Črnagoj)	102
66. Srna	72	90. Kavovec (Po Martinu Cilenšku)	103
67. Velblod	73	91. Vinska trta (Po Iv. Tušku)	104
68. Kragulj	75	92. Laneno ter konopno predivo in bombaž (Po Schreinerju)	106
69. Sove	76	93. Žito	108
70. Žolne	77	94. Roža	109
71. Kukavica	78	95. Strupene rastline (Po Martinu Cilenšku)	110
72. Škrjanec ali škrlec	79	96. Glive	112
73. Vrane	80	97. Zastrupitev (Po Martinu Cilenšku)	113
74. Prepelica	82		
75. Sloka ali kljunač	83		
76. Gos	84		
77. Gaščarice	85		
78. Kače	86		
79. Gad in modras	88		

Štev.	Stran	Štev.	Stran
98.	Zemlja ali prst	114	
99.	Apnenec	116	
100.	Baker (Pro Henriku Schreinerju)	117	
101.	Zlato in srebro	119	
102.	Živo srebro (Po Henriku Schreinerju)	121	
103.	Svičnik (Po Frančišku Hubadu)	122	
104.	Žveplo	123	
105.	Smodnik (Po Henriku Schreinerju)	124	
106.	Steklo (Po Henriku Schreinerju)	125	

B. Prirodoslovje.

107.	Toplota in njeni viri	126	119.	Voda	145
108.	Prevodniki toplote	128	120.	Ogljik in ogljikova kislina	146
109.	Žarenje toplote	130	121.	Zrak	149
110.	Raztezanje teles po toploti	130	122.	Zračni tlak	152
111.	Toplomer	132	123.	Barometer	153
112.	Kako se telesa tale in strjajo	133	124.	Zvok	155
113.	Vrenje	134	125.	Elektrika	157
114.	Teža	137	126.	Hudo vreme	159
115.	Plavanje	138	127.	Galvanska elektrika	160
116.	Občujoče posode	139	128.	Svetloba	162
117.	Stroji	140	129.	Leče in oko	164
118.	Magnetizem	143			

V. Dom in svet.

A. Zemljepisje.

130.	Domovina (Andrej Praprotnik)	167	141.	Soška dolina in njene stranske doline	191
131.	Julijska Benečija	168	142.	Goriške gorske planote	193
132.	Morje	170	143.	Kras (Jožef Žirovnik)	194
133.	Trst	171	144.	Postojnska jama (Štefan Primožič)	196
134.	Stara in nova tržaška svobodna luka	176	145.	Idrijski rudnik (Po Jožefu C. Oblaku)	199
135.	Tržaški Lloyd	177	146.	Alpe	200
136.	Istrani	178	147.	Lov na divje koze Po Frančišku Erjavcu)	204
137.	Rižanska dolina	182	148.	Pastirčevanje na planinah (Po Frančišek Erjavcu)	205
138.	Pulj	183			
139.	Gorica	185			
140.	Soča	189			

B. Zgodovina.

Štev.	Stran	Štev.	Stran
149. Italija	207	164. Papir (Jožef Stare)	226
150. Rimljani v naši domovini (Po Simonu Rutarju)	208	165. Tiskarstvo	227
151. Zgodovinski obris Trstu	210	166. Prvi početki gibanja	228
152. Luke in ceste v starem Trstu	211	167. Jožef Mazzini	229
153. Prve naselbine v Trstu	211	168. Ustaje in vojna leta 1848— 1849	230
154. Boji Histrov z Rimljani	212	169. Kralj Karel Albert	232
155. Stari Slovani (Po Simonu Rutarju)	214	170. Vladanja kralja Viktorja Emanuela II.	232
156. Domače življenje in verstvo starih Slovanov (Po Jožefu Staretu)	215	171. Camillo Cavour	233
157. Sv. Ciril in Metod	216	172. Vojni z leta 1855—1859	333
158. O vitezih	218	173. Jožef Garibaldi	234
159. Križarske vojske (Po Jožefu Staretu)	219	174. Osvoboditev Benečije in Man- tove	236
160. Tabori v turških časih	221	175. Kralj Viktor Emanuel II. imenovan „kralj poštenjak“	237
161. Gradišča	222	176. Umberto I.	238
162. Devinski grad	223	177. Viktor Emanuel II.	238
163. Kako je bil iznajden smod- nik (Po Jožefu Staretu)	225	178. Svetovna vojna	239

I. Zabavi in pouku.

1. Molitev.

Čuj nas, večni Bog !
Tvoji smo sinovi,
dela blagoslovi
naših slabih rok.
Vsmili se sirot,
Oče, z nami bodi,
kaži pravi pot,
ki do sreče vodi ;
Ti nam daj kreposti,
da kar sklene um,
v d'janju naš pogum
izkaže brez slabosti !

Simon Jenko.

2. Ne želi tujega blaga !

Bogat trgovec je izročil pred odhodom v tuje dežele prijatelju mošnjo z denarji, da mu jo hrani, dokler se ne povrne.

Trgovec odpotuje pa se ne vrne več. Padel je po nesreči s konja in si zlomil tilnik. Ko prijatelj zve, da je bogati trgovec mrtev, vzame mošnjo z denarji in jo prinese njegovi ženi.

To dejanje poštenega moža pa ni bilo vseč njegovemu prijatelju. Zato ga očitno pograja, rekoč: „O, neumnež! Zakaj nisi ohranil denarja zase? Saj bi ne bil nihče tega zvedel, ker ti ga je izročil rajni trgovec brez lista in brez prič.“

Toda poštenjak ga zavrne: „Prijatelj, tuje blago ni moje! Četudi bi tega nihče ne vedel, pa bi znal zanje Bog, ki bi ga poterjal od mene. Saj se glasi njegova zapoved: „Ne želi tujega blaga!“

Peter Gros.

3. Sraka in pavje perje.

Sraka je nabrala pavjega perja in se je našopirila z njim. Tako nalepšana gre ošabno mimo srak, svojih tovarišic. Vsa napihnjena jih še ne pogleda, ampak ošabna zaide med pave.

Pavi hitro spoznajo svojino, izrujejo tujki pavje perje in jo zaženo napol golo, odkoder se je priklatila.

Vsa osramočena in oključvana se privleče med sestre; pa tudi srake jo začno črtiti, ključvati in preganjati, tako da sirota izgubi še svoje perje.

4. Palček in orel.

Ptiči so hoteli imeti kralja in so sklenili, da bodi tisti njih kralj, ki poleti najviše. Vsi ptiči se vzdignejo, in tudi palček misli, da ne sme zaostati. Ali siromak je dobro vedel, da se v letanju ne more meriti z drugimi ptiči. Zato poizkusi z zvijačo doseči največjo čast.

Palček, ne bodi len, smukne pod letečo štorcljo ter se ji skrije med perje, česar pa štorclja ne zapazi.

Ptiči lete in lete vedno više, ali sčasoma opeša drug za drugim, in naposled se zibljeta samo še orel in štoroklja v zraku. Končno jame pešati tudi štoroklja. Zdajci pa izleti stržek izpod perja in se drzne meriti z orlom. In glej ! Orel res omahuje. Stržek ga je premagal in hoče biti kralj.

Ko zvedo ptiči njegovo prevaro, ga hočejo ubiti, toda on se jim izmuzne o pravem času in se skrije v mišjo luknjo.

V njegovo sramoto pa so mu dali ptiči ime „kraljiček“, kakor ga imenujejo tuintam tudi pri nas.

Zapisal Francišek Erjavec.

5. Pošten starček.

Za sedemletne vojske pošlje vojskovodja konjike v vas po krmo za konje. Gredo in pridejo do ubožne kmetiške hiše, kjer dobe starčka, stoječega na pragu. Naprosijo ga, da bi jim pokazal njivo, kjer bi si nakosili krme.

Ko gre postrežljivi starček z njimi mimo njive, kjer je rastel ječmen, mu reko vojaki : „Tukajle je dosti krme !“

Starček pa pravi : „Idimo le dalje, bomo dobili še druge !“

Vojaki gredo in pridejo do druge njive. To njivo jim pokaže starček. Vojaki naglo razjahajo, si nakose prav obilo ječmenovke in jo navežejo na konje. Pred odhodom vpraša vojak starčka : „Oče, po nepotrebem ste nas gnali tako daleč. Na prvi njivi je bila lepša ječmenovka, nego je ta.“

„Že mogoče“, odvrne pošteni starček, „ali ta, ki ste jo nakosili, je bila moja, ona pa ni!“

6. Pregovori.

1. Kdor veliko govori, veliko ve, ali veliko laže.
2. Po slabi družbi rada glava boli.
3. Kdor se brati z volkom, mora z njim tudi tuliti.
4. Kadar greš volku naproti, pokliči psa s seboj.
5. Resnica oči kolje.

7. Dobri otroci.

Bog se je razsrdil na ljudi in jim pošiljal nekaj let zaporedoma veliko sušo. Kar so bili ljudje vsejali, ni nič obrodilo. Zavladata je tolika lakota, da so ljudje mrli in da je živina poginjala.

Vladal je nekje v cesarstvu mlad cesar, ki je zbral ob sebi samo mlade in neizkušene ljudi. Tem ni samo zaupal, ampak je tudi vladal po njih nasvetih. Prigovarjali so cesarju, naj dá utopiti vse stare ljudi, da ne bi jedli kruha mladim ljudem. Cesar je zagrozil vsakomur s smrtno kaznijo, kdor bi dajal zavetje staremu človeku.

V mestu so živeli trije bratje. Imeli so starega očeta, ki ga pa niso utopili, kakor je velel ukaz. Skrili so ga v podstrešno izbo. Tam je sedel starček nekoliko mesecev, in sinovi so mu prinašali, kar so imeli hrane. Minila je zima, prišla je pomlad — čas setve.

Nikjer ni bilo zrnca, da bi ga bili vsejali. Sinovi gredo očeta vprašat, kaj naj store.

Oče odgovori : „Strgajte, otroci, staro streho s hiše, izmlatite slamo in kar primlatite, to vsejte !“

Sinovi store tako, in Bog jim dá srečo. Minil je teden, in žito je ozelenelo. Za mesec dni se je zibalo v polnem klasju ; bilo ga je dosti. Drugim kmetom pa je njive zarastel osat. Ljudje so se čudili, in kmalu je govoril o tem ves svet. To je zvedel tudi cesar. Ukazal je, naj pridejo bratje preden. Bratje se prestrašijo tega povelja in vprašajo očeta : „Oče, pred cesarja moramo. Kaj naj storimo ?“

Starček jim odgovori : „Pojdite, otroci ! Pred cesarjem pa govorite samo resnico !“

Bratje pridejo k cesarju. Jezen jih vpraša cesar : „Zakaj skrivate žito, svet pa umira od gladu ? Govorite resnico, sicer vas bodo na moj ukaz mučili do smrti !“

Bratje povedo vse, kakor je bilo od konca do kraja. Cesarjevo čelo se razjasni. Predse ukaže pripeljati starega očeta in mu odloči sedež poleg sebe. Poslušal je njegov svet do smrti, sinove pa je bogato obdaroval.

iz „Vrtca“.

8. Mož in jerebica.

Mož je ujel jerebico v zanko. Ravno jo misli zadaviti, ko se oglasi nesrečnica, rekoč : „Izpusti me, izpusti ! Vabila ti bom zato druge jerebice v tvoje mreže.“

„Oj, kako grdo je to!“ odgovori mož. „In ravno zato te usmrtim, ker si tako nesramna, da hočeš pehati tovarišice v nesrečo, le da bi otela sama sebe.“

Po Esopu Anton Kosi.

9. Potnik in škrjanec.

P o t n i k :

Kako se, škrjanec, v zraku vrliš, proti zgodnjemu solncu žgoliš!

Š k r j a n e c :

Ljubega Boga vdano hvalim za življenje in hrano; tako sem vajen izza mlada, to je pač tudi tebi navada.

In ko je škrjanec v zraku pel in potnik stopal po cesti vesel, solnce oba sta se veselila, srečna in zadovoljna bila. Ljubi Bog pa je takrat slavo in čast poslušal rad.

W. Hey — Anton Funtek.

10. Breskve.

Delavec je prišel iz mesta in je prinesel otrokom petero lepih breskev, kakršnih še niso bili videli. Strmeč gledajo otroci rdečkasto, s tankim mahom pokrito sadje. Jako so ga veselili.

Oče da štirim otrokom vsakemu po eno breskev, eno pa dobi mati.

Zvečer, preden so plegli, vpraša oče: „Kako so vam teknile breskve?“

„Dobra je bila, ljubi oče,“ reče najstarejši otrok. „Ima prijeten, sladak in obnem kislast okus. Ko-

ščico sem spravil, da jo vsadim. Potem bom imel tudi jaz tako drevo.“

„Dobro,“ reče oče, „ti misliš na prihodnost, kakor mora misliti vsak gospodar. To je pametno.“

„Jaz sem breskev snedel,“ zakliče najmlajši otrok, „a koščico sem zavrnel. Mati mi je dala še polovico svoje breskve.“

Oče reče: „Storil si kakor otrok, in to je primerno tvoji dobi.“

Nato reče drugi sin: „Pobral sem koščico, ki jo je bil zavrnel bratec, jo razklal in pojedel jedrce, ki je sladko kakor oreh. Svojo breskev sem prodal. Zanj sem dobil toliko denarja, da bom lahko kupil več breskev, ko pridem v mesto.“

„Glej ga!“ pravi oče. „Res jako pametno za otroka. Daj Bog, da ne bi bil nič drugega kot trgovec!“

„A kaj ti, Tone?“ vpraša oče.

Tone odgovori: „Ponesel sem breskev sosedovemu bolnemu Martinku. Ni je hotel vzeti. Položil sem mu jo na posteljo in odšel.“

„Vrlo dobro,“ vzklikne oče. „Kateri izmed vas je obrnil breskev najbolje?“

„Tone,“ zakličejo otroci.

Iz „Vrtca“.

11. Umen konj.

Poljski vojskovodja Koščiuško pošlje nekega dne slugo po opravkih v bližnjo vas. Sluga je jezdil gospodovega konja. Ko se vrne domov, reče vojskovodji: „Gospod poveljnik, Vašega konja ne jezdim nikdar več, ako mi ne daste tudi mošnjo z novci.“

„Kako meniš to?“ ga vpraša Koščiuško.

Sluga odgovori: „Kadar se je na cesti ubožen mož odkril in prosil vbogajme, se je konj hipoma ustavil in se ni premaknil z mesta, dokler nisem obdaril berača. Končno mi poide drobiž, in konja mi je bilo mogoče pognati le tako, da sem delal, kakor bi berače obdaroval.“

Zakaj je imel konj to navado, je lahko ugeniti.

12. Pes in mačka.

Močnik mački sta lizali
iz črepinje pred vežó,
nista se nikogar bali
ne za rep, ne za glavó.

Njima za neboditreba
od plotu sovražen ves
k skledi pride ter zasreba
Darovčev požrešni pes.

Plaha mačica mladica
zamijavkne in zbeži;
zakrivi hrbet starica,
puhne v psa in zakriči:

„Vzdigni se mi na podplate,
pasji lačni pritepuh!
Ali planem s kremplji nate,
ako mi ostaneš gluh.“

Psu ni mar za te besede,
zavrči in zamrmra :
„Ne umaknem se od sklede,
dokler kaj imam zoba !“

Mačka ljuta se razširi,
prašči mu takoj za vrat,
in vse lape vzdigne štiri,
kožuh šiva spred in zad.

Psa boli, da v kot zacvili
ves krvav in razkodran,
zdiha, sebi sam se smili,
tepen, od jedi odgnan !

Francišek Levstik.

13. Jelen.

Na enem očesu slep jelen se je hodil past poleg morja. Slepo oko je obračal vselej proti morju, češ : „Od te strani se mi ni treba bati ničesar, na ono stran pa vidim“.

Primeri se pa, da priplava ladja. Z nje ugledajo jelena in ga ustrelje. Jelen se zvrne ; preden pa pogine, pravi : „Pač sem bil neumen ! Od one strani sem se bal in miren zaupal morju, ki mi je prineslo smrt“.

Po Esopu Francišek Metelko.

14. Lev in lisica.

Lev se je postaral in onemogel. Preslab je bil, da bi si bil iskal živeža. Zato si izmislil posebno zvi-jačo. V brlogu leži iztegnjen kakor umirajoč bolnik.

Vse štirinogate živali hodijo k njemu in ga milujejo, a on jih zaporedoma davi in žre.

Ko jih požre že veliko, pride tudi lisica k brlogu, vendar obstoji zunaj in se skrbno ozira. Lev jo vpraša : „Zakaj ne greš k meni ?“

Ali lisica mu odgovori : „Zato, ker vidim veliko stopinj obrnjenih proti tebi, nazaj pa nobene.“

Prančiček Metelko.

15. Orel in kavka.

Visoko v zraku nad čredo ovac je plaval mogočni orel. Zdajci se spusti iz zračnih visočin na ovco, jo pograbi z močnimi kremplji in jo odnese.

To videč, se tudi kavka loti ovce, da bi jo odnesla. Ali zaman — preslaba je ; naposled se zamota v gosto ovčjo volno in ne more odleteti.

Ovčar, ki jo ugleda, kako ceplja, da bi se otela, hitro pristopi, jo prime in ji pristriže perutnice. Takšno dá potem svojim otrokom za igračo.

„Jej, jej !“ zakriče otroci radostno, „kako se pa pravi tej ptici ?“

„Pred dobro uro je še mislila, da je orel, a takoj je spoznala, da je le uboga — kavka !“ reče oče.

Po Esopu Anton Kosi.

16. Zakaj je medved zver ?

Kmet je obdelaval njivo blizu gozda. K njemu pride medved in ga vpraša : „Kaj delaš ?“

„Sejal bom,“ odgovori kmet.

Medved pa reče : „Škoda za setev, ker ti jo pokončajo gozdne živali !“

„Žal,“ pritrди kmet, „to bi se res utegnilo zgoditi.“

„Daj mi spodnjo polovico tega, kar prideláš, pa ti jo bom varoval,“ pravi medved.

„Dobro,“ reče kmet, „že velja!“

Kmet vseje rž, in medved jo pridno varuje. Ko pa pride jesen, požanje kmet rž, a medvedu pusti strnišče. Medved godrnja, toda kmet ga spomni pogodbe, po kateri dobi spodnjo polovico. Ko medved vidi, da je prekanjen, godrnjaje odide.

Drugo pomlad najde medved zopet kmeta na njivi.

„Kaj delaš?“

„Sejal bom.“

„Škoda za setev, ker ti jo pokončajo gozdne živali.“

„Žal, to bi se res utegnilo zgoditi.“

„Daj mi gorenjo polovico tega, kar prideláš, pa ti jo bom varoval.“

„Dobro, tvoja bodi gorenja polovica!“

Kmet vsadi krompir, in medved pridno odganja živali z njive. Ko pride jesen, izkoplje kmet krompir, a medvedu ostane gorenja polovica — krompirjevka. Jezen odide medved v gozd.

Tretjo pomlad pride zopet medved h kmetu na njivo.

„Kaj delaš?“

„Sejal bom.“

„Škoda za setev, ker ti jo pokončajo gozdne živali.“

„Žal, to bi se res utegnilo zgoditi.“

„Varoval ti jo bom, ako bo letos pridelek zgoraj in spodaj moj, pri sredi pa tvoj.“

„Dobro, zgodi se po tvoji volji!“

Kmet vseje koruzo, in medved jo pridno varuje. Ko pride jesen, pobere kmet storže, débелca pa pusti medvedu. Ves razkačen pravi sedaj medved : „Vidim, da ne morem biti prijazen s človekom; odslej bom živel ž njim v sovraštvu.“

Zapisal Anton Brezovnik.

17. Jutro.

Tam na nebu sinjem zvezda plava,
svetla zvezda, blažena danica,
kadar božja zbuja se narava
in si mije s hladno roso lica.

Solnce rano h goram se dviguje,
po oblakih živo luč razliva,
da snežnikom glave ozarjuje,
ter zlati se potlej gozd in njiva.

Jutro dahne, brzo vse zagiblje,
ptica trebi si v grmovju krila,
odletevši v vejah spet se ziblje,
glasovito prepevaje čila.

Zvon cerkveni v sveto pesem brenkne,
dol in gora z jekom odgovarja ;
nakovalo s kladivom zažvenkne,
ki je v roki trdi gospodarja.

V dvor petelin z družbo prikoraka,
trepne dvakrat, trikrat s perutnico :
Kur zapoje, kura kokodaka,
razkopava po smeteh z nožico.

Mače kvišku v lok se nagrbļjava,
priskakavši z repom maha psiček ;
v hlev pastirček še zaspan pritava,
čaka paše krava in voliček.

Žena tukaj, mož se tam pokaže,
sodar glasni že nabija sode ;
vozu hlapec len kolesa maže,
pojde v goro po jelove hlode.

A z motiko dekla v polje zeha,
potoglave delajoč korake ;
vsaka v dimu zakadi se streha,
dim se vije nebu pod oblake.

Kar je spalo v sladkotihi noči,
v šum zbudi se, v hrup in ropotanje,
a človeka zopet skrb naskoči,
prej vtopljena v dobrodejno spanje.

Francišek Levstik.

18. Zvesti podložnik.

Ko se je l. 1812. Napoleon I. bližal Moskvi, mu priženo v glavni stan kmeta, ki so ga ujeli na polju. Hoteli so namreč, da jim pove kaj natančnega o potih in o okolici. Kmet jim odgovarja mirno in res-

nično na vsa vprašanja ter niti ne pomisli, da bi moglo biti to njegovim rojakom na škodo.

Francoski častniki se začno iz njega norčevati. Eden izmed njih mu napiše na levo roko veliki N. Ko kmet zapazi na roki črko N, vpraša : „Kaj pomeni ta napis ?“

Častniki se mu posmejejo in eden mu reče : „Ta veliki N na tvoji roki pomeni, da zdaj nisi več podložen svojemu carju, ampak francoskemu cesarju Napoleonu.“

Komaj kmet zasliši te besede, se mu zmračilo čelo in stresne se po vsem životu. Izza pasa potegne rusko sekirico, položi levo, s črko N zaznamenovano roko na mizo bližnjega pisarja — en mah, in roka pade odsekana z mize.

Zdajci se Francozi spogledajo. Resno so razmišljali, s kako odločnim sovražnikom se bodo morali boriti.

Ivan Steklasa.

19. Martin Krpan z Vrha.

1.

Na Notranjskem stoji vas, Vrh po imenu. V tej vasi je živel v starih časih Krpan, močan in silen človek. Bil je neki tolik, da ga ni bilo kmalu takega. Dela mu ni bilo mari, ampak nosil je od morja na svoji kobilici angleško sol, kar je bilo pa že tisti čas ostro prepovedano. Pazili so ga mejači, da bi ga zalezli kje nehotoma ; poštenega boja ž njim so se bali prav tako kakor pozneje s Štampiharjem. Krpan

se je pa vedno umikal in gledal, da mu niso mogli do živega.

Bilo je pozimi, in sneg je ležal kroginkrog. Držala je samo ozka gaz, ljudem dovoljena, od vasi do vasi. Nesel je Krpan po ozki gazi na kobilici nekoliko stotov soli. Kar mu prižvenketa naproti lep voz; na vozu pa je sedel cesar Janez, ki se je ravno peljal v Trst. Krpan je bil kmetiški človek, zato ga tudi ni poznal; pa saj ni bilo časa dolgo ozirati se. Še odkriti se ni utegnil; temveč prime brž kobilico in tovor ž njo, pa jo prenese v stran, da ne bi je voz podrl. Menite li, da je to Krpana kaj mudilo? Bilo mu je, kakor komu drugemu prestaviti stol. Ko cesar to vidi, veli kočijažu, naj ustavi konje. Ko se to zgodi, vpraša silnega moža: „Kdo pa si ti?“

Ta mu odgovori: „Krpan mi pravijo; doma sem pa z Vrha od Svete Trojice, dve uri hoda od tukaj.“

„I, kaj pa nosiš v tovoru?“ vpraša dalje cesar.

Krpan si naglo izmisli in reče: „I, kaj? Kresilno gobo pa nekaj brusov sem naložil, gospod!“

Nato se cesar začudi in pravi: „Ako so brusi, pokaj so pa v vrečah?“

Krpan se ne umišlja dolgo, ampak odgovori urno: „Bojim se, da ne bi razpokali od mraza; zato sem jih zavil v slamo in potisnil v vrečo.“

Cesar, ki mu je bil silni možak menda vseč, pravi dalje: „Anti veš, kako se streže taki reči. Kaj pa, da si konjiča prestavil tako lahko? Res nima dosti mesa, pa ima vsaj kosti.“

Krpan se malo zareži in pravi: „Vem, da imajo Vaši konji več mesa, pa vendar ne dam svoje kobilice za vse štiri, ki so tukaj napreženi. Kar se pa tiče prestavljanja, gospod, si upam nesti dve taki kobilici dve uri hoda in tudi še dalje, če je treba.“

Cesar si misli: „To velja, da bi se zapomnilo.“
— Nato veli pognati.

2.

Minilo je leto in nekateri dan. Krpan je pa zmeraj tovoril po hribih in dolinah. Kar se pripeti, da pride na Dunaj strašen velikan, Brdavs po imenu. Ta je vabil kakor nekdanji Pegam vse junake v boj. Cesar pa tudi ni imel tako boječih ljudi, da bi dejal: Nihče se ni upal nanj. Toda kdor se je izkusil ž njim, je bil gotovo zmagan. Velikan pa ni bil mož usmiljenega srca; ampak vsakega je umoril, kogar je obvladal. — To je začelo iti cesarju po glavi: „Glejte si no! Kaj bo, kaj bo, če se Brdavs ne ukroti?“ Tako je tožil cesar, kočijaž ga je pa slišal. Pristopi tedaj z veliko ponižnostjo, kakor gre pred tolikim gospodom, in pravi: „Cesarost, ali več ne pametujete, kaj se je zgodilo predlansko zimo blizu Trsta?“

Cesar vpraša nekoliko nejevoljen: „Kaj neki?“

Kočijaž odgovori: „Tisti Krpan, ki je tovoril s kresilno gobo in brusi, ali ne veste, kako je prestavil kobilico v sneg, kakor bi bil nesel skledo na mizo? Če Krpan ne bo premagal Brdavsa, drug ga tudi ne bo, tako Vam povem.“

„Saj res“, pravi cesar, „precej se mora poslati ponj!“

Poslali so veliko, lepo kočijo po Krpana. Ta je bil ravno tačas natovoril nekoliko soli pred svojo kočo. Mejači so bili pa vse čisto ovedeli, da se zopet napravlja po kupčiji. Pridejo tedaj nanj ter se ga lotijo; bilo jih je petnajst. Ali on se jih ni ustrašil; pisano jih je pogledal, prijel prvega in omlatil ž njim druge, da so vsi podplate pokazali.

Ravno se je to vršilo, ko se pripelje v četver nova, lepa kočija. Iz nje stopi cesarski sel, ki je videl vse, kar se je godilo. Naglo reče: „Zdaj pa že vem, da sem prav pogodil. Ti si Krpan z Vrha od Svete Trojice, kaj ne?“

„Krpan sem,“ pravi ta; „z Vrha tudi, od Svete Trojice tudi.“

Ali kaj bi pa radi? Če mislite radi soli kaj, svetujem, da mirujete. Petnajst jih je bilo, pa se jih nisem bal, hvala Bogu; samo enega se tudi ne bom.“

Sel pa, ki gotovo ni vedel, zakaj se méni o soli, reče nato: „Le urno zapri kobilu v konjak, pa se hitro praznje obleci, pojdeva na Dunaj do cesarja.“

Krpan ga nejeverno pogleda in odgovori: „Kdor hoče iti na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj, to sem slišal od starih ljudi; jaz ga pa menim nositi s seboj, koder bom tovoril in dokler bom tovoril.“

Služabnik mu pravi: „Nikar ne misli, da šale uganjam.“

„Saj bi tudi ne bilo zdravo,“ reče Krpan.

Nato sel zopet pravi: „Kar sem ti povedal, je vse res. Ali ne veš, kako si umaknil predlansko

zimo kobilico kočiji s pota? Oni gospod na vozu je bil cesar.“

Krpan se začudi in pravi: „Cesar? — Menda vendar ne?“

„Cesar, cesar! Le poslušaj! Prišel je zdaj na Dunaj hud velikan, ki mu pravimo Brdavs. Dosti vojščakov in gospode je že pobil; pa smo rekli: Če ga živ krst ne zmore, Krpan ga bo! Glej, ti si zadnje upanje cesarjevo in dunajskega mesta.“

Krpana je to s pridom utešilo. Jako dobro se mu je zdelo do vsega, kar je slišal. Tedaj reče: „Če ni drugega, kakor tisti Brdavs, poslušajte, kaj Vam pravim! Petnajst Brdavsov za malo južino, to je meni toliko, kolikor Vam poriniti kamen čez lužo, ki jo preskoči dete, sedem let staro.“

To reče in dene sol s kobile, kobile pa v konjak, gre v kočjo ter se praznje obleče, da ne bi ga bilo sram pred cesarjem. Ko se preobuje, priteče iz hiše, sede v kočijo, in nato naglo zdrčita proti Dunaju.

3.

Ko prideta na Dunaj, je bilo vse mesto črno pregrnjeno, ljudje so pa lazili klavrni kakor mravlje, kadar se jim zapali mravljišče.

Krpan vpraša: „Kaj pa vam je, da vse žaluje?“
„O, Brdavs, Brdavs!“ vpije malo in veliko, možje in žene. „Ravno danes je umoril cesarjevega sina, ki ga je globoko v srce pekla sramota, da ne bi imela krona junaka pod sabo, ki se ne bi bal velikana.“

Krpan veli urno pognati, in tako prideta na cesarski dvor. Tam je stala straža vedno pri vratih noč in dan. Brž je zavpila o Krpanovem prihodu, kakor so imeli navado, kadar se je pripeljal kdo izmed cesarske rodovine. Bilo je namreč naročeno že štirinajst dni dan za dnevom, naj se ne oglasi nikomur in nikoli, samo tačas, kadar se bo pripeljal tak in tak človek. Tako so se veselili Krpana na Dunaj. Ko cesar zasliši vpitje, precej ve, kdo je, in mu steče naproti pa gre ž njim v gorenje hrame. Cesar ga vpraša: „Krpan z Vrha, ali me še poznaš?“

„Kaj bi Vas ne,“ odgovori Krpan; „saj ni več kot dve leti, kar sva se videla. No, Vi ste še zmiraj lepo zdravi, kakor se vidi na Vašem licu.“

Cesar pravi: „Kaj pomaga ljubo zdravje, ko pa gre vse drugo narobe. Saj si že slišal o velikanu? Kaj praviš, kaj bo iz tega?“

Krpan odgovori: „Kaj bo drugega? Glavo mu bomo vzeli, pa je! Kakor sem uboren človek, ali tako ga bom premikastil, da se mu nikdar več ne bodo vrnile hudobne želje, razsajati po Dunaju.“

Kdo bi bil cesarju ustregel bolj Kako te besede! Le nekaj ga je še skrbelo; zato pa reče: „Da si močan, o tem si me preveril. Ali pomisli: on je vajen orožja iz mladih dni; ti pa si prenašal do zdaj le bruse in kresilno gobo po Kranjskem. Kako se ga boš pa lotil?“

„Nič se ne bojte,“ pravi Krpan; „kako ga bom in s čim ga bom, to je moja skrb. Ne bojim se ne meča, ne sulice, ne drugega velikanovega orožja, ki mu še vsemu imena ne vem.“

4.

Prišel je čas boja z velikanom ; bilo je ravno na svetega Erazma dan. Krpan vzame kij in mesarico ter odjezdi iz mesta na travnik, kjer se je bojeval Brdavs.

Ko Brdavs ugleda jezdeca, svojega sovražnika, se zagrohota in reče : „Ali je to tisti Krpan, ki so ga poklicali name tako daleč, tam z Vrha od Svete Trojice ? Mar bi bil ostal doma za pečjo, da ne bi cvelil stare matere, ako jo še imaš ; da ne bi žalil žene, ako ti jo je Bog dal. Pojdi mi izpred oči, da te ne vidim, pa le naglo, dokler mi je srce še usmiljeno. Če me zgrabi jeza, boš ležal na zemlji krvav, kakor je sam cesarjev sin in sto drugih.“

Krpan mu odgovori : „Če nisi še spravljen z Bogom, urno skleni, kar imaš ; moja misel ni, čakati dolgo ; mudi se mi domov za peč. Tvoje besede so mi obudile v srečo živo željo do moje kočice in do moje peči ; ali poprej vendar ne pojdem, dokler ti ne vzamem glave. Pa ne zameri ! To mi je naročil moj gospod, cesar ; jaz nisem vedel zate, ne za tvoje velikanstvo in za vse krvave poboje. Prijezdi bliže, da si podava roke ; nikoli si jih nisva poprej, nikoli si jih ne bova pozneje. Ali pravijo, da Bog nima rad, če pride kdo z jezo v srce pred sodni stol.“

Velikan se nekoliko začudi, ko to zasliši. Naglo prijezdi ter mu podá debelo roko. Krpan mu jo pa tako stisne, da precej kri udari izza nohtov. Brdavs malo zareži, pa vendar ne pravi nič, ampak si misli :

„Ta je hud in močan; pa kaj bo — kmet je kmet. Saj se ne utegne bojevati, kakor gre junakom.“

Urno zasukneta vsak svojega konja, in si zdirjata od daleč naproti. Brdavs visoko vzdigne meč, da bi že s prvim mahom sovražniku odsekal glavo, ali Krpan mu urno podstavi svoj kij, da se meč globoko zadere v mehko lipovno. Preden ga velikan more izdreti, razjaha Krpan, potegne Brdavs na tla, pa ga položi, kakor bi deval otroka v zibel, mu stopi za vrat in reče: „No, zdaj pa le hitro zmoli en očenaš ali dva in grehov se malo pokesaj. Izpovedal se ne boš več, mudi se mi domov za peč. Znaj, komaj že čakam, da bi spet slišal zvon, ki poje na Vrh pri Sveti Trojici.“

To izreče, počasi vzame mesarico, mu odseka glavo in se vrne proti mestu.

Dunajčani, ki so do sedaj gledali le od daleč, pridero k njemu. Tudi sam cesar mu pride naproti in ga objame vpričo ljudstva, ki je vpilo na vse grlo: „Krpan je nas otel! Hvala Krpanu, dokler bo Dunaj stal!“

Francišek Levstik.

20. Večerna molitev.

Mrak na zemljo trudno pada,
zvezdam luč se že prižiga. —
K Tebi, moj vsevladni Stvarnik,
duša se v molitvi dviga.

Tvoje me oko je zrlo,
Tvoja roka me vodila,
Tvoja milost spremljevalka
meni je podnevi bila.

O, zahvaljam Te in molim !
Tebi vsak svoj dih darujem,
svoje misli, svoje želje
in srce Ti posvečujem.

Zjutraj mi po volji Tvoji
solnčni žarek vzal je sanje,
zdaj, ko noč zagrinja stvarstvo,
daj mi, Oče sladko spanje !

Angel naj stoji ob meni,
naj telo se odpočije,
da vesela bo mi duša,
ko spet jutro svet oblije !

Engelbert Gangl.

II. Cerkev, šola in hiša.

21. Mladini.

Po žilah tvojih teče zdrava kri,
nedolžno, jasno sijajo oči.
Mladina, ti budiš nam upe zlate,
srce nam dvigajo pogledi nate.

Le pevaj zdaj, mladosti se raduj !
Nebeški angel te nesreč varuj !
A v cerkvi, šoli in domači hiši
nauke lepe zvesto v dušo piši !

Gojimo te v ljubezni in skrbih ;
sadvov prineseš nam v bodočih dneh,
če nikdar iz srcá ti ne izgine
ljubezen do Bogá in domovine.

Anton Medved.

22. Zahajajoče solnce.

Jožek in Tine sta imela modrega očeta in dobro,
bogaboječo mater, ki sta jo ljubila nad vse na svetu.

Bogu se je zazdelo, da jima je vzel preljubo
mater. Dečka sta jako žalovala in se jokala po njej.

Ko mine prva žalost in se dečka nekoliko poto-
lažita, ju vzame oče na polje, ko se je solnce ravno

pomikalo za gore in je le še poslednje žarke sipalo po zemlji.

Oče se obrne proti zahajajočemu solncu in reče : „Glejta, ljuba otroka ! Zahajajoče solnce nam je sladka tolažba v bridkosti. Razlivalo je po zemlji svetlobo, gorkoto in življenje, zdaj se pa poslavlja od nas in tone za gore. Vendar ne žalujemo, ker nas zapušča ; saj dobro vemo, da se nam jutri zopet prikaže v toliko lepši svetlobi. — Vajina dobra mati je vama bila živa podoba dobrodejnega solnca. Učila je vaju, da se večkrat ozirajta tja gor v sveta nebesa ; učila je vaju moliti in živeti v strahu božjem. Nebeški Oče, ki vama je dal mater, vama jo je tudi vzel. Mati je vaju zapustila, kakor nas zapusti solnce, kadar zatone za gorami. Zaraditega pa ne smeta preveč žalovati, zakaj vera nas uči, da je zdaj mati v boljšem in prijetnejšem življenju.“

„Ljubi oče,“ reče Tine, „zdajmi ni več tako hudo pri srcu, ker vem, da najdemo dobro mater v nebesih.“

„Da,“ reče oče, „zopet jo bomo videli — in to tako gotovo, kakor gotovo vemo, da se nam zahajajoče solnce zopet prikaže ob jasnem jutru.“

Ivan Tomšič;

23. Ura.

Brez odmora biješ,
v grobni venec viješ,
ura, naše dni !
Le uhajaj, ura !
Kar stori natura,
vse za smrt stori.

Kmetov up najbolji
ti končaš na polji,
ti in tvoj vihar ;
kadar v pišu ruješ,
morski val dviguješ,
kolne te čolnar.

Kadar se rodimo,
 dokler ne sprahnimo,
 meriš ti nam čas :
 Leto gre za letom,
 vene cvet za cvetom,
 vene nam obraz.

Ako vroče želje
 nam gasi veselje,
 rov mu koplješ ti ;
 če nam srce poka,
 tvoja trda roka
 brezčutná grmi.

Tvoja pesem kliče
 iz grobov mrliče ;
 tvoja pesem spet
 črni grob zapahne,
 kadar jutro dahne
 v dan od zore vnet.

Kdor se v zlu pozabi,
 roka tvoja zgrabi,
 kes ga pokori.

Sužnjem in cesarjem
 tvojim ni udarjem
 stati v bran moči.

Krivde in grehoto,
 pokopane v tmoto
 v skritem dnu srca,
 vse o svojem časi
 jezik tvoj razglasi,
 vse na znanje da.

Brez odmora biješ,
 v grobni venec viješ,
 ura, naše dni !
 Skoraj bodeš bila,
 s hladno zemljo krila
 blede nam kosti.

Glasna ti nad nami,
 gluho v tesni jami
 bode nam uho.
 Ko boš zadnjič bila,
 zopet poročila
 z dušo boš telo.

Francišek Levstik.

24. Kdaj je ustvaril Bog čebele.

Sin božji, višič med dvema razbojnikoma, je trpel neznosne bolečine. Poleg drugih težav in brid-

kosti ga je obhajala tudi neizmerna žeja. Tedaj mu pomoli vojak gobo, namočeno v kis in žolč. Zveličar popije nekoliko kapljic, toda grenka pijača mu izvabi mnogo potnih kapljic na čelo.

Da bi postavil spomin na prebridko uro, je naprosil Kristus nebeškega Očeta, naj iz teh potnih kapljic ustvari živalce, ki bi zgledno marljivo nabirale sladko tekočino — med. Njih trudoljubivost naj bi ljudje posnemali, sladko strd pa uživali, da bi pozabljali bridke ure vsakdanjega življenja.

Oče nebeški je izpolnil to željo in je še tisti dan ustvaril čebele. Za stanovanje jim je odmeril drevesna dupla, ker je bil Jezus na lesenem križu izdihnil dušo. Kesneje so začeli ljudje čebelam narejati posebna stanovanja — koše ali panje. A najljubši je čebelam baje panj, spleten iz divje vinske trte. Zakaj neki? Zato, ker so stebelca te rastline jako podobna trnjevi kroni, ki jo je imel trpeči Kristus.

Ker je Bog ustvaril čebelo v spomin na pregrenko smrt božjega Odrešenika, ljudje ne govore o njej, da pogine kakor druge živali, ampak da umrje kakor človek.

Iz njene strdi pa pridobivajo vosek za sveče. Te gore pri vsakem svetem opravilu, ki nas tudi spominja pregrenke smrti božjega Zveličarja.

Zapisal Anton Kosi.

25. Daritev.

Daritev bodi ti življenje celo :
Oltar najlepši je — srca oltar,

ljubezen sveta v njem — nebeški žar,
 Gospodu žrtva — vsako dobro delo.
 O, da srce gojilo bi vsekdar
 ta sveti žar, naj živo bi gorelo,
 enako kresu vedno ti plamtelo,
 Bogu in domu žgalo vreden dar !
 Odločno odpovej se svoji sreči,
 goreče išči drugim jo doseči,
 živeti vrli mož ne sme zasé.
 Iz bratov sreče njemu sreča klije,
 veselje ljudsko njemu v ôku sije,
 in tuja solza mu meči srce !

Simon Gregorčič.

26. Luknja v rokavu.

1.

V otroških letih sem imel tovariša Karla — je pripovedoval gospod Jelkar stričniku Tilnu. — Povsod sva bila skupaj ; vse sva izteknila in obrnila, kakor je to navada pri otrocih, ki jim ni moči nič dopovedati. Če sva dobila novo obleko, je bila takoj polna madežev in kmalu tudi raztrgana.

Nekoč sva sedela pred vasjo. Pogovarjala sva se, kaj želiva biti. Jaz pravim, da bi bil najrajši general, a Karel pravi, da bi bil rad škof. — „Iz vaju ne bo nikoli nič prida,“ se oglasi za najinim hrbtom star, sivolas mož, ki je slišal najin pogovor. Ustrašiva se ga. Karel ga vpraša : „Zakaj ne bi bilo iz naju nikoli nič prida ?“ Starček naju ostro pomeri od nog

do glave ter reče: „Kakor vidim na vajini obleki, nimata ubožnih staršev. Ali povem vama, da sta lahko oba berača, ker trpita te luknje v svojih rokavih.“ In starček prime vsakega za komolec ter s prstom povrta v luknjo, zdaj enemu zdaj drugemu, zakaj oba sva imela na komolcih raztrgano suknjo.

Naju je bilo tako sram, da se nisva upala možu pogledati v obraz. Tiho sva šla vsaksebi. Raztrgani rokav sem tako zasukal, da je bila luknja obrnjena proti životu, da ne bi nihče videl luknje na mojem rokavu.

Igraje sem se potlej pri materi naučil šivanja. Odslej sem si vselej — če se mi je po šivu kaj razparalo ali drugače raztrgalo — takoj vse sam popravil. Na praznični obleki nisem trpel madeža. Vedno sem bil lep in snažen.

S šivanko v roki o pravem času se ohrani suknja, s periščem apna se obvaruje hiša, in s kupico vode se lahko pogasi ogenj, ki bi se razširil v strašen požar. Iz stotink narasto srebrne lire, iz majhnega semena zraste močno in visoko drevo.

2.

Tovariš Karel ni umel starčkovih besed. To je bilo v škodo njemu samemu.

Trgovec je iskal za prodajalnico učenca, ki bi bil večš pisanju in računanju. Ponudiva se mu Karel in jaz. Trgovec poizkuša najine zmožnosti ter se naposled odloči za mene. Moja obleka je bila snažna in lepo zakrpana, a Karlova praznična suknja —

dasi še skoraj nova — je bila zanemarjena in vsa umazana. To mi je gospodar pozneje sam povedal. Precej sem se spomnil sivolasega starčka in luknje v rokavu. Prumišljaj sem večkrat njegove besede in sem kmalu zapazil, da imam še v mnogih drugih rečeh „luknjo v rokavu“.

S šivanko se o pravem času vse lahko popravi brez posebnega truda. Čakati pa ne smeš, da se ti luknja razširi, sicer je treba suknji krojača, izgubljenemu zdravju zdravnika, nravno pokvarjenemu človeku kazenskega sodnika.

Moj gospodar je imel tudi grdo „luknjo v rokavu“. Bil je lakomen, prepirljiv in trmast. Ugovarjal sem mu, in tako je bil med nama prepir. Ha, si mislim, te luknja jətudi ni treba v mojem rokavu! Utegnil bi tudi jaz biti siten prepirljiv. Odslej sem se vedno trudil, da gospodarju ustrežem ter mu ne ugovarjam, in kmalu sva živela v lepi slogi in v lepem miru.

Ko sem se bil izučil, sem stopil v službo. Vajen sem bil skromnosti, zato sem si prihranil nekaj denarja. Čuval sem se, da se mi ni naredila nova luknja v rokavu. Od lukenj, ki sem jih opazal v tujih rokavih, pa sem se obračal. Tako sem si pridobil mnogo dobrih prijateljev, od katerih sem dobibal pomoči in zaupanja pozneje pri svoji trgovini. Bog me je blagoslovil, in imetje se mi je množilo. „Čemu neki!“ sem se vpraševal večkrat. „Saj ne potrebujem niti dvajsetega dela tega, kar imam!“ Mislil sem si: „Pomagaj rajši drugim, kakor je tudi tebi Bog pomagal po drugih.“ Pri tem sklepu sem tudi ostal.

Največja sreča, ki jo daje človeku bogastvo, je gotovo ta, da ž njim lahko pomaga drugim.

In tako živim zadovoljen in srečen !

Iz „Vrtca“.

27. Najboljši gospodar.

Živel je mož, ki je imel tri sinove, lepo kmetijo in velike gozde. Starejšega sina vzame s seboj v gozd, mu pokaže lepe smreke in ga vpraša: „Kaj bi storil s temi smrekami, če bi bile tvoje?“

Sin mu odgovori: „Vse bi posekal ter prodal in potlej bi dobro živel!“

Oče si misli: „Ta ne bi bil dober gospodar; jutri poizkusim srednjega sina.“

Drugi dan vzame oče srednjega sina s seboj v gozd. Ko prideta do lepih smrek, mu jih oče pokaže in ga vpraša: „Kaj bi storil s temi smrekami, če bi bile tvoje?“

Sin mu odgovori: „Posekal bi jih in postavil taka poslopja, kakršna imajo po mestih.“

Oče si zopet misli: „Tudi ta ne bi bil dober gospodar; jutri poizkusim najmlajšega sina.“

Tretji dan reče oče najmlajšemu sinu: „Danes pa pojdi ti z menoj v gozd!“

Ko prideta do lepih smrek, vpraša oče sina: „Kaj pa bi ti storil s temi smrekami, če bi bile tvoje?“

Sin odgovori: „Pustil bi jih, da bi rasle, ker so tako lepe.“

„Prav praviš, ti boš dober gospodar,“ reče oče in mu izroči gospodarstvo.

Zapisal Gašper Križnik.

28. Pregovori.

1. Kdor dolgo leži, kosilo od njega beži.
2. Kmetija pravi : „Deri ti mene, če ne, bom jaz tebe !“
3. Sod bobni — denarja ni.
4. Boljša je prihranjena kot pridelana stotinka lira.
5. Bele roké — pa delati ne hoté.
6. Boljši je vrabec v roki nego golob na strehi.

29. Lesena skleda.

Priletén oče izroči svojemu sinu vse pohoštvo in imetje, da bi živel na stare dni brez skrbi, v miru in pokoju. Ali zmotil se je sivi starček ! Nehvaležni sin je vračal dobroto starega očeta s hudimi deli.

Leta so prinesla staremu očetu slabost, da so se mu tresle roke. Ker je razlival redka jedila raz žlico na mizo, je imel mizo v hišnem kotu za pečjo, kjer je sam užival jedila, ki mu jih je nosila nehvaležna snaha v vegasti skledici. To je delo staremu očetu jako težko ; na skrivnem si je otrl marsikatero solzo.

Primeri se, da pade nekoč starčku skleda na tla in se razbije. Ko ugleda snaha na tleh črepinje razbite sklede, se raztogoti. Ne da bi prizanesla sivi glavi in starim rokam, prinese starčku večerjo v leseni skledi. —

Nekoč se je igral osemletni otrok nehvaležnega sina s treskami in treščicami. Oče ga vpraša : „Kaj pa delaš ?“

Otrok odgovori : „Koritce, oče, iz katerega hočem dajati jesti Vam, ko boste tako stari, kakor je stari oče za pečjo.“

Te besede presunejo nehvaležnika tako, da spozna svojo nehvaležnost in naprosi starega očeta odpušcanja. Odslej je jedel starček do smrti zopet s sinom in snaho pri isti mizi.

Matija Valjavec.

30. V slogi je moč.

V Velegradu v kraljevem dvorcu je ležal na dragoceni postelji bolni moravski kralj, mogočni Svetopolk. V njegovi državi je divjal boj, a bolni kralj ni mogel sam voditi svojih čet. Iz boja pokliče k sebi tri sinove : Mojmira, Svetopolka in Zoborja, da jim dá ob smrtni uri zadnje opomine. Kralj se spne na postelji, zbere poslednje moči ter nagovori sinove tako : „Bog vas sprimi, dragi moji sinovi ! Prišli ste semkaj, da začujete mojo oporoko ; o, da bi vam moji glasi globoko segli v dušo in srce ! Prispeli ste k meni z bojišča, kjer se borite proti močnemu sovražniku. Ali bodi sovražnik še tako silen, še tako mogočen, eno orožje ga premaga — bratovska sloga ! Tri šibke palice vam podajam tu. Dete lahko prelomi vsako izmed njih. Ali kdo jih prelomi, ako so trdno povezane ? In tako, sinovi moji, vas ne zmaga sovražnik, ako boste trdno zvezani med seboj v bratovski slogi ! To mi obljubite, im potem bom mirno zaspal.“

Sinovi obljubijo očetu, da se bodo krepko podpirali med seboj in da bodo vedno živeli v bratovski slogi. In Svetopolk mirno umrje.

Ali zgodilo se je drugače! Sinovi so pozabili sveto prisego. Mojmir se je dvignil zoper Svetopolka in Zoborja, in ta bratovski boj je razdejal mogočno državo kralja Svetopolka.

31. Pobratimija.

Naj čuje zemlja in nebo,
kar dans pobratimi pojo!
Naj se od ust do ust razlega,
kar tu med nami vsak prisega:
Da srce zvesto kakor zdaj
ostalo bode vekomaj!

In ko ločitve pride čas,
na razno pot odžene nas:
Tu na, pobratim, roko mojo,
ti mi podaj desnico svojo,
da srce zvesto kakor zdaj
ostalo bode vekomaj!

Beseda dana — vez velja!
Ne zemlje moč, ne moč neba
in ne peklá ognjena sila
vezi ne bode razdružila:
Saj srca zvesta kakor zdaj
ostala bodo vekomaj!

32. Človek.

Po svojem truplu je podoben človek živalim: v kaki posebnosti pa človeka presežajo celo nekatere živali. Ali vendar ima človek nekaj, kar ga povzdiguje visoko nad vse živali. To je njegova neumrljiva duša in njene prečudne zmožnosti. Le človek se zaveda samega sebe, le on more premišljati o sebi in o svetu. Samo človek more biti pobožen, ker edini on spoznava svojega Stvarnika.

In četudi ne gledamo na dušo, že zunanja podoba ga loči od živali. Človeško telo oznanja že samo, da stanuje v njem duh božji.

Izpod las se sveti široko, čisto čelo, kakršnega ne vidimo pri nobeni živali. Lepo rezan nos stoji sam zase. Usta zapirajo rdeče, mehke ustnice, ki se odpirajo na prijazen smeh ali na razumno govorico. V ustih stoji zob pri zobu, nobeden krajši, nobeden daljši. Lice pa pokriva mehka in čutljiva koža, ki se časih zardi kakor kri, časih pobledi kakor zid. Vsako čustvo, vsaka strat, ki nam polje v srcu, v duši, vse to se nam razodeva tudi na licu.

Pa kaj bi bilo lice brez očesa! Iz oči govori duša. Kdo opiše milino materinega očesa, kadar se ozira na ljubljeno dete? Kak razloček med njenim pogledom in med pogledom pogumnega moža, ki se mu je napelo oko v jezi in se uprlo v sovražnika! In če zamiglja solza v očesu, kako razumljivo nam govori solzno oko! Drugače se sveti solza britke bolesti, drugače solza srčne radosti. To so skrivnosti človeške duše. Tega nima nobena žival.

Ali kakor je oko lep in neprecenljiv dar božji, vendar še ni največji. Nekaj je, kar še bolj povzdiguje človeka. To je jezik, to je govor. V tem je naša največja prednost, da si moremo razodevati drug drugemu svoje misli in izkušnje. Drug se uči od drugega. Kar se je naučil eden in kar je izkusil, to pove drugim, in ti vedo in znajo to, kakor bi bili doživeli vse sami. In zato je človek premetenejši od lisice, hitrejši od konja in močnejši od slona.

Res je, da imajo tudi živali med seboj nekake glasove, s katerimi se vabijo in kličejo ali pa svare v nevarnosti; toda ti glasovi se ne morejo primerjati človeški govorici. In kakšno moč ima ta govorica ne samo do živali, temveč tudi do nas! Kake čute nam budi blebetanje nedolžnega deteta in kako nas pretresa gromovita beseda navdušenega govornika! Beseda je neznana moč, ki je ne bo izmodroval človek nikdar.

Človek je slika in prilika božja.

Francišek Erjavec.

33. Človeško telo.

Udje človeškega telesa so se naveličali služiti želodcu in so se uprli.

„Zakaj bi težko delali“, pravijo, „in pripravljali njemu, on pa bi sladko užival brez dela!“ — Noge niso hotele več nositi, roke ne delati, zobje ne žvečiti; tudi nos ni hotel vohati.

„Saj smo vsi enaki, vsi hočemo uživati, vsi živeti enako veselo.“

Prvi dan so bili vsi udje dobre volje. Drugi dan pa so že slabeli, tretji dan onemogli, četrty dan pa so bili že slabi tako, da jim je bilo kar umreti. Vse telo je oslabelo; oči so upadle, noge so omahovale, roke se tresle, jezik se ni mogel več gibati v ustih.

Sedaj se oglasi glava: „Dragi bratje in ljube sestre! Sedaj vidite kam ste prišli. Želodcu niste hoteli dajati, sedaj vam tudi on ne more pomagati.“

„Res je to“, pravijo udje; „želodec ravna prav, da nas priganja k delu, ker nas oskrbuje z vsem, česar nam je treba za življenje.“

In noge so zopet nosile, roke zopet delale, zobje zopet žvečili. Vsi udje so veselo služili želodcu, od katerega jim dohaja moč in življenje. Anton Janežič.

34. Delo.

Lenoba je najhujša sovražnica človeku. Telesno gibanje in delo je zdravju bistveno potrebno. Delo vadi vse telesne moči ter jih utrjuje in krepeča. Delo goni in spravlja kri po žilah in pospešuje prebavljanje. Ne misli, da je srečen in zdrav bogatin, ki dolgo spi, pojedaj in popiva. Ne zavidaj ga, a verjemi: sedaj mu je dolgčas, sedaj mu jed ne tekne. On le životari, on ne živi.

Zdrav in srečen je, kdor se izza mlada pridno vadi dela. Le tak si postavi podlago trdnemu in dolgemu življenju. Rja razje železo, lenoba pa mlado telo. Stoječa voda se usmradi, telo pa le slabi, ako se ne poti pri delu. Kdor hoče delati, ima vedno dosti dela. Brez dela pa tudi ni jela.

Najsrečnejši z ozirom na delo je kmet, ker ima vedno izpremenljivo opravilo. Teže je rokodelcu, ki pri delu vedno enomerno trudi svoje moči. Zato naj nihče preveč ne naklada svojim močem. Ob nedeljah in praznikih naj zapusti rokodelec delavnico, da se razvedri v čistem zraku pod milim nebom ali v prijazni družbi.

Kdor hoče, da mu ne rušijo strasti zdravja in ne krajšajo življenja, naj dela zmerno in pridno. Tak človek ljubi čisto veselje, ljubi prijateljstvo, skrbi za svojce in je v vsem pravičen, pošten in pobožen.

Po Janezu Volčiču.

35. Angel varuh.

Trudno solnce skoro	Jasno glej svetlobo :
pojde spat za goro ;	Angel splava v sobo,
z lin cerkvenih v vas	položi rokó
poje zvona glas.	Anki na glavó ;
Oj, kako li rada	milo in ljubeče
vselej Anka mlada	dete gleda speče,
sluša zvon glasan,	prosi, da Vladar
ko ugaša dan !	večni bi vsekdar
A nocoj je delo	dobro jo ohranil,
dolgo je prevzelo,	zla ji dušo branil,
trdno spi sedaj,	sipal ji dobrot
sanja, Bog ve kaj ...	na življenja pot !

Anton Funtek.

36. Pregovori.

1. Devet igralcev še enega petelina ne redi.

2. Pridni človek najde pod vsakim grmom kos kruha, pod vsakim kamenom stotinko.
3. Goste službe — redke suknje.
4. Več je vredna domača gruda kot na tujem zlata ruda.
5. Kakor si baš postlal, tako boš spal.
6. Kdor neče, kmalu najde izgovor.
7. Boljša je bobova slama nego prazne jasli.

37. Mornar in rudar.

Kako drugačno in nasprotno si je življenje mornarjevo in rudarjevo! V razpeta jadra se upira mornarju sapa ter ga tira od brega do brega. Zdaj piše lahka sapica, in vesel se ziblje mornar visoko na vršelu pri jadreniku ter gleda v neizmerno, prazno daljavo nad morskim površjem. Zdaj tuli zopet vihar, da pokajo jadreniki, in velikanski valovi mečejo ladjo kakor igračo. V tujih pristraniščih vidi mornar pridne množice ljudi, nove noše in običaje. Neprestana izpremema je v njegovem življenju, dokler mrtvega s svinčeno kroglo ne pogreznejo v globočino.

Dolgočasno in tiho je pa življenje rudarjev o. Kakor krt rije in tiči vedno pod zemljo, dan na dan vihti rovnico v podzemskem črnem predoru, ob brleči luči koplje in odbija rudo iz zemlje. Le malo-kdaj prihaja pod milo solnce; to je o praznikih. Takrat si ogleda, kako živi svet. Tudi njemu se zbudi za hip želja, da bi ostal med ljudmi. Ali navada mu je priljubila podzemski svet; zato zopet kljuje

in maha s kladivom in z rovnico rudo po temnih podzemskih hodnikih, dokler mu tuja roka z drugim kladivom ne zabije poslednjega žreblja v mrtvaško rakev.

Jožef Jurčič.

38. Siromak.

Kar Bog mi je življenje dal,
odkar sem se zavedel,
pod svojo streho nisem spal,
pri svojcih nisem jedel.

Svatuje dan za dnevom grad,
po njem veselje vriska ;
a siromaka mrz in glad
pod milim nebom stiska.

To pa nadloga vseh nadlog,
to hudo je najhuje,
da, ker sem reven, ker ubog,
me ljudstvo zaničuje.

Kdo z mano izpregovori
besedico prijazno ?
In kdo mi, kdo razveseli
srce, veselja prazno ?

Po svetu hodim čisto sam
od praga pa do praga,
nihče ne vpraša : Kod in kam ?
Z nevoljo vsak pomaga !

Kdor kruha vbranega ne jé,
ni skusil sirotinja,
kaj je trpljenje, on ne ve,
on ne pozna življenja.

Za vse je svet dovolj bogat,
in srečni vsi bi bili,
ko kruh delil bi z bratom brat
s prav srčnimi čutili !

Simon Gregorčič.

39. Spominjaj se smrti !

*Dolgost življenja našega je kratka,
kaj znancev že zasula je lopata.
Odprta noč in dan so groba vrata,
a dneva ne pove nobena prač ka.*

*Pred smrtjo ne obvar'je koža gladka,
od nje nas ne odkup'jo kupi zlata,
ne odpodi od nas življenja tata
veselja hrup, ne pevcev pesem sladka.*

*Naj zmisli, kdor slepoto ljubi sveta
in od veselja do veselja leta,
da smrtna žetev vsak dan bolj dozóri.*

*Mor'biti, da, kdor zdaj vesel prepeva,
v mrtvaškem prtu nam pred koncem dneva
molče trobental bo : Memento mori !*

France Prešern.

III. Letni časi.

40. Prva pomladna čebela.

Pozdravljena bodi, sladka čebela!
Pomlad najprva oznanjaš mi ti;
dviguje se v prsih mi duša vesela,
vesele te gledajo moje oči!

A vedi, vedi, viharo še brije
po travnikih, njivah pogubni sečan,
na brda prijetno solnce ne sije,
za hribom se hrib dviguje snežan.

„Prekopnel je sneg, in v strme pečine
gorkote pomladne upira se žar;
studenček tali se, kroži v ravnine,
vijolic med travo išče vrtnar.“

Še bodeta sever in burja bučala,
vijolice glavo obešale spet;
ti s polja se žalostna bodeš vračala,
če v sneg ne omahneš, padeš na led.

„Pogledaj vedre nad sabo višave,
s katere nebeško zlato oko
ozira v goré se in ravne širjave,
v drevesno ozira se brstje mladó.“

Poslušaj, čebelica, bridke resnice,
ker sreče tebi od srca želim:
Dokler so v progah sneženih gorice,
za tvoje življenje se vedno bojim.

41. Spomladi pod milim nebom.

Pojdimo črez loke proti gozdu! Lepo uglajena steza nas vodi ob potoku. Voda v njegovi strugi skaklja hitro od kamena do kamena, od grma do grma kakor bi se ji bog ve kako mudilo.

Oni nemirni ptič s privihanim repkom in z belim predpasnikom, ki je ravnokar sedel na kamen sredi potoka, je povodni kos. Z gore je prišel iskat vodnih žuželk. Ob potoku se solnčijo žabe; ko pa začutijo naše stopinje, hitro spet poskačejo na glavo v vodo, da ribice preplašene begajo semtertja. Izpod grma je zletela dolgokljunata ptica, ki ima prelepo zeleno in modro perje. To je vodomec. Pod grmom je prežal na ribice, zmotili smo ga v poslu in tako morebiti rešili življenje mladi ribici, ako je ne ujame požrešna ščuka, ki je priplavala prav sedaj izpod gostega šaša.

Naša steza krene od potoka in nas vodi v gozd. Po cvetoči loki se pode pisani metulji, po zraku se sučejo mušice in druge krilate žuželke, po zemlji lazijo črni žužki in skačejo lahkonožne kobilice. Okoli živine na paši posedajo pastiričke in tresljajo z dolgimi repki. Na hrastu sredi loke sede sive vrane, in visoko nad seboj zapazimo orla, ki plava mirno v velikih krogih po zraku.

Bližamo se gozdu. Že od daleč čujemo glasno trkanje. To je detal. V lepi, pisani suknji pleza po deblu gor in dol ter tolče s krepkim kljunom po skorji, da bi prepodil in potem pozobal v njej skrite žužke, ki izjedajo drevje. Ko se čudimo lepemu plezavcu,

nam nekaj zašumi pod nogami. Sivomodra belouška je ; nje se ne bojimo, ker vemo, da ni strupena.

Sedaj smo v gozdu. Kako tiho je vse okoli nas, le visoko v vrheh šepeta in šumlja listje, kakor bi se pogovarjalo drevo z drevesom. Kar se oglasi blizu nas kukavica ; njen glas čujemo, ali ptice ne vidimo. Za njo se oglasi joja z neprijetnim glasom, in kmalu je vse živo okoli nas. Iz grmov in izpod vej drobe in gostole majhne pevke svoje pesemce, nekatere tiše, nekatere glasneje, kakor je kateri prirojeno. Iz dna gozda se razlegajo časih zamolkli glasovi. To so glasovi vodnih in močvirnih ptic, ki gnezdijo v močvirju onostran gozda.

Vse živi, vse se giblje, vse se veseli in tako, četudi nevede, slavi svojega Stvarnika. Slavi Njega, ki ume jezik svojih živali, ki ve za pota vsakega žužka.

Francišek Erjavec.

42. Pomladni izprehod.

Za mano ostani, zidovje,
Iz mesta radosten bežim ;
čez travnik, polje in grmovje
od holma do holma hitim.

Sijati pomlad je začela,
gorkoti umiče se mraz ;
vsa zemlja je zopet vesela,
vesel je človeški obraz.

Studenec in reka se taje,
 ter pokati popje hiti ;
 razhaja v prekopne se kraje
 družina veselih ljudi.

V najkrasnejši dobi nam leta,
 če človek je star ali mlad,
 veselja up največ obeta,
 obeta še cvetje in sad.

O, kar je življenja po sveti
 in kar je po zemlji stvari,
 ko solnce začenja spet greti,
 vse giblje se, vse veseli.

Še meni srce se dviguje,
 skrbi so za goro zašle ;
 iz misli se misel mi snuje,
 iz radosti radost cvete.

Veselje mi daje peruti
 kot ptiču, ki ječe je prost,
 da zemlje mi noga ne čuti :
 napaja me up in mladost.

Francišek Levstik.

43. Ptice — človeške prijateljice.

Med vsemi živalmi, karkoli jih je ustvarila božja roka, so ptice človeku najljubše. Dobro vemo, da so nam potrebnejše mnoge druge živali, vemo, da bi živeli brez njih težko, skoro nemogoče, ali naj-

dražje so nam vendar ptice. Že od nekdanj je rad gledal in opazoval človek njih vedenje in poslušal njih petje.

Vsakogar, komur ni srce popolnoma popačeno, mora veseliti, ako gleda ptico, kako skaklja vesela po vejah in izliva svoje čute v glasno pesem. Kako žalosten bi bil svet, kako dolgočasen, kako mrtev najlepši kraj, ko ne bi ga oživljale ptice s sladkim petjem ! Saj vemo, da je lepo samo tam,

kjer ptičice pojo
in rožice cveto.

Slovenski narod je bil po svojem rahlem in blagem čuvstvu vedno vnet za mirno poljedelstvo in pastirstvo. Rad je opazoval naravo, zato se je pa tudi sprijaznil z njo in ostal prirodan. Posebno je spoštoval ptice : že od nekdanj so bile njegove ljubljenske. Prepričal se je, da začutijo in spoznajo ptice marsikaj prej nego on sam. Oznanjale so mu zlasti vremenske premembe, in ne smemo se čutidi, da je izkušal po njih v starih časih zvedeti svojo prihodnost.

Slovenec ima sto in sto pesmi, v katerih nago-varja ptico, a ona mu odgovarja. Ptice se vesele in žalujejo z njim. Zdi se mu, da ga umejejo, in on se trudi sam, da bi umel njih petje.

Ubogega jetnika, ki zdihuje za trdnim zidovjem v železju, pride ptica na okence tolažit in kratkočasit. V neki pesmi pride klicat slavnega kralja Matjaža, naj se pripravi na vojsko. Pozneje mu prileti oznanjat na bojišče, naj odhiti domov, ker so mu Turki uple-uili kraljico Alenčico.

Največ so se nam prikupile ptice s petjem. Ko obhajajo človeka skrbi in težave, toži ptici svoje bolečine in jo nagovarja :

Zapoj mi, ptičica, glasno,
zapoj mi pesemco sladko,
da bo mi v srce segala,
občutkom se prilegala.

Ptice so tedaj resnično človeku prijateljice.

Francišek Erjavec.

44. Kukavica.

Kuku ! Kaj si vendar že tukaj ?
O, kukaj, ptica, le kukaj
po svoji stari navadi !
Saj ni še prave pomladi,
dokler ni tvojega čuti glasú.
A ko se razlega črez hrib in ravan :
Kuku, kuku ! —
Vse giblje, poganja in sili na dan ;
iz jazbine jazbec pogleda zaspan,
vesela čebela iz ula leti,
na zvonček, na jaglec, vijolo brenči.
Iz skale, z mahom pokrite, vir
šumlja in skaklja brez miru ;
na trati vesel odgovarja pastir :
Kuku, kuku !

Jožef Stritar.

45. Penica.

Rodila sem se v lepem zelenem gozdu. Bilo nas je petero. Lepo na gorkem smo čepele v mehki posteljici

in čakale, kdaj nam prileti oče ali mati s črvičem ali z gosenco v kljunu. Imela sta z nami veliko truda, zlasti o slabem vremenu. V dežju in v hladni noči je razgrnila mati svoje mehke peruti nad nami in nas grela. Ko smo že dorasle in izgubile mišjo dlako, je bil šele pravi križ z nami. Gnezdo nam je bilo pretesno, iz njega smo silile, oče in mati sta nam pa branila. Strašila sta nas z dihurjem, sovo in srakoperjem, ako se upamo na dan, ko nismo bile še prav godne.

Bližala se je jesen. Jaz še vedno nisem hotela jesti sama, rajši sem se dala pitati, kar je prijetneje. Slednjič ni bilo več videti očeta. Mati pa mi je ostala zvesta. Ko sem letala z njo po grmovju, sem zagledala nekaj čudnega; v grmu nisem videla še nikoli prej nič enakega. Radovedna priletim bliže gledat, kaj je to. Kar zagledam v tisti čudni napravi lepega, belega črviča. Mati je strašno kričala ter me svarila, naj ne hodim blizu, da se ne ujamem. Ali mene je gnalo to le še bolj; svoje matere nisem poslušala nikoli. Urno skočim na črviča, in klop! je dejalo. Meni se je zablinkalo pred očmi in zašumelo po ušesih, kakor bi me bil kdo udaril po glavi. V temni kletki sem se zbudila in zavedela; bila sem ujeta pri ptičarju!

Skakala sem po ječi in poizkušala na vse strani, kako bi ušla — zaman! Spoznala sem nazadnje, da mi ne pomaga vse nič! vdala sem se torej v svojo usodo. Kupci so povpraševali po meni, a moj gospodar se je krčil; močno me je hvalil in trdil, da sem posebno plemenitega rodu. To je bilo meni jako po volji, in začela sem si kaj domišljati zaradi svoje lepote in

plemenitosti. Gospodar me je del v večjo kletko in sploh je lepo skrbel zame. Ali zdajci pride zopet nekaj novega.

Začelo se je čudno gibati po meni, nepokoj se me je polastil. Neko čudno hrepenenje se mi je zbudilo. Nemirna sem skakala po ječi, pokoja nisem našla podnevi, ne ponoči. Od ljudi sem zvedela, ko so se pogovarjali, kaj je to. Prišel je bil čas, ko odhajajo ptiči v južne dežele. Tudi meni se je zbudilo to hrepenenje, ali zapor mi je branil ž njimi.

Nekoč je prišel moj sedanji gospodar in me je kupil, prav drago me je plačal, kakor se je govorilo. In zdaj sem tukaj.

Po Jožefu Stritarju.

46. Negodni ptičici.

Zakaj, zakaj, oj, ptica mila,
med trdi svet se že podaš,
ko šibka še krijó te krila,
iskati hrane še ne znaš ?

Glej, deček zlobni že je prežal,
da z roko kruto bi te vjel ;
le mene vzvrši, plah je zbežal —
življenje s tem sem ti otel.

Odslej pa vsem nezgodam skrita
tu v izbi boš kot v gnezdu prej,
skrbnó te roka moja pita,
ni mogla mati te skrbnej.

A ko ti roka hrane daja,
 oj, drobna moja ptica ti,
 mi v duši misel tožna vstaja
 in tožne čute mi budi.

Oh, kaj sirot od majk odtrže
 usoda že za mladih let,
 iz topléga zavetja vrže
 kot tebe jih med mrzli svet!

Simon Gregorčič.

47. Kosec.

Sklepal, nabrusil sem te, o kosa!
 Zvôni zeleni travi k pogrebu,
 dokler se bliska biserna rosa,
 dokler ne peče solnce na nebu!

Zrela za košnjo, zrela si, trava!
 Kaj bi se bala kose jeklene?
 Kar je rodila mati narava,
 v krilo globoko smrt ji zaklene.

Taka postava svetu ja dana,
 taka usoda njega oklepa:
 Seme zabranja časova brana,
 časova roka trnje otepa.

Žena mogočna hodi po svetu,
 nizko, visoko s koso podira,
 maha po pleši, maha po cvetu,
 večnosti, grobu vrata odpira.

V grobu telesa grudi trohnoba,
v večnost neskončno duša se dviga;
novo življenje klije iz groba,
novo življenje večnost uživa.

Francišek Cegnar.

48. O nevihti.

*Zanesi nam, zanesi, Bog,
otmì nas rev, otmì nadlog!
Grozí sovražnica srdita,
v oblakov sivih plašč zavita;
beseda njena — grom rohneč,
in nje pogled je — blisk goreč.
Besede grom in blisk očesa
nebesa in zemljó pretresa.
Pod plaščem nosi bič prikrit,
oj, bič iz zrn ledenih zvit!
gorje, če jezna ga zavzdigne,
če ž njim po polju plodnem švigne,
gorje!
Glej, tam na polju setev mlada,
živilo naše, naša nada,
pod težo sklonjeno drevo,
glej, nežni cvet na mladem vrti,
ognjeni sok na vinski trti
plahó ozira se v nebo.
In vse se vije, vse trepeče,
boji vse šibe se grozeče.
Zanesi nam, zanesi, Bog,
otmì nas rev, otmì nadlog!*

Oh, saj te kličemo očeta,
 čuj prošnjo siromaka-kmeta,
 sprejmi naš jok in zdih in stok,
 ne vniči žuljev pridnih rok!
 Ti migni — blisku žar se vpihne,
 le prst zavzdigni — grom potihne,
 le veli — bič se razdrobi,
 le želi — led se raztopi,
 in roka, ki je prej grozila,
 bo blagoslov na nas rosila.
 Zanesi nam, zanesi Bog,
 otmì nas rev, otmì nadlog!

Simon Gregorčič.

49. Pri pastirskem ognju.

Mrak je, ogenj že ugaša,
 že umolknil je strnad;
 sita je živina naša,
 rada šla domov bi spat.

Treba je od ognja vstati,
 in domov je gnati čas;
 težko čakajo že mati,
 in večerja čaka nas.

Sivka vaša, glej, se bliža,
 mukajoč, da se mudi;
 čakaj še, da se prekriža
 ogenj, preden pogori.

Da ostane v božji moči,
to po dolgem, to po črez ;
sem se angelci ponoči
pridejo gret iz nebes.

Jožef Stritar.

50. Polharji.

Ko že zahaja jesensko solnce za žalostnimi gorami na zapadu, se zbero polharji za vasjo. Vsak ima na hrbtu v naramnem košu ali v premetalnici ali pa na trto nabrane polšje pasti, samostrine ali škatlje imenovane. Vsa družba stopa počasi za vodnikom, starim polharjem, v hosto. Spotoma sodijo in ugibljejo o boljšem ali slabšem uspehu nocojšnje noči, kakor je obrodilo to leto več ali manj želoda, gabrice in drobnic, kakor je dnevno vreme in čas dalje ali bliže sv. Simona in Jude.

Ko pridejo sredi gozda, si izbero kraj navadno v globoki dolini na starem kurišču, kjer naneso suhe trsti za ogenj. Potem se razidejo nastavljat.

Samostrine so lesene, izotljene škatlje s podolgastim ukrivljenim železnim repom, za katerega se zapičijo pasti na izbrano drevo. Z oljem ali z mehko hruško namazana notranja stran privabi tolsto žival iz drevesnega dupla ali z veje zvedavo gledat in vohat v odprto past. Komaj pa potakne polh rejeni vrat v luknjo, se sproži železno raztezno pero in zgrabi ubogega stanovalca žlamborov. Zaman cvili in brea z vsem životom ; železne klešče ga prijemljejo zmerom tesneje. Kmalu pade zadavljen polharju v požrešno malho.

Ko je vsakateri obesil past na rogovilo starega gabra, trnjeve drobnice ali krivenčastega želodovega hrasta, se zopet zbero v zaznamenovani dolini.

Nastane noč. Veselo poka ogenj, poskakuje plamen in odseva čudovito od obrazov okrog sedečih polharjev. Tam sedi seženj od ognja na trhlem panju star očanec s pipico v sesušeni čeljustih in pravi svoje in svojih prednikov čudne zgodbe na polšjih lovih in druge stare pripovedi. Mladenič pa, ki peče in preobrača z utrinkom krompir v žerjavici ali pa leži tiho zleknjen po praproti, zvesto posluša starčeve besede. S pravljicami in drugimi pripovedovanji prestanejo le takrat, kadar reče stari vodnik, da je čas iti gledat v pasti in pobirat polhe, kar se zgodi štirikrat ali petkrat v eni noči.

Šele, ko se začne žariti jutranja zarja izmed sivobradih hrastov in vlažna megla moči zmerom bolj, pobero samostrine in gredo domov s polnimi vrečami in koši.

Po Jožefu Jurčiču.

51. Pozabljenim.

Vseh mrtvih dan!
 Na tisto tiho domovanje,
 kjer mnogi spe nevzdramno spanje,
 kjer kmalu, kmalu dom bo moj
 in — tvoj,
 nocoj se vsul je roj močan,
 saj jutri bo vseh mrtvih dan,
 Vseh mrtvih dan!
 Bledó trpeče nad grobovi

tisoč svetil,
 in križe, kamne vrh gomil
 jesenski venčajo cvetovi —
 Vseh mrtvih dan !
 Kjer dragi spe jim po pokopi,
 kleče, solze živečih tropi,
 oh, dušo tre jim žal in bol ;
 pod zemljo pol, na nebu pol
 nocoj jim je srce ;
 na grob lijo grenké solzé,
 v nebo gorké prošnje !
 O, le klečite, le molite,
 po nepozabnih vam solzite,
 saj jutri bo vseh mrtvih dan,
 Vseh mrtvih dan !
 Solzite,
 molite ! . . .
 In jaz ?
 Ko misli vsakedo na svoje,
 kogà, kogà pa srce moje
 spominja se tačas ?
 Vas, zabljeni grobovi,
 kjer križ ne, kamen ne stoji,
 ki niste venčani s cvetovi,
 kjer luč nobena ne brli.
 O, če nikdo
 nocoj se vas ne spomni,
 pozabil ni vas pevec skromni
 in pa — nebo !

52. Sv. Martin.

Sv. Martin je bil vojak, in sicer pobožen mladenič jako usmiljenega srea.

Bila je huda zima, debel sneg je pokrival zmrzlo zemljo, ostra burja je brila. Sv. Martin je jezdil na iskrem konjiču, da se je razlegal udar konjskih podkev po trdi poti daleč na okrog. Topli plašč, v katerega se je zavijal jezdec čimdalje bolj, ni nič izdal; mrzla sapa mu je prešinjala vse ude.

Toda glej! Kdo sedi ondi na ledeni zemlji? Ubog starček v raztrgani platneni obleki zdihuje tamkaj. Suho, premrlo roko izteza proti vojaku, s solznimi očmi in s hripavim glasom ga prosi miloščine.

Jezdec takoj ustavi konja, izdere meč, prereže svoj plašč na dvoje ter vrže siromaku polovico. Solza sočutja zaigra v očeh blagemu mladeniču. Zavije se v ostalo polovico in naglo zdirja odtod.

Ko Martin tako, s samo polovico plašča ogrnjen, prijaha v vojašnico, ga obkoli truma vojaških tovarišev ter se pošali ž njim: „Glejte ga no, Martina! Zblaznel je. Na poti je prodal polovico plašča ter zapravil novce.“

Mladenič se ne zmeni za te besede, ampak si poišče v svoji sobici potrebnega počitka. Kmalu sladko zaspi.

V sanjah se mu prikaže sam nebeški Zveličar v nebeškem svitu. Strme gleda Martin nebeško obličje. Od radosti se mu topi srce, ko zapazi, da je nebeški kralj ogrnjen z onim koncem plašča, ki ga je podaril siromaku.

„S tem plaščem me je ogrnil mladenič,“ pravi Gospod nebeškim trumam, „zato pa tudi prejme obilo plačilo, ko mu poteče življenje ! Zakaj kdor sprejme siromaka in mu stori dobro, je sprejel mene in storil dobro — meni.“

Po Antonu Kosiju.

53. Lisjakove tožbe.

Ze sem menil, da zagrabim zajca. Zdajci pa — kakor bi odrezal ni več sledu ! Truden sem in upehan, da ne morem dalje ; za zdaj mi je odnesel pete ; Bog ve, kdaj pridem zopet kateremu na sled. Zajec je sedaj silno redka divjačina. Gospod ga strelja, in kmet mu stavi pasti, da nam pride komaj o velikih praznikih med zobe.

In kuretina ! Kmet ima tod okoli tako ubogo malo kokoši, in še tiste tako skrbno pazi in straži, da je vsa prekanjenost, vse zalezovanje zaman. Ptič je tudi že bela vrana. Paglavci jih love, jim pobirajo jajca in mladiče ter razdirajo gnezda, da je paberkovanje slabo za njimi.

Miši, hrošči, gliste in tak drobiž, to je zdaj naša hrana. Pozimi pa še tega ni.

Kaj pa to ? Kaj tako čudno hrka, grgra in bobni ? Pojdimo gledat, zdaj se ničesar ne bojim. — Saj se mi je zdelo, kaj bo. Medved leži v brlogu kakor klada, pa smrči, da se zemlja trese. Oj, ti presneti kožuhar, tebi se godi pač dobro ! Jeseni si se napasel in si nabral tolšče, da te pozimi greje in redi. Mi pa zmrzujemo in stradamo, da je groza.

Glej, glej! Kaj pa je tu gori nad menoj na tej smreki? Nekaj živega! Sinica ruži češarke, pa dobre volje je. Oj, ti ljubezniva siničica, ko bi bila ti moja! Pridi, pridi. prijazna živalica, daj se mi objeti! — Na, tu imaš! Snega mi je vrgla v oči. Zdaj še gledati ne morem za njo.

Kaj naj začnem? Lačen sem ka-li, ali pa žejen — sam prav ne vem. Storimo, kakor pravi tista pesem, ki me je vedno jezila:

Lisica, lisjak
sta pila tobak;
tobaka ni b' lo,
sta pila vodo!

Tam-le v loki je studenec; tako lepo kopno je ob njegovih bregovih, pojdemo pit, morda nam vendar nekoliko odleže.

Kaj je pa to? Človeška nastava, past, slabo skrita! Oj, ti človek, da imaš lisjaka za tako neumnega! Ali ta-le košček zmrzlega mesa bi pa vendar ne bil napačen. Huda izkušnja! Bodi pameten, lisjak! Če te prime za nogo ali celo za vrat! Ej, kaj pa more hujšega priti? Od gladu in mraza poginiti tudi ni prijetna smrt. Saj sem tako že ves obupan hotel iti h kmetu naravnost na dvorišče, naj me pobijejo z osečki. Morda bi se pa vendar dalo kako. Poizkusimo! Kakor naglo mogoče, skočim, zgrabim meso ter ga odnesem, morebiti tudi cele pete. — Tako! —

Sklemp! — Zvita buča lisjak, zdaj se pa gostimo!

Po Jožefu Stritarju.

54. Zakaj stavimo o Božiču jaslice.

Najlepše in najnedolžneje veselje otrok o Božiču je navada, da delamo Betlehem ali jaslice v spomin rojstva našega Zveličarja Jezusa Kristusa. Vsak se spominja rad še v poznih letih srčnega veselja, ki ga je užival, ko je še otrok na Sveti večer doma stavil jaslice, ali pa hodil gledat one, ki so jih postavili v cerkvi. Kako se je s pastirci radoval malega Jezusa, ki je prišel na svet, da bi nas odrešil večne pogube!

Začetek takim predstavam Jezusovega rojstva je napravil sv. Frančišek Asiški. Ta svetnik je dal o svojem času postaviti o Božiču pod milim nebom hlev, ki je živo spominjal betlehemskega hleva in rojstnega kraja Kristusovega. Pri tem hlevu so se zbirali na Sveti večer s sv. Frančiškom bližnji duhovniki, menihi in velika množica ljudstva; zakaj ljudje so bili daleč okolo zvedeli o tej novi svečanosti. Hlev so lepo razsvetlili s svečami ter ondi molili in prepevali hvalne pesmi.

Sv. Frančišek je stal pri jaslicah in se jokal od samega veselja, ko je premišljeval veliko srečo, ki jo je bilo prineslo ljudem rojstvo Jezusovo. O polnoči je duhovnik ondi daroval sv. mašo, pri kateri je sv. Frančišek kot diakon pel sv. evangelije, potem pa zbranemu ljudstvu tako ginljivo govoril o ljubezni novorojenega deteta, da je ganil vse poslušalce do solz.

Po končani slovesnosti so šli vsi veselega srca domov s trdnim sklepom, da bodo posnemali to lepo navado sv. Frančiška.

Od toa je navada, da stavimo o Božiču jaslice.
Ta navada je stara že čez šeststo let.

Iz „Vrtca“.

55. Zimski večer.

Pojdi, Minka, zapri duri,
peč s panjači mi podkuri.
Luč mi v leščerbi napravi,
stol moj k peči sem postavi.
Semkaj, hčerka, sedi k meni
in kolovrat svoj zaženi.
Pravi mi o bratu svojem,
o edinem sinu mojem,
kak, nam je rokó podajal,
ko od doma je odhajal.
Ti si solzna zdihovala,
mati je na glas jokala.
Šel od nas je v kraje tuje,
koder vojska, smrt gostuje.
Dokaj je minilo časa,
da o njem ni bilo glasa.
Tretje leto list poslani
nam njegovo smrt oznani.
Od takrat je tvoja mati
bila nehala jokati.
Legla je, pa ni več vstala,
v Bogu osmi dan zaspala.

Simon Jenko.

IV. Priroda.

A. Prirodopisje.

56. Vse je Tvoje.

Tvoja lepa so nebesa,
Tvoj prostorni zemlje krog,
Tvoj vesoljni svet prostrani —
vse je Tvoje, večni Bog!

Solnce, mesec na višavi,
zvezd ponočnih veličast,
strop neba in zračne dalje,
vse je, Stvarnik, Tvoja last.

Tvoji so po zemlji hribi,
Tvoj gorá nešteti sklad,
Tvoji brdo in ravnina
in dolina in prepad.

Vrelci šumni in potoki,
žuboreč iz zemskih tal,
Tvoje so deroče reke.
Tvoj kipeči morski val.

Ivje, sneg in led in toča,
vsi so Tvoji, Gospodar,
Tvoji bliskov žarni ognji,
Tvoj v oblakih je vihar.

Noč je Tvoja, dan in leto,
 pómlad in jesenski sad,
 Tvoje svetlokrilo jutro,
 Tvoj večerni mrak in hlad.

V gozdu zver in ptica v zraku,
 riba, ki jo val poji,
 na gredici nežna cvetka —
 Tvoje vse je, kar živi.

Vse je Tvoje v vidnem stvarstvu
 vsemogoči Oče moj,
 vsemu Svoje si dobrote
 jasni vtisnil pečat Svoj . . .

Vendar kakor v stvar nobeno
 v me si vértal Svoj obraz,
 v duši moji Ti odsevaš —
 najbolj Tvoj sem — človek jaz !

Mihael Opeka.

57. Netopir.

Ko poletnega večera tihi mrak prepreza vse stvari na zemlji, planejo iz temnih otlín netopirji in prhutajo po zraku kakor črne veščé.

Poglejmo si živalco natančneje ! Sprednja uda nista prav nič podobna zadnjima, vse kosti so daljše in močnejše. Posebno štirje prsti so dolgi in tanki, le palec je kratek in nosi močan, zakrivljen krempelj. Med podaljšanimi štirimi prsti je pa razprežena tanka in gola mrenica. Ta se začénja na vratu, se razprostira med prsti, gre ob truplu do zadnjih nog in

ovija tudi rep. Zadnje noge so slabe, prsti med njimi so kratki, oboroženi s kremplji in brez mrenice.

Netopir vidi dobro, voha še bolje, sliši jako tanko in čuti preizvrstno. To tanko čutje ga vodi ponoči menda največ.

Vsi netopirji so ponočnjaki. Podnevi spe v vsakršnih luknjah, po duplih, v starih zidovih in dimnikih, pa tudi drugje. O netopirjih mislijo sploh, da se radi zapraše človeku v glavo in da se mu zapleto v lase ; ali vse to je izmišljeno.

Naši netopirji jedo samo žuželke, zlasti nočne hrošče, metulje in mešice, ki jih čujejo že od daleč brenčeče po zraku. Jako so požrešni, in ker nam delajo škodo oni nočni metulji in hrošči po polju in vrteh, so netopirji prav koristne živalce. Res je, da zahajajo radi v dimnike, kjer se suši slanina, in letajo v kašče in hrame, kamor spravljamo mesnino. Zakaj pa zahajajo na te kraje ? Na slanini in v mesu se rede vsakovrstne žuželke. Zaradi tega mrčesa zahajajo netopirji v dimnike, hrame in kašče, da jih love in hrustajo ; slanine in mesa se pa ne dotaknejo.

Zimo netopirji prespe. Po sto in več se jih stisne časih v kako zatišje ; kakor sicer podnevi, ko spe, vise tudi vso zimo z glavo navzdol, držeč se z zadnjimi nogami.

Naši najnavadnejši netopirji so : zgodnji netopir, uhan ali uhati netopir in podkovnjak.

V južnih, vročih krajih so netopirji večji, nekateri tudi škodljivi.

58. Jež.

Solnce je zatonilo za gorami, v gozdu so umolk-nili razni glasovi, rosa je jela rositi. Sedaj zašumi nekaj v gošči med suhim listjem, zdajci se zgane dra-čje; iz grmičja se prikaže koničast rilček in precej za njim čudna žival starikavega, nagrbanega lica, kratkega repa, nizkih, podplatastih nog in oblega trupla v bodeči, sivi suknji. Dasi je videti okorna, vendar hlasta semtertja, iztika po luknjah, prevrača listje in rije z rilcem kakor svinja.

Ta čudni svat je jež. V vedenju je res malo ne-rogen in telebast, ali vendar pošten od nog do glave. Prav po nedolžnem trpi, če ga preganjajo sirovi nevedneži. Plašni samotarec čepi ves dan v seči ali v luknji, pod korenino ali pod kupom suhljadi in šele zvečer se upa iz skrivališča. Boječe caplja okoli z mokrim rilcem in zasleduje miši, žabe, ku-ščarje, črve, ogrce, polže in drugi mrčes. Najrajši žre miši, zato ga jemljo ljudje tudi v hiše, kjer lovi tudi ščurke, ki jim je hud sovražnik. Ako ne dobi dosti mesne jedi, se loti tudi sadja. Znamenito je pri njem posebno to, da požre tudi gada brez škode, naj ga seka še tako v gobec ali kamor hoče.

Ko začne padati listje z dreves, skrbi jež za zimo. Izkoplje si globoko jamo ter nanosi vanjo listja, mahu in trave. Ko nastopi zima, se zarije v steljo, se zvije in zaspri tako trdno kakor morda nobena druga žival.

Ježevi najhujši sovražniki so psi; kjer ga ovo-hajo, mu ne dajo miru. Siromak si ne ve pomagati

drugače, nego da se zvije v klopčič in dá tako preganjalcem priliko, da si okrvave nosove na bodicah.

59. Krt.

Pod zemljo gospodari mnogo psovani in hudo zatirani krt. Dolže ga, da je zanikaren tihotapec, da grize korenine sadežem, ki morajo potem usehniti. Ali svet sodi marsikatero žival krivično. Poglejmo si obtoženca !

Truplo ja valjasto, v plečeh močnejše nego zadaj, vratu ni videti. Od krepkega tilnika se zožuje glava v precej dolg rilček. Uhljev nima, tudi oči ni videti, ima jih pa vendar, le majhne so in skrite v dlaki. Sprednje noge, dasi kratke kakor zadnje, so vendar močne, široko lopataste in na stran obrnjene. Rep je kratek in tanek. Črna dlaka ni dolga, toda gosta je, svetla in se nekoliko izpreminja na modro.

Krt ima ostre in kakor jgle koničaste zobe. Večkrat ga ujemo ljudje pri usehlih rastlinah, kjer je hrustal bramorje in ogrce, ki so podgrizavali korenine. Ni torej pametno, če preganjajo krta na vse kriplje. Res je, da rije po zemlji in da dela nevšečne krtine po travnikih. Ali tako rahljanje zemlji ni na kvar ; le po vrteh je siten zaradi neprestanega rovanja.

Krt ima neizrečno dober nos in tanek sluh ; tudi je čudovito uren, posebno pod zemljo, in celo na zemlji ga dohaja človek težko. Ako je treba, tudi plava čez široko reko. Največji mojster pa je v rovanju in kopanju. Z lopatastimi sprednjimi nogami

koplje, z glavo in s tilnikom pa peha prst navzgor, dokler je ne izmeče kvišku v podobi krtine. Pod zemljo ima prav umetno izdelano bivališče, namreč mehko nastlan kotiček.

Krt je delavnejši ponoči nego podnevi, pozimi istotako kakor poleti, le da riže globlje. Sovražnikov ima dosti med pticami in med čveteronogimi živalmi.

60. Volk.

Volk je najbližji sorodnik našemu domačemu psu, od katerega pa nima niti ene dobre lastnosti.

Po velikosti je podoben mesarskemu psu, a je debelejšega tilnika in močnejšega vratu. Koničasta ušesa mu stoje pokonci, široko žrelo je nasajeno z ostrimi zobmi, največ ga pa izdaja hudi, srepi pogled. Repa ne viha po pasje, ampak ga poveša.

Neizrečno je pogolten in požrešen, vedno bi žrl; ali nič mu ne zaleže, zmerom je lačen in suh kakor trta. Zraven pa je krepak in močan. Ob vsej moči je vendarle potuhnjen; poštenega boja se ogiblje in zato se tudi navadno ne upa na človeka.

Pri nas na Slovenskem je volkov že jako malo. Največ se jih potika po Notranjskem. Več nego pri nas jih je na Hrvaškem, Ogrskem in v Galiciji.

Najrajši napada volk ovce bodisi na paši, ako spazi, da ni psa blizu, bodisi ponoči v staji. Tedaj kolje neusmiljeno; podavi mnogo več, nego mu je potrebno. Konjski ali goveji čredi se pa ne upa

blizu, ker ve, da bi ga živali sprejele s težkimi kopiti in z ostrimi rogmi.

Pozimi je volk še požrešnejši. Sestradani se zbirajo v večjem številu, lačni se potepajo s hriba na hrib in ponoči strašno tulijo, da obhaja človeka groza. Lakota jih goni na polje, kolovratijo ob cestah, se priklatijo v vas in takrat napadejo tudi človeka.

Od ubitega volka nima človek velike koristi. Meso nima nobene vrednosti, le volčji kožuh je nekaj vreden. Škodljivo zver zatirajo in pobijajo povsod in ob vsakem času. Poprej so jim nastavljali zanke, jim kopali jame, ali pa se je vzdignilo po več vasi na volčji lov. Sedaj jim pa lovci najrajši zavdajajo.

61. Pasja steklina.

Najstrašnejša med vsemi pasjimi boleznimi je steklina. Stekel pes ne okuži samo drugih psov in živali, ampak je nevaren tudi človeku. Po steklem psu oklan človek ostekli prej ali slej.

Steklina se pojavlja navadno pri starih psih, najrajša v veliki vročini ali v velikem mrazu. Bržkone je kriv temu slab živež in nedostajanje čiste pitne vode. Največ ostekle priklenjeni psi, ki ne dobivajo zdrave jedi.

Bolezen se začne s tem, da se pes potuhne in da reži celo na gospodarja. Zaspan je in žalosten; rad je na gorkem, lazi pogostoma okoli jedi, toda ne dotakne se je, pije pa večkrat pomalo. Laja hripavo, požira težko, sline se mu cede iz gobca, oči so kalne, rad liže mrzle stvari in hlasta okoli sebe. Pozneje pobesi rep,

in oči mu zarde. Gospodarja več ne sluša; bolj in bolj je plašen, pobesi tudi glavo, in jezik mu visi iz gobca.

Kmalu se mu pokaže na gobcu bela pena. S pobešenim repom in pobešeno glavo teka venomer, se opoteka in grize vse, kar mu prihaja pod gobec, posebno pse.

Ljudi, ki jih okolje stekel pes, pošiljajo v posebne bolnice, kjer jih sedaj večinoma ozdravijo. Najboljše je, če se izžge rana precej po ugrizku in če izteče kri iz dotičnega uda.

Najzanesljivejše znamenje, da je pes zdrav, je mrzel in moker nos. Pes s suhim in vročim nosom, ki neče jesti, je gotovo bolan. Če je le kako mogoče, pojdi ž njim k živinozdravcu.

62. Lev.

Prostrana Afrika in sosednje dežele vroče Azije so domovina najsilnejše zveri. Lev je najmogočnejša, najpogumnejša in najdrznejša žival.

Izpod širokega čela gleda resno in mirno okoli sebe, ker si je svest svoje moči. Obilno grivo ima okoli glave; pada mu po plečih in prsih kakor kraljevi plašč. Zemlja bobni, človek trepeče, in zver v gozdu se skriva plaha, ko zagrmí njegov glas iz širokih prsi.

Lev meri v dolgosti blizu dva metra, a visok je čez meter. Dolgi rep je krepek in na koncu čopast. Močno truplo je zalito in napeto, ali vendar gibko in vitko. V širokih šapah ima strahovito moč; z

enim udarcem pobije konja ali vola na tla in tudi z repom zruši človeka. Dlaka je kratka in gladka, jasneje ali temneje rumena.

Lev prebiva najrajši po dolinskih gozdih in goščah. Podnevi spi. Pod noč se prebudi, vstane, strese grivo, zapusti brlog in z grmečim rjoventjem naznaja, da gre na lov. Z drznim skokom preskoči dva metra visoko trnjevo ograjo in puhne med živino, ki od strahu ne ve, kam bi se skrila. Mahne s šapo, pobije junico na tla, jo zgrabi za vrat ter ji zmrvi kosti. Nekoliko časa ponosen stoji s povzdignjeno glavo na plenu in srdit opleta z repom. Potem zgrabi plen ter odhiti ž njim v bližnjo goščavo.

Lev ni tako krvoloč, kakor so nekatere druge zveri. Nikdar ne kolje več, nego potrebuje. Sploh je hladnokrvnejši in lenejši od drugih mačk, kar večkrat tolmačimo za velikodušnost. Človeka napade le malokdaj. Ako ga ni prej razdražil in ako ni posebno lačen, se ga navadno ne loti.

Mladi levi se dado ukrotiti. Po zverinjakih vidimo pogostoma ukročene leve. Škodljivo zver povsod preganjajo in love na vse kriplje.

63. Kune.

Ni izlepa nesramnejših tatic, nego so kune vse vprek. Kolikor so manjše in slabše, toliko drznejše in krvoločnejše so. Vse kune so vitkega, zleknjenega trupla na kratkih in močnih nogah z ostrimi kremplji, majhne in podolgasto ploščate glave, brkatega gobca, velikih oči, širokih ušes in posebno ostrih zob.

Ti drzoviti pogumni krvoloki love največ ponoči; podnevi se skrivajo po vsakovrstnih luknjah. Kune so neznano gibke in urne, ročne in skočne; splazijo se skozi najmanjše luknje in razpoke, izvrstno plezajo in tudi dobro plavajo.

Kuna zlatica je največja med našimi kunami. Mehko in gosto krzno je kostanjeve barve, le na grlu ima lepo rumeno liso. Zlatica prebiva pri nas povsod. Pozimi se pa pritepe časih ponoči do človeškega stanovanja, in gorje kokošim in golobom, ako pride v kurnjak ali golobnjak!

Kuna belica je manjša ter nima tako dolge lepe dlake. Lisa na grlu je bela, zato se imenuje belica. Stanuje povsod, koder zlatica, ali rajša biva ob človeških bivališčih.

Dihur je manjši od belice, zlasti rep je krajši, pa tudi ni tako metlast. Po trebuhu je zamolklorjav, po hrbtu kostanjev, po vratu in po bokih pa rumenkastorjav; gobček je bel. Ako je v škripecu, izpušča proti sovražniku strašen smrad. Tudi dihur je neusmiljen morilec. Vendar pravijo, da ne kolje kuretnine tako grozovito kakor belica in zlatica. Brez koristi pa ni tudi dihur; zlasti je velik sovražnik vsem mišim in podganam, takisto srdito preganja žabe in krte, kače in celo gade.

Podlasica je najmanjša kuna. Živalica na šibkih, nizkih nožicah s kratkim repom vred je dolga komaj ped. Človeku ne stori veliko škode, toliko več pa ugonobi škodljivih in požrešnih živali, zato je nespametno,

če jo ljudje love in pobijajo. Lovci jo jako preganjajo, ker škoduje lovu.

Razen te male podlasice živi pri nas tudi **velika podlasica** ali **hermelin**, ki je vsa podobna mali sestrični, samo da ima daljši čopast rep, ki je črn na koncu tudi pozimi, ko žival vsa pobeli.

Kunam prištevamo še **vidro** in **jazbeca**.

64. Medved.

Medved je naša največja in najmočnejša zver. Truplo mu je neokretno, rep je kratek, vrat močan, čelo izbočeno, oči so majhne in ušesa kratka. Močne tace z jakimi kremplji imajo gole podplate.

V kretanju in gibanju ni tako neroden, kakor bi človek mislil na prvi pogled. Kadar se mu ne mudi, res hlača počasno; ako je pa sila, pobira podplate neznano hitro, na ravnem prehití vsakega človeka.

Medved ima neizrečno dober nos in sluh, samo vid mu ni posebno bister. Zob nima tako ostrih kakor druge zveri mačjega, pasjega ali kunjega plemena. Mladi medved živi več ob rastlinah nego ob mesu, puli travo, išče gob, lesnik i. t. d.; med mu je največja slaščica. Ko pa okusi slast krvi in mesa, streže na večje živali in postane prav škodljiva zver. Tudi na njivah, posebno v ovsu, dela medved veliko škodo.

Medved prebiva v goratih gozdih, kjer najde med pečinami in skalami, v podmolih in jamah

dosti zavetja. Ko se bliža zima, si nastelje brlog in ko pritisne mraz, gre spat. Ko popušča zima se prebudi, časih se celo vzdigne iz postelje in gre malo pogledat svet; ako se ponovi mraz, švedra v brlog nazaj. Ko se spomladi vzdigne iz brloga, je ves medel in mršav: zimsko spanje mu je vzelo in potrosilo jesensko salo.

Ujete medvede so učili v prejšnjih časih plesati in so jih kazali potem za denar. Toda za kosmatina je bila to huda šola, in le neusmiljeni ljudje so se mogli ukvarjati s tem poslom.

Ubit medved daje človeku dosti dobička. Kocasta koža je vredna 30 do 60 kron, meso ima dober okus, ako leži nekoliko dni v tekoči vodi.

V mrzlih severnih krajih živi brat rjavega medveda — beli medved.

65. Veverica.

Kdo še ni vesel gledal lahkonožne veverice, bodisi v tihem gozdu, kjer kaže svoje spretnosti, bodisi sirotico zaprto v tesni gajbici! Zmerom je vesela, nikdar ne miruje, vedno je pripravljena na dir in skok.

Veverica je lepa živalica. Posebno jo krasi dolgi in metlasti, na dvoje razčesani rep; tudi dlakavi šopki na ušesih ji pristoje kaj lepo. Živahna in razposajena veverica nas v ponašanju nekoliko spominja opice. Nikoli ne more biti dolgo na istem mestu. Vsak čas si najde novo opravilo. Sedaj je našla lešnik; hitro sede na zadnje noge, privihne rep, s prednjimi nogami prime lešnik ter ga začne

dolbsti in sukati na vse strani. Kmalu ga spet izpusti in se začne lizati in umivati, zopet popade lešnik in zoblje sladko jedrce. Ko pa kaj zaškrtne blizu nje, ga vrže od sebe in šine po smreki v gosti vrh. Tam gori se stisne v rogovilo, od tamkaj kukajo oprezne črne oči dol, ali ji res preti kaka nevarnost.

Veverica je tako živa samo podnevi, in to samo ob lepem vremenu; ob deževju in tudi ob veliki vročini pa teži v gnezdu. Njena hišica je na visokem drevesu med rogovilami ali pa v otlinah. Spletena je prav umetno iz vejic in mahu ter nastlana prav mehko. Vrata so na spodnji strani, da ne more deževati v gnezdo.

Mlade veverice se sprijaznijo s človekom kaj hitro in so potem prav krotke in domače. Ali v starosti se navadno potuhnejo in rade grizejo. V strahu pišče, v veselju pa mukljajo.

Veverica živi najrajša v jelovih gozdih, kjer dobi jesti tudi pozimi v snegu. Živi ob vsakršnih jedrcih, posebno ob borovem, smrekovem in jelovem semenju. Rada dolbe tudi lešnike in orehe ter izpije tudi kako jajce iz ptičjega gnezda. Ker ne prespi zime, si znaša hrano jeseni na stanovita mesta. Njena največja sovražnica je gozdna kuna ali zlatica, ki pleza in skače ravno tako hitro. Ljudje postreljajo mnogo veveric zaradi okusnega mesa in lepe kože.

66. Srna.

Naši lesovi nimajo skoro tako brhke in ljubeznive živali, kakršna je nedolžna srna. Milo jo je gledati,

kadarkoli se gane, najsi stoji ali leži, najsi muli travo, najsi se ozira plaho ali beži na urnih nogah v goščavo.

Na njenem telesu je vse v lepem razmerju. Tanke in visoke noge z malimi parkeljci nosijo lepo zraslo in zalito, ali vendar ne okorno truplo brez repa. Glavico oživljajo velike, prijazne oči, srnjaka pa krasi še posebno kratko rogovilasto rogovje. Gosta in gladka dlaka se menja, kakor nanese letni čas : poleti je rjava, pozimi pa sivkasta, na trebuhu zmerom jasnejša. Mladiči so lisasti.

Srna prebiva pri nas po vseh gozdih. Poleti se rada pase po višavah, v veliki zimi se pa umakne v nižave. Na paši izbira mlada in sočna zelišča in brstje ; tudi sol liže rada, zraven mora pa imeti čiste vode.

Srne streljajo zaradi dobrega mesa, kože, dlake in rogovja. Tudi volkovi, divje mačke, risi, lisice in celo kune jih davijo in koljejo.

67. Velblod.

Neizmerne peščene planjave, ki se razprostirajo v Aziji in Afriki, bi ločile ondotne prebivalce, kakor nas loči Atlansko morje od Amerike ; vsa trgovina bi zastala, ali pravzaprav bi bila nemogoča, ko ne bi bila previdnost božja podelila tem krajem velbloda.

Lepi arabski konj bi se pogreznil v valovih peščenega morja in pognil. Kopita bi mu razpokala in noge ohromele. Velblod pa stopa na debelo pod-

platasto kožo. Ta mesnata in vendar ne preobčutna noga mu lajša težavno hojo po pesku.

Konj bi ne mogel nositi težkih tovorov, posebno zato ne, ker bi se mu moralo razen tovara tudi nakladati veliko krme za živež. Velblod pa potrebuje kaj malo; s koprivami in z osatom je zadovoljen, pa lahko, po več centov noseč, prekoraka na dan čez 80 *km*, z jezdecem pa predirja celo do 200 *km*.

Velblod je 2 do 2.5 *m* visok, tedaj višji nego največji konj. Ta visokost pa pri nakladanju ni prav nič na poti, ker velblod vselej pade na kolena, kadar mu blago nakladajo ali razkladajo.

Puščava ne rodi ne ovsca, ne ječmena, ki sta za tovarne konje potrebna; le tuintam poganja bodeče zelišče izpod peska, in s tem je velblod zadovoljen. Modri Stvarnik mu je dal trdne ustnice, da ga ne bodejo osorne koprive in pusti osat. Velblod lahko strada po štiriindvajset ur, konj pa tega ne more; še več pa je vredno velblodovo svojstvo, da v najhujši puščavni soparici po osem ali pa še po več dni lahko trpi žejo. Kadar pride velblod do vode, se je napije do sita in potem napolni z vodo posebne prostore svojega sestavljenega želodca. Ni pa res, da ostane ta voda hladna, čista in brez duha, ter da zakoljejo potniki velbloda, ako so v nevarnosti, da bi umrli za žejo.

Če še pomislimo, da ta žival potrebuje le malo spanja in na lahko potuje skoro noč in dan, umejemo, zakaj je velblod prebivalcem jutrovih dežel najkoristnejša domača žival. Arabcu je velblod to, kar je nam konj, ovca in govedo.

68. Kragulj.

Vroč poletni popoldan je. Solnce pripeka z jasnega neba. Prazničen mir je prostrt nad vasjo. Vse okrog je tiho in mirno. Celo listje na drevesu se ne gane. Kar je delavcev, so vsi na senožetih pri senu, ki se suši tako lepo.

Hipoma se začuje ploskanje s perutnicami, jata golobov se pripodi v največji naglici s polja in plane v golobnjak. Takoj za njimi prisvrči z velikim hruščem ptica in pade med prestrašene kokoši. Še preden morejo na beg, je že ujeta pograbila eno izmed njih ter jo odnesla proti gozdu, ne meneč se za otroški krik, niti za vriščanje drobnih lastovic.

Kragulj, ki mu pravijo tudi kokošar ali golobar, meri po dolgem 6 *dm*, čez razpete perutnice še enkrat toliko; samica je nekoliko večja od samca. Zgoraj je rjavkastosiv, spodaj pa bel z valovitimi, temnimi programi. Dolgi rep, ki mu perutnice sezajo samo do polovice, ima pet temnih pasov. Črni kljun je zakrivljen že od korena; voščenica in noge so rumene.

Kragulj je med ujedami najpožrešnji in najkrvoločnejši. Vsem pticam — od divje kokoši do vrabca — in takisto vsem manjšim čveteronožcem je kragulj strah in groza. Poleg tega je neizrečno drzovit: z dvorišča odnese kokoš, golobe pride strašit na golobnjak.

Kragulj ne mara družbe. Ko dorastejo mladiči, se razkropi vsa družina; odslej so sovražni drug drugemu. Gnezdijo v gozdu na visokih drevesih navadno v rogovili blizu debla.

V vseh napakah in malopridnostih posnema kragulja **skobec**, ki se razlikuje od njega le v velikosti : meri le 3 *dm*. Nevedneži zamenjujejo kragulja večkrat s prekornim **kanjo**, ki je najhujša sovražnica poljskim in gozdnim mišim, pa tudi strupenim in nestrupenim kačam.

69. Sove.

Sove so ponočne ujede. Dasi je med njimi v velikosti in tudi sicer velik razloček, so si vendar v zunanosti še precej podobne. Vse so pokrite z obilnim mehkim in rahlim perjem, kakor bi bile v kožuhu ; zato se nam zde vse debelejše, nego so res.

V debeli, okrogli glavi se jim svetijo velike in upadle oči, okoli katerih je venec tankega perja. Kljukasto zaviti kratek kljun se jim komaj vidi iz perja, ušesa so jako široka, kratke tršaste noge so pernate do dolgih in ostrih krempljev. Zunanji prst sova lahko po volji obrne nazaj ter potem pleza dosti dobro.

Sova vidi tudi podnevi, toda velika svetloba jo bode v oči, zategadel se skriva pred lučjo. O mraku zleti na lov. Sova leta nizko, tiho in počasi. Tu pograbi ptiča, ki je zaspal brez skrbi na veji, tam pobere miš iz razora, zdaj ujame metulja, zdaj hrošča.

Vraža je naredila sovo za mrtvaško ptico, in zato jo preganja brezpametni svet. In vendar dela človek sovam veliko krivico. Ko bi hotel poslušati razum, ne pa neumnih predsodkov, bi gotovo ne streljali sov, razen velike uharice.

Z gnezdodom se sova ne ukvarja mnogo. Vsaka luknja, bodisi v skalovju, v zidu, v duplu ali pa tudi v zemlji, ji je dobra. Mladiči so grde, s sivim puhom obrasle kepe, ki rasto prav počasi.

Naše najnavadnejše sove so: velika uharica, mala uharica, pegasta sova in čuk.

70. Žolne.

Okoli poldneva umolknejo ptice v gozdu. V gostih krošnjah skrite, mirujejo in dremaje prebavljajo; celo pisani metulj visi nekako zaspan na bledem cvetju. Človeku se zdi, da počivajo tudi drevesa, samo časih završi nekaj v vrhovih, kakor bi se jim kaj sanjalo.

To praznično tihoto hipoma zmoti neko trkanje, kakor bi kdo pribijal. Ta gozdni tesar je žolna. Kakor bi bila pribita, se je obesila z močnimi kremplji na deblo, s kljunom pa teše, da leti iverje okolo nje. Za tak posel pa ima tudi potrebno orodje. Kljun je dolg, robat, klinast, proti koncu ostro dletast. Sedaj je potrkala kakor s kladivom po lubju. Glas ji pove, ali so se vselili pogubni žužki pod lub, ali že glodajo na drevesnem mozgu. To drevo odmeva udarce čisto in jedrno — znamenje, da je zdravo. Tukaj ni posla za pernatega tesarja. Preletel je na drugo drevo. Zamolklo bobne po njem udarci — tu se bo izplačal trud. S kljunom odčesne kos skorje in potrka iznova. Žužki beže prestrašeni semtertja — ali zaman. Tesar vzame na pomoč sedaj drugo orodje — jezik. Kakor igla je nabrušen in oborožen

ob straneh s kaveljci. Strelovito hitro sika semtertja ; kar se ne nabode na raženj, obvisi na kaveljcih.

Za tako delavnost pa mora imeti žolna posebne noge. In res so njene daleč zadaj stoječe noge kratke in trščate ; dva prsta sta obrnjena naprej, dva nazaj. Pri plezanju ji je v pomoč tudi klinasti rep, čigar peresa so na koncu trda, prožna in skoro gola. Z njimi se poganja pri plezanju naprej, pri tesanju se pa opira nanja. Največjo moč ima v kratkem in krepkem vratu ter v koščati glavi.

Žolna gnezdi kolikor mogoče visoko v drevesni luknji, ki si jo izteše in izdolbe sama. Ne smemo pa misliti, da s tem kvari drevo, zakaj žolna si izbere za gnezdo že staro in nagnito deblo, kjer lažje teše. Pametni in izkušeni gozdar pušča nedolžno in koristno ptico pri miru.

Pri nas živi troje žoln : črna, zelena in siva žolna (pivka). Po telesni postavi in po vedenju so žolnam detli najsorodnejši.

71. Kukavica.

Kmeta in meščana navdaja kukavičin glas z radostjo, zakaj prav kukavica nam prinaša mehko in toplo mladostje.

Kukavica je gibka in tanka ptica. Glava, vrat in hrbet, vse to je modrastopepelasto ; trebuh je bel in črnomarogast. Dolge perutnice so temnosive prav takšen je tudi belopikasti rep. Oko in kratke noge so rumene.

Vsak par ima svoj odločeni okraj, v katerem ne trpi drugega. Plaha in nemirna se skriva kukavica v košate vrhe, kjer pridno obira zlasti one škodljive kosmate gosenice, ki jih ne marajo druge ptice. Gosenične dlake se prijemajo želodca, da je znotraj ves kosmat kakor kožuh. Kukavica je jako požrešna, ali ravno s to nenasitnostjo je koristna v gozdu.

Med našimi pticami je edina, ki ne pozna rodbinskega življenja. Ne dela si gnezda in ne odgaja svojega zaroda. Jajca namreč podmeta drugim majhnim pevkam in jim prepušča vso skrb za mladiče.

Ko čuti, da bo treba znesti jajce, išče gnezda z jajci kake majhne ptice. Potem ubere oni trenutek, ko valeča ptica za nekaj časa zapusti svojo zalego. Takrat sede hitro na gnezdo in znese jajce.

Ko se izvali debeloglavi, grdi najdenec, ima pisana mati ves dan dosti opravila, da nanosi dosti hrane vedno odprtemu rumenemu žrelu. Utihotapljena tujka se redi dobro in raste hitro, domači otroci pa hirajo in naposled tudi poginejo. Malokdaj se odgoji zraven kukavice domači zarod.

Koncem meseca velikega srpana nas zapuste stare, nekoliko pozneje mlade kukavice in zlete tja v Srednjo Afriko.

72. Škrjanec ali škrlec.

Škrjanec nam prvi naznanja zaželeno vigred. Še pred pastirico ga prižene nagon nazaj iz vednozeleno laške dežele. O prvem solncu se vzdigne iz

razora; pevajoč se dviga više in više v sinjo višavo. Kakor črna pičica visi v zraku, naposled ga izgreši oko — in iz te vrtoglave višine vrišči neprestano, žvrglja in drobi svojo pesem. Pevajoč se počasi spušča na zemljo, potem odreže pesem in pade kakor kamen na njivo, kjer mu verna družica godi mladiče.

Prebiva samo na polju; po pravici mu torej pravimo poljski škrjanec.

V obleki je nekoliko podoben vrabcu. Po hrbtu je prstenorjavkast, spodaj pa zamazanobelkast. Kljun je valjast, na zadnjem prstu ima dolg, raven krempelje — kakor ostrogo.

Škrjanec gnezdi dvakrat na leto, in sicer na zemlji. Gnezdo je narejeno prav zanikrno. Izkoplje si namreč jamico ter jo nastelje z mehкими stvarmi.

V gajbi je prav krotek ptiček, ki tudi v sužnosti človeka razveseljuje z ugodnim petjem. Seveda mu še tolika kletka ne more nadomeščati neizmerne prostora, ki ga je imel pod milim nebom.

Žvrljuga ali **čopasti škrjanec** ima na glavi koničasto čopo. Pri nas ostane tudi pozimi in takrat prihaja v družbi vrabcev, ščinkavcev in strnadov tudi v mesta.

73. Vrane.

Pri nas živi več ptičev vranjega rodu, **krokar** pa je med njimi največji. Ves je črn, tudi po kljunu in nogah. Perje mu je svetlo in gladko ter se izpreminja na modro in zeleno.

V krokarju se strinja čudna zmes dobrih in slabih lastnosti. Moder je in oprezen; kar je lisica med sesalci, to je krokar med ptiči. Na drugi strani je pa drzen, neusmiljen, požrešen in krvoločen. Pri nas se drži najrajši po samotnih gozdih; vsak par ima svoj veliki okraj in ne trpi drugega poleg sebe.

Krokar žre vse. Po travnikih in po polju pobira črve in drugo golazen, vmes je tudi žito. No, s tem ni zadovoljen, nego napada tudi vse čveteronogate živali in ptice, ki jih more obladati. Koristen je le s tem, da pokončava med mnogimi živalmi dokaj škodljivih in da žre smradno mrhovino. Ali ta mala korist ni v razmerju z veliko škodo.

Bolj znana nego krokar je pri nas **siva vrana**. Perja je pepelastega, samo glava, grlo, rep in perotnice so črne. Prebiva po logih in hostah navadno v večjih družbah. Po njivi spremlja orjočega kmeta in za plugom zoblje črve in ogrce; zraven lovi žabe, posebno pa poljske miši. Ne moremo tajiti, da zadavi tuintam kakega nedolžnega pevca, negodnega zajca in mlado jerebico, a škoda, ki jo dela s tem, se ne more primerjati njeni koristi.

Črna vrana je podobna sivi sestri v vsem, samo da je vsa črna.

Poljska vrana je podobna črni vrani, vendar je nekoliko tanjša. Posebno lahko jo spoznamo po tem, da ima na korenu gol kljun. Med pticami vranjega rodu je najkoristnejša. Največ se hrani, z mišmi, in nobena druga ptica ne pozoblje toliko hroščev, kolikor ta. In vendar ljudje neusmiljeno

preganjajo tudi to vrano, toda v svojo škodo. Poljske vrane prihajajo večkrat tudi blizu hiš in v mesta, kjer so zaradi strašnega vrišča prav neprijetni gosti.

Med vsemi vranami je najljubeznivejša **kavka**. Vsa je črna, le glava in tilnik sta pepelasta. Prikupila se je človeku z živahnim in pametnim vedenjem. Mlada kavka je jako krotka in vdana človeku kakor pes. Jeseni pobegne nekatera s prostimi sestrami; spomladi se pa dostikrat vrne k svojemu gospodarju.

74. Prepelica.

Prepelica je soseda škrjancu. Ko se vrti on v višavi nad zeleno njivo, prepeluje prepelica v pšenici. Škrjanec se vrne zgodaj v naše kraje. Otroci prve zalege so mu že razbegnili po žitu. Sedaj dela že priprave za drugo valitev, ko je prišla prepelica ravnokar z dolgega pota vsa trudna. „Pedpedi, pedpedi!“ se razlega sedaj posebno proti večeru od njive do njive.

Prepelica je ptica kokošnjega plemena, in sicer najmanjša. Prebiva povsod na obdelani zemlji; najbolj pa ji gode njive, ki so posejane s pšenico. Hrani se z žitom in vsakovrstnim semenjem, vmes trga travo in zelenjavo, jé tudi črve in žužke in zoblje za boljšo prebavo pesek, prav kakor kokoš.

Ze koncem meseca velikega srpana odhajajo prve prepelice, velika jata pa odide meseca kimaveca. Kadar potegne ugoden veter, se vzdignejo visoko v zrak in zlete preko morja v Afriko.

Prepelice imajo neizrečno mnogo sovražnikov, najhujši je pa človek, ki jih lovi in strelja zaradi okusnega mesa.

Druge divje ptice kokošnjega plemena so : jerebica, divji petelin in rušavec.

75. Sloka ali kljunač.

Dvakrat v letu zavre vsem lovcem kri, to je jeseni, ko rumeni in odpada listje, in spomladi v postu. Takrat hite lovci zjutraj in zvečer na gozdno parobje, v močvirne jarke, v loge in dobrave — čakati slok ali kljunačev.

Sloka je skoro tako velika kakor jerebica. Zgoraj je rjasto perje posuto z bledejšimi in temnejšimi pegami, spodaj pa je rumenkastosivo in povprek rjavoprogasto. Rjavo oko je pomaknjeno jako nazaj. Dolgi kljun je raven in tenak, na korenu mehak in gibek, na koncu pa prevlečen z občutljivo kožico. Noge so kratke.

Kljunač ni naša domača ptica. Gnezdi daleč na severu po velikih močvirnih gozdih. Ondi odgoji mladiče, in ko pritisne zima, gre skozi naše kraje dalje proti jugu. Podnevi se skriva po gozdu ; samo ako je vse mirno okoli njega, smuče in teka po goščavi ter išče hrane. Kakor pa ugleda kaj sumljivega, počene na zemljo, kjer ga zaradi perja, ki ima prsteno barvo, ni mogoče zapaziti med suhim listjem na zemlji. Preplašen se vzdigne ; glasno prhutaje, prhne med veje, in se zgubi v hosto.

Sloka se hrani z vsakovrstno golaznijo : s črvi, glistami, polži, žužki i. t. d. Za tak posel ji posebno ustreza dolgi in gibki kljun. Z njim zabada v mehko zemljo, otiplje in začuti črva, ga pograbi in izvleče.

Čuditi se moramo, da niso zatrli te ptice že davno popolnoma. Vsako leto jih pobijejo na milijone. Povsod, koder hodijo, vse preži nanje. Kljunačevo meso slovi za posebno slaščico.

Sloka je ptica močvirnica. Druge znane ptice močvirnice so : žerjav, štoklja, razne čaplje i. t. d.

76. Gos.

Že v davnem veku si je udomačil človek gos od sive gosi, ki živi še sedaj divja po severnih krajih. V sužnosti se ji je večinoma pobelilo perje, dasi sive domače gosi niso redke.

Gos hodi z vzdignjenim vratom mnogo bolje nego raca, plava pa počasneje. Po plitvih vodah roni kakor raca. Najlepši na njej je vitek vrat, ki se zvija kakor kača.

Gosi so rade bolj same zase ; na dvorišču se ne družijo s kuretnino. Gos je malokdaj tiha, posebno v društvu ne. Razkačene gosi sičejo ; zlasti gosjaki.

Jedo vsakovrstno rastlinsko hrano, zobljejo žito in zrnje, mulijo travo in drugo sočno zelenjavo. Preden gos zakoljejo, jo zapro v tesen prostor, da odebeli. Take gosi dobe posebno velika jetra, ki jih čislamo za posebno slaščico.

Gos je plavarica. Plavarice imajo na nogah med prsti plavno mrenico. Da si ne močijo perja, se ma-

žejo z neko mastjo, ki se jim cedi iz žleze nad trtico. Nam najbolj znane plavarice so: domača in divja gos, domača in divja raca in druge.

77. Gaščarice.

Solnce sije tako prijazno in dobrodelno na zemljo, da nas izvabi iz temne izbe. Napotimo se proti staremu gradu, kjer je vse belo in rumeno od pomladanskega cvetja. Ko stopimo proti leskovemu grmu pod zid, zašumi nekaj v suhem listju pod našimi nogami. Nehote se zganemo. Ko pa pogledamo tja, vidimo pred seboj ped dolgo živalco svetlih oči, zleknjenega trupla na štirih šibkih nožicah in dolgega repka. To je nedolžni martinček.

Opravljen je v tesno, lepo pisano obleko. In glej, pod vratom ima prav zal, iz širokih lusk narejen ovratnik. Vsak martinček je oblečen nekoliko drugače; ni skoro mogoče dobiti dveh, ki bi si bila popolnoma enaka. Čeljusti so polne drobnih nabrušenih zobkov, a vendar je velik strašljivec; kvečjemu se upa lotiti pajka, žužka ali črvička.

Martinček biva povsod na suhih in toplih mestih, v razpokanih zidovih, po grobljah, med kamenjem, listjem in travo. Prenočuje zmeraj v svoji hiši, v njej tudi ždi ob deževnem vremenu in prespi dolgo zimo. Ko se jeseni skrije dobrodejno solnce in postane mrzlotno vreme, si zamaši vhod v stanovanje, zaspi in otrpne ter leži tako trd in mrzel do prihodnje pomladi.

Kuščarja ali **zelenca** se jako boje nevedni ljudje. Mnogi mislijo, da je strupen. Jako je razširjena tudi vraža, da človeku lahko zleze pod kožo. V resnici je pa kuščar toliko strupen kolikor martinček. To pa je resnica, da je kuščar primerno svoji velikosti močnejši in pegumnejši od martinčka. Zlasti ima daljše in krepkejše zobe, s katerimi lahko ugrizne človeka do krvi.

Slepec je na prvi pogled podoben kači, a vendar ga štejemo med gaščarice. Oči mu pokrivajo vejice, zato lahko zamiži, česar kača ne more. Glavica je ustvarjena vse drugače, usta so majhna in se ne dado razširiti kakor pri vsaki kači. Jezik je kratek in mesnat, pri kačah pa dolg, tenak in razcepljen na dve niti.

Kakor martinček in kuščar, prebiva tudi slepec po solnčnem grmovju, med kamenjem in listjem in — kar je najbolj čudno — tudi v mravljiščih.

Proti večeru hodi na lov. Črvi, žužki in polži so tudi njegova hrana, torej je popolnoma nedolžen, po vrtilih pa je celo koristen.

78. Kače.

Strah pred kačami se vcepi otroku že v prvi mladosti. V brezštevilnih pravljicah mu kažejo kačo kakor čudno, skrivnostno, hudobno, njemu neprijazno bitje. Še strašnejšo dela človeku kačo izkušnja, da more ta žival človeku končati življenje. Četudi je strupenih kač proti nestrupenim pičlo število, se človek vendar boji vseh in zato je tudi vsem brez milosti napovedal vojno.

Kače imajo dolgo, tanko truplo brez nog, zato se plazijo tiho po tleh, zvičuje vitko telo semintja. Glava ima jako globoko razklana usta, in vse je tako osnovano, da more kača žrelo močno razširiti.

Kačji jezik je dolg, tanek in razcepljen v dve nitki. Skoro nikoli ni miren, tudi pri zaprtih ustih igra neprenehoma. Nevedni ljudje mislijo, da kača z jezikom piči, a nobena kača ne more z jezikom škodovati; jezik ima samo za tipanje.

Kača ima precejšnje oko brez vejic, zato ne more zamižati. Oko pokriva prozorna kožica kakor steklo na uri, zato je kačji pogled srep in hud.

Kačje truplo je pokrito z luskami. Kača večkrat v letu sleče to luskavo gornjo kožo. Dostikrat najdemo v grmovju ali v grobljah tak kačji lev.

Vse kače so ujedne živali. Love si same plen ter ga pogoltnejo celega. Dosita nadržte, so lene. Jed počasi prebavljajo, potem pa lahko dolgo stradajo.

Pri nas živi več nedolžnih kač, najnavadnejša pa je **belouška**. Belouška biva blizu vode. Rada se tudi približa hišam ter pride v hleve in staje. Spoznamo jo po dveh lisah na tilniku, ki sta pri samcu bolj rumeni, pri samici pa belkasti.

Belouški je podobna **kobranka**, ki je zamolklozelenkasta, spodaj pa rumena.

Povsod po gričih, ki so obrasli z grmovjem, biva **smokulja** ali **rjava kača**.

Naša največja in najlepša kača je **gož**. Posebno rad se skriva po starih zidovih in po razvalinah.

79. Gad in modras.

Vse naše kače lahko ločimo od **gada** in **modrasa**, ki sta naši edini strupeni kači; samo smokulja ali rjava kača je nekoliko podobna gadovi samici. Vendar pa ni varno, kače jemati v roko, zlasti ako je prav dobro ne poznaš.

Gad je navadno čez pol metra dolg in čez centimeter debel. Samica je nekoliko daljša in debelejša. Glava je ploščata in srčaste podobe. Glede barve gada skoro ni mogoče opisati, zakaj ne dobiš dveh gadov, ki bi bila popolnoma enako pisana. Zmerom pa ima po hrbtu temnorjav ali črn roglast trak. Na temenu delata dve temni progi podobo črke V.

Gad ima v glavi dve žlezi. V teh žlezah je prav malo strupa — samo dve ali tri kapljice. Na vsaki strani pod žlezo vidimo pri odprtem žrelu nazaj zakrivljen, kakor igla tanek in koničast zob, ki je otel in zvezan s strupeno žlezo. Ako gad zine, se potisne gornja čeljust naprej, in zob se postavi pokonci; kadar se pa žrelo zapre, se pomakne zgornja čeljust nazaj, in zob se skrije v kožnato gubo, ki visi ob zobu. Ko gad ugrizne, pritisne zob na strupeno žlezo; kapljica strupa se pcedi v zob in po otlem zobu v narejeno rano, kjer se primeša krvi in jo ostrupi.

Gadu najbolj ugajajo suhi, prisojni kraji: pečine, groblje, stari zidovi, lazi in krčevine po gozdih, nizke hoste ter rebri, obrasle z reso in z drugim dračjem. Ob lepem, solnčnem vremenu prileze iz luknje, zleze na solnčnat prostorček, se zvije v svitek

in uživa blagodejno solnčno toploto. Ako ga kaj zmoti, zleze počasi nazaj v luknjo. Šele kadar ga razdražiš ali stopiš nanj, jezno piha, se zviije v svitek, stisne glavo sredi svitka in jo hitro kakor strela vrže proti tebi in te useka z zobmi.

Od gadovega zobu ugriznjeni človek začuti navadno v onem hipu neizrečno bolečino, časih pa ne čuti skoro nobene. Kmalu potem obide človeka omotica, začuti veliko trudnost, zlasti vid in sluh mu oslabita — vse to naznanja, da je kri zastrupljena in da se je jela razsedati.

Kogar gad useka, naj rano izsesa, ako nima razpokanih usten, ker bi se sicer z izsesanjem nevarnost pomnožila. Ako ima ostro rezilo, naj si rano globoko izreže. Izrezana rana se mora takoj izprati z vodo ali — še bolje — s kako jedko tekočino: s salmjakovcem, z lugom ali z žganjem. Dostikrat nima človek pri rokah niti noža, niti drugega rezila. Takrat hitro obriši rano, pritisni palec nanjo in jo tišči, kolikor moreš. Ako je človek ujeden v roko ali v nogo, je tudi dobro, če si ud nad rano preveže. Čvrsta preveza povzroči, da ostrupljena kri ne more proti srcu. Ako moreš rano takoj po ugrizku izžgati, je dobro. V ta namen porabi razbeljeno železo, žareče oglje ali tlečo gobo.

Izvrstno zdravilo proti kačjemu strupu pa je vinski cvet v kakršnikoli opojni pijači. Človek, ki ga useka gad, naj torej pije žganje, kolikor ga more, in kmalu mu odleže. Vselej pa naj si nemudoma poišče pomoči pri zvedenem zdravniku.

Gadu podoben je **modras**. Modras je nekoliko večji od gada; od njega pa se na prvi pogled loči po tem, da ima na nosu kratek in mehkek rožiček. Vse, kar smo povedali o gadovem strupu in o zdravljenju gadovega ugrizka, se lahko reče tudi o modrasu.

80. Žabe.

Spomladi se začne veselo žabje življenje. Vso dolgo zimo so ležale kakor mrtve v blatu pod ledom. Na pomladanskem solncu se pa raztaja ledena skorja, žabice se prebude iz zimskega spanja, se izkobacajo iz blata in splavajo na vrh. Nekaj časa gledajo bedasto z izbuljenimi očmi okoli sebe po mladem zelenju. Kmalu pa se zavedajo, zlezejo na suho in uživajo dolgo pogrešeno slast solčnih žarkov. Kmalu začno tudi poizkušati in vaditi svoja grla, potem pojo in godejo neutrudne v tiho pomladno noč, da človeka ušesa bole.

Zdaj začno polagati v vodo zdrizaste kepe, a v vsaki kepi je kakih tisoč jajec. Ta jajca so grahove debelosti, in v vsakem se vidi črno zrno.

Šesti dan se začno jajca odpirati. Ono črno zrno oživi, zleze iz sluznate lupine in plava okoli po vodi. Ta živalca je podobna ribici. Pravimo ji **paglavec**. Ob straneh na vratu mu visi majhna resica, usteca pa ima podobna roženemu kljunčku. Resice na vratu ima za dihanje, ker zdaj še nima pljuč. Ako bi ga vzeli iz vode, bi kmalu poginil.

Črez tri tedne se začno paglavcu krčiti rese na glavi, in pred repom mu pririjejo izpod kože zadnje noge. Kmalu dobi tudi prednje noge.

Protí koncu drugega meseca počí paglavcu koža na glavi; iz starega meha se začne motati popolna žabica s štirimi nogami. Roženi kljunček z ust je odpadel, usta so se široko odprla, rese na vratu so se skrčile in izginile popolnoma. Živalca začne dihati s pljuči. Tudi rep se krči in suši vidno ter se izgubi naposled popolnoma — žaba je gotova.

Odslej ne mara več za vodne rastline, zdaj izteza jezik za žužki in za enakim mrčesom. Nekatere žabe ostanejo v vodi, druge pa se razgube po polju in po hostah ali pa splezajo na drevje.

Naše najnavadnejše žabe so : zelena žaba, rjava rosnica, rega ali božja žabica, krastača in urh ali publič.

81. Slanik.

Slanika poznajo širom sveta. O postnem času ga jedo pri nas in drugje v obilih množicah.

Slanik je do 3 *dm* dolga riba; ima jako stisnjeno truplo in velike, lahko izpadajoče luske. Barve je zgoraj sivomodre, spodaj srebrnaste. Čeljusti, nebo in jezik so nasajeni s tankimi zobci, ki jih laže otipljemo, nego vidimo.

Slanik prebiva v neizmernih družbah v severnih evropskih morjih. Meseca malega in velikega travna ter ržnega cveta zapusti globočine, se prikaže v nepregledni množini na morskem površju ter plava

proti bregovom in plitkim krajem med Norveškim in Angleškim. Takšen vlak slanikov je neizmerno dolg in tako gost, da človek ribe lahko grabi z rokami ali jih zajema v posodo. Daleč na okrog je morje kalno od iker in odrgnjenih lusk. Ko minejo oni trije meseci, se slaniki vračajo v svoja navadna bivališča. Vendar pa ne potujejo vedno v isti smeri.

Ker vsako leto polove na tisoče in tisoče slanikov, njihova množina znatno pojema.

V krajih, kjer jih love, jedo slanike tudi presne. K nam jih pošiljajo v hrastovih sodih. Prej pa vsakemu slaniku iztrebijo škrge in drob, ga opero v morski vodi in potresejo s soljo.

82. Lov na sardele.

Koliko bogastva vsebuje morje! V obmorskih mestih so ribe ljudstvu glavna hrana. Koliko ribičev si prisluži kruh z ribjim lovom!

Naše morje je posebno bogato sardel. Vsako leto jih nalove na tisoče stotov. Ribičem žari obraz veselja, ko priveslajo v pristan s polnimi čolni. A sreča jim ni vedno mila. Kolikokrat se tudi praznih rok vrnejo trudni domov.

Od aprila do avgusta se priselijo trumoma sardele v naše morje. Tedaj odhite ribiči na svojih brzih čolnih v družbi na širno plan in se razpostavijo po morju na stražo.

Zvezdnata noč. Morje šumlja svojo večno pesem. Po hišah ugasuje luč za lučjo. V pristanišče prihajajo ribiči z mrežami, svetilkami in se živahno razgo-

varjajo. Zdaj poskačejo v čolne, navadno po dva v en čoln, odvežejo vrvi, in že ploskajo vesla po vodi. Daleč, daleč veslajo na morje. Obrežne luči se vedno bolj oddaljujejo. Čolni se ustavijo v gotovi razdalji drug od drugega. Svetilke se užgo. Ribiči čakajo in čakajo. Ali se jim lov posreči? Zdaj pomečejo v morje vabo, glave sardel in zmaščene majhne rake. Kar da prvi na straži znamenje, da se bližajo sardele. Luč in hrana jih je zvalila. Hitro spuste mreže v morje. Izkušajo jih obkoliti in jim zapreti izhod. To se jim posreči. Zdaj udarjajo z vesli po vodi ali pa mečejo kamenje v morje, da se ribe plašijo in izkušajo ubežati. V strahu ne zapazijo hitro mrež in cepnejo v mrežne zančice. Ne pomaga jim več udarjanje z repom, zančice jih trdno drže za škrge.

Uboge žrtve.

Lov je bil obilen. Ribiči si zadovoljno manejo roke.

Zdaj priveslajo čolni k mrežam. Ribič, stoječ na sprednjem koncu čolna, prime za mrežni konec in začne počasi vleči težko mrežo v čoln. Kako se branijo uboge živalce, še zdaj niso izgubile upanja rešitve. V čolnu se kopiči samo srebro, samo srebro. Kako se to leskeče v soju svetilk! Čolnov trebuh se polni, barčica se nagiblje na stran.

Zdaj pa domov k daljnemu obrežju! Zvezde so začele bledeti. Čoln za čolnom drsi po peneh se valčkih. Zdaj pljusne val v čoln in oškropi veslača. Kaj za to! Srce mu kipi zadovoljnosti. Tudi danes bo kruh v hiši!

Za istrskimi hribi že vzhaja solnce.

Komaj pripeljejo do obali, že se raznese vest po mestu o obilnem lovu. Vsi hite na pomol.

Ribiči pritrde čolne k stebrom in začno trebiti mreže, drugi pa odnašajo še žive sardele v zabojih ali rešetih na kopno.

83. Smrekov zalubnik.

Ko vidi človek pred seboj tega kakor pšenično zrno velikega hroščka, težko verjame, da more ta stvarca delati človeku toliko preglavico. Spomladi prileze iz zimskega stana in leta po zraku. Velikanske roje zanese veter časih daleč od njih rojstnega kraja. Iščejo pripravnega mesta, kamor bi odložili svojo zalego. Najljubša jim je smreka. Ako ni podrtih debel, gredo tudi na stoječa debla, toda rajši na bole-hova nego na povsem zdrava.

Ko si je dobil zalubnik všečno mesto, se zavrti pod lub do beline. Tu si izdolbeta samec in samica malo večjo izbico in od tod dalje začne dolbsti samica navzgor velik rov in polaga jajca ob njegovih straneh. Potem se vrne v izbico in začne vrtati navzdol drug enak rov. Tudi vanj odloži nekoliko jajec — vseh skupaj do sto. Ko se izvale ličinke, dolbejo v stran vsaka svoj rov in naposled se zabubijo na njegovem koncu.

Ko je dovršena vsa preobrazba, se pregrizejo hrošči skozi lub in pridejo na dan. Navadno se zaplodijo kmalu potem. Ker izroča vsak zarod svojo zalego najrajši tistemu deblu, na katerem se je iz-

legel sam, je drevo pod lubom popolnoma razorano in razjedeno.

Ni čudo, da začne bolehati smreka, ki jo zajede na tisoče in tisoče zalubnikov na najobčutljivejšem mestu. Od vrha navzdol iglice rumene in sčasoma pordeče, lub pa sivi in se lupi. Ako potrkaš na debelo, pada iz premnogih luknjic bela črvojedina.

Če se je zalubnik močno zapasel, ga niso več varna najzdravejša drevesa. Treba je sekati vse, kar je napadenih debel, toda razumen gospodar ne seka posušenih debel, iz katerih so že izleteli hrošči, temveč prva skrb mu je, da zatre zalego v zelenih deblih, da se iz teh ne širi po gozdu.

84. Čebele.

To vam je ob solnčnem vremenu pri ulnjaku veselo vršenje in žuborenje! Neprestano se vrste in silijo čebelice skozi ozko žrelo iz panja pa zopet nazaj, težko obložene s cvetnim prahom in z medom. Mnoge kar pešajo pod silnim bremenom! Oglejmo si te živalce nekoliko natančneje!

Čebelo prištevamo mnogoštevilnemu žuželčjemu svetu. Ima torej tudi na tri dele razdeljen život: na glavo, oprsje in zadek. Na glavi ima dvoje nitkastih tipalnic, velike sestavljene oči, grizala in rilček, s katerim srka sladko tekočino iz cvetnih čašic. Oprsje ima dva para mrežastih, prozornih kril, ki neso živalco večkrat ure hoda daleč. Oprsja se drži troje parov nog, katerih zadnji par služi čebelici za nabiranje cvetnega prahu ali **obnožne**. Zadek je sestavljen

iz obročkov, izmed katerih izločujejo čebele vosek v majhnih luskinah. Iz teh luskinic stavijo s pomočjo nog in čeljusti **satje**, ki je sestavljeno iz majhnih šesterooglatih **celic**. V te celice spravljaajo čebele nabrano zalogo, v njih pa odgajajo tudi mladi zarod — **zalego**.

Med nanaša čebela v mednem želodčku, ki ga ima v zadku. V zadku pa je tudi želo, s katerim čebela lahko piči, to pa le, če je razdražena.

Vse v enem panju živeče čebele pa niso enake, temveč se ločijo po obliki in barvi. Najdaljša in najvitkejša je žoltorjava **matica**, ki je edina v panju. Najobilnejšega života so debeli **troti**, ki se ločijo od čebel osobito po velikih, črnih očeh in črnemu zadku. Ti samo lenuharijo, dobro jedo in pijo. Toda čebele jih ne trpe dolgo med seboj. Kmalu jim napovedo boj na življenje in smrt — začne se **trotova vojska**. Do zadnjega jih pomore in pomečejo iz panja.

Najmanjše po životu, a najmočnejše po številu so rjavkaste **delavke**; v enem panju jih je 10.000 do 50.000. Trotov je navadno 200 do 600.

Lepo je urejeno združno življenje čebel; vse dclajo za eno, vsaka za vse. In kako so pridne! Te stražijo vhod, da se ne prikrade sovražnik v panj, one vlačijo mrtve čebele in žive črviče iz njega, druge pa hite venkaj na pašo po med, vodo in obnožno, da jih je veselje gledati. V tem pa lazi matica od celice do celice ter polaga jajčeca vanje. Iz teh se izvleže v treh dneh črviči — **ličinke**, katerim donasajo čebele neprestano tečne hrane: medu, pomešanega

s cvetnim prahom. V 5 do 6 dneh črviči dorastejo; nato se zabubijo ter zlezejo šele v 11 do 13 dneh kot godne čebelice iz celic. Takoj si ogledajo svoje stanovanje ter se poprimejo dela.

Kadar je čebelam stanovanje pretesno, zastavi matica **matično zalego**. Še preden izleze mlada gospodarica, zapusti stara matica s starim rodom dosedanje stanovanje ter si gre iskat novega. Takrat čebele **roje**.

To rojenje pa jih navdaja z veseljem. Kar usipljejo se iz žrela ter s slovesnim brenčanjem poltavajo pred ulnjakom, dokler ni zbran ves **roj**. Ko se roj nekoliko umiri, sede — navadno kje blizu ulnjaka — na deblo, vejo ali tudi kar v travo. Polagoma se zbero okrog matice vse ostale čebele ter se sprimejo v velik, viseč grozd. Čebelar jim podstavi prazen panj ter jih z žlico ogrebe vanj.

Ogrebeni roj si novo stanovanje ogleda in posnaži ter takoj prične staviti satovje in donášati med. En panj pa dá tudi po več rojev: prvca, drujca, tretjevca in celo četrtca.

Za zimo se čebele dobro preskrbe. S smolnatim lepivom zadelajo slednjo razpoko ter si nanosijo obilo medu.

Najobilnejšo pašo imajo čebele na ajdi. Pa tudi resje, kostanj, akacija, lipa, solnčne rože jim dajo obilo hrane.

Med je zdravo živilo za mlade in odrasle ljudi. Iz voska izdelujejo sveče. S tem nam čebele mnogo koristijo.

V družbah žive tudi **čmrlji** in **ose**, med katerimi je **sršen** največji. Od teh živali pa človek nima nikake koristi.

Frančišek Černagoj.

85. Mravlja.

Pomladansko solnce pripeka in pregreva mravljišče ob smrekovem gozdu, iz katerega je sneg izvečine že zbežal pred solnčnimi žarki; in vendar je mravljišče še mrtvo, kakor bi bila kuga pomorila njegove prebivalce. Ne ene mravlje ni videti, vse še spe v gorkem stanu, kjer se skrčene tišče druga druge.

Pa solnce pripeka bolj in bolj ter prebudi zaspance. Kmalu je vse na nogah; kot hudournik vro ven skozi vsa vrata, in na mravljišču se vse giblje in mrgoli kakor voda, ki vre in kipi v kotlu.

Poleti nahajamo v vsakem mravljišču troje živalic. Prve so **moške mravlje**, ki se od navadnih mravelj ločijo le po perutnicah, potem so **babice**, ki so večje od moških in tudi krilate. Zadnjič so navadne mravlje, ki nimajo perutnic. To so **delavci**. Ker moški in babice sploh ne hodijo iz mravljišča, jim delavci strežejo, donšajo jed, zidajo tudi pohištva i. t. d.

Meseca velikega srpana začno babice leči **jajčeca**, ki jih znosijo delavci v nalašč za to odmenjen kraj, kjer jih lepo uredi. Babica potem kmalu umrje. Spomladi je prva skrb delavcev, da znosijo jajčeca na solnce. To zbudi življenje v jajčecih. Začno se gibati,

in iz vsakega zleze črvič. Ker si sami še ne morejo iskati vsakdanjega kruha, ga jim donasajo mravlje pridno od jutra do večera. Za nekoliko dni pa se ti črviči zapredejo v tanko kožico in se izpremene v **bube**. Te bube ljudje navadno imenujejo mravljinajajčeca in jih nabirajo za ptiče.

Zopet čez nekoliko dni se začno bube gibati, in iz tanke kožice prikobacajo mlade mravlje. S pomočjo starih mravelj se izmotajo iz tesnih celic. Po vsem životu se jih drži ozka srajčica iz tanke bele mrenice, in mravlje jim skrbno in počasi slačijo to srajčico. Potem jim dajo precej kaj dobrega jesti in — ko so se pokrepčale — jih vodijo po mravljišču in jim razkazujejo vsa kota in pota, ker bodo morale odslej skrbeti same zase in tudi za druge.

Novinci kmalu spoznajo svoje dolžnosti, se privadijo službi, in vsa družina živi veselo in srečno.

86. Kobilica selka.

Nekdaj tudi pri nas velikanski roji velikih kobilic niso bili neznani prikazi. Dasi že dolgo ni slišati o njih, se je vendar v narodu ohranil spomin na silno požrešnost teh skakalcev. Povsod pri nas vidimo vsako leto več ali manj teh kobilic, ali o večji škodi ne moremo govoriti, ker prihajajo le posamične.

Domovina kobilice selke je v južni-vzhodni Evropi in Aziji. Odtod vznemirjajo kobilčni roji sosednje dežele; največ trpi od njih Rusija.

Kobilica selka ima kratke nitkaste tipalnice, gladke, ne grbaste prsi, kratko in debelo glavo ter

krila, sezajoča črez zadek. Gornje pergamentaste pokrovke pokrivajo široka in tenka krila. Zadnje noge imajo, kakor sploh pri kobilicah, jako močna stegna. Samica je večja in ima na koncu zadka štiri kratke osti, a ne sabljastega bodalca kakor znana naša zelena kobilica.

Ta kobilica tedaj prileti časih v velikanskih množicah. Taki roji so po več ur dolgi in tako gosti, da zatemne solnce. Kamor pade tak trop, izgine v nekoliko urah vse, kar je zelenega. Najljubša so jim žita in trave po senožetih, potem krompir in drugi sadeži, naposled pa listje po grmih in drevesih.

Šum grizočih kobilic je podoben prasketajočemu ognju, kadar ga podpihava veter. Ko je vse pojedeno do zadnje betve, se ob lepem in toplem vremenu vzdigne najprej kakih trideset kobilic in se zasučé v kolobar, za njim pa se napoti ves trop in zleti dalje do bližnje zelenjave. Zemljišče ostane pusto in prazno, kakor bi bilo popaljeno.

87. Hruška in jablana.

Hruška je navadno precej visoko in košato drevo. Jajčasti listi so dolgopecljati in drobno napiljeni. Beli cveti zrasto v pokončnih češuljah istočasno z listi. Okroglasti sad je navadno ob peclju podaljšan (vrtavkast); nasprotni konec, ki je vglobljen, venča posušena muha.

Divja hruška raste po gorskih gozdih in rodi droban, kislast in trpek sad — **drobnice**. Po vrtilh sade mnogo zvrsti cepljenih hrušk, ki se razloču-

jejo po obliki, barvi in okusu sladkega sadu. Hruška cvete začetkom meseca velikega travna.

Jablana je nižja od hruške in ima tej podobne liste, ki so pa kratkopecljati. Tudi beli, zunaj rdečkasti cveti so podobni hruškovim cvetom. Z muho ovenčani sad je navadno okroglast ter tudi spodaj vglobljen.

Divja jablana raste po gorskih gozdih in ima majhen, jako trpek sad — **lesnike**. Cepljene jablane sade v mnogoštevilnih zvrsteh, ki se kakor hruške razločujejo po obliki in okusu kislatega sadu. Cvete meseca velikega travna, pozneje nego hruška.

Hruške in jablane nam dajejo jako okusno in zdravo sadje, ki ga uživamo sirovo, vkuhano in posušeno. Iz njega napravljamo tudi hruškovec in jabolčnik. Les obeh dreves uporabljajo mizarji in strugarji za svoje izdelke.

Po Alfonzu Paulinu.

88. Oljčno olje.

Z branjem oljčnih jagod prično začetkom meseca novembra. Iz teh jagod pridobivamo najboljše olje.

Skoro v vsaki istrski občini, kjer uspeva oljka, imajo oljčni mlin ali torkljo. Na okroglem, kamenitem podstavku, podobnemu velikemu krožniku, se vrtita okolo svoje osi navadno po dva stoječa mlinska kamena: ki se drsata po podstavku. Na mlinski kamen je pritrjen drog in v ta drog vprezajo konja ali osla. Zdaj pa so v navadi tudi torklje na paro ali bencin.

Zdaj namečejo na krožnik jagod. Žival stopa vedno v krogu in vrti mlinski kamen, ki drobi jagode s koščico vred. Da pa ne postaja oslè vrtoglavo, mu zavežejo oči. Na dnu podstavka so jarčki, ki se po njih odceja zmaščena gošča v pripravljene kadi v čiščenje. V teh kadeh se nabira na površju čisto, zelenkastorumeno olje, zmesi pa tonejo na dno. Olje potem odlijejo navadno v kamenite kadi, zakaj v kamenu se najbolj ohranjuje.

Toda maščoba se še ni popolnoma odcedila iz krožnika. V ostankih, ki so ostali še na podstavku, je še dovolj olja. Zgrabijo jih v posebne košare, podobne velikim klobukom, spletene iz močne slame ali prav tankih vrbovih vejic. Te košare nalože zdaj pod stiskalnico drugo vrhu druge. Na dnu je zopet krožnik z odcejalniki, napeljani v kadi. Ko je opravila stiskalnica svoje delo, polijejo te košare z vrelo vodo, da se še ostala maščoba razpusti in odcedi. Olje potem odlijejo, voda pa ostane na dnu.

Izžete odpadke rabijo za gnojilo. Mečejo jih tudi živini ali jih pa prodajo tvornicam, kjer jih še doobra iztisnejo. To olje uporabljajo za izdelovanje mila ali za mazanje strojev.

89. Bukev in hrast.

Bukev in hrast — oba sta mogočni drevesi, ki dičita naše gozde.

Kako krasen je gozd, ko se spomladi bukev pomladi in skoro prva razprostre svetlo, mlado zelenje, izmed katerega se glasi kukavičin glas !

Bukev se razvije v močno, visoko in košato drevo. Deblo je ravno ter ima gladek in svetel lub. Veje so šibke. Trdi bukov les je najboljši za kurjavo, zato ga največ razcepijo v drva. Žgo pa iz njega tudi oglje. Ravna bukova debbla razžagajo v deske.

Mnogo kesneje od bukve ozeleni **hrast**, ki je najmogočnejše drevo v naših krajih ter lahko dočaka po več sto let. S hrapavim in razpokanim lubom pokrito deblo nosi močne, krive veje, na katerih je krpasto listje. Hrastov les je teman in jako trd in trajen. Zato je jako dragocen. Rabijo ga za mostove, kadi in sode. Iz njega pa izdelujejo tudi drago pohištvo in deščice za tla.

Bukov **žir** in hrastov **želod** sta prav dobra krma za prašiče.

Na hrastu provzročujeta muhi **ježičarica** in **šiškarica ježice** in **šiške**, ki jih rabijo strojarji in barvarji. Iz šišk narejajo prav dobro tinto.

90. Kavovec.

Prvotna domovina kavovcu je vroča Afrika. Od ondod so ga udomačili skoro po vseh vročih deželah, kjer je zanj ugodna zemlja. Kavovec je navadno 9 do 12 m visoko drevo. Povsod pa rastlini ne puščajo prirodne rasti, ampak jo pristrižejo v 1.5 m visok obširen grm, s čimer ji povečajo rodovitnost. Kavovčevi listi so vedno zeleni; največji kras rastlini pa so beli, jako dišeči cveti. Dasi odcveto in zveno jako hitro, se razvijajo na rastočih panogah vedno

novi, in tako se razcvitajo kavovci skoro po osem mesecev.

Dozorevaje odpade cvet, in plodnica se razvije v jagodo, ki je podobna češnji. Ta je najprej zelena, potem rumena, pozneje rdeča, in končno višnjeva. Ta kavna zrna navadno zovemo kavo. Po poročilih potnikov ni veličastnejšega prizora od cvetočih kavovčevih nasadov, ker so med belimi cveti že raznobarjni plodovi.

Zrele jagode otresajo ali snemajo ter potem suše na solncu. Plodove najboljših vrst izluščijo v posebnih mlinih, plodove navadnih vrst pa puste nekoliko dni, da odpade sočnata lupina. Posušena zrna spravijo na suh kraj, kjer se oležavajo po tri do pet let.

Že od nekdanj smo vajeni, da pijemo kavo z mlekom ali tudi brez mleka, a vselej primerno sladko. Jutrovci jo pijo brez mleka in cukra. Našla je pot v najubornejšo kočo kakor tudi v bogate mestne hiše. Zdaj jo pijo po vsem svetu. Ubožni ljudje žive mnogokrat samo ob njej.

Ne premočna kava je zdrava pijača. Ob veliki utrudbi je jako krepčujoča in pomaga tudi prebavljati. Nezmerno uživanje pa provzročuje naval krvi in živčne bolezni.

91. Vinska trta.

Na osojni strani bregov so zasajeni vinogradi, kjer rasto krevljaste vinske trte precej na široko v

vrstah in se prijemajo z viticami kolja, s katerim so podprte.

Kako neznatno je zelenkasto cvetje! Res, po cvetju in po krevljastih vejah ne bi mogel soditi človek, da skriva ta rastlina v sebi tako moč. Toda res lepo je okroglo, pri dnu srčasto in debelo nazobčano listje. Mali, pa lepo dišeči cveti rasto gosto skupaj v grozdih. Ti cveti nam rode sočnate jagode, iz katerih dobivamo pijačo vseh pijač — vino.

Vino pomlaja starčka in krepča moža. Vino ni krivo, ako ga uživajo nekateri ljudje nezmerno. Da so nasledki nezmerne pitja žalostni, to je resnično; saj so žalostni nasledki vsake druge nezmernosti.

Po naših krajih je prvi pogoj dobremu vinstvu solnčna leža vinskih goric. Zato pa rasto najboljša vina po goricah, obrnjenih proti jugu, kjer varujejo zadaj stoječi hribi vinsko trto ostre burje in mrzlega severa.

Trta ne trpi niti preostrega mraza, niti prehude vročine. Zato ne raste niti na premrzlih niti na prevročih krajih. Trta ljubi dobro, zagnojeno laporjevo prst, ne pa mokre in ilovičaste zemlje. Opira se in pleza po drevju in koleh, kakor bi hotela prositi človeka, naj jo sadi in podpira. Sadil jo je tudi, odkar se je zavedel, in ne bo je zapustil. Že Noe jo je zasadil, ko je naznanila mavrica, da se začenja odslej veselo in prijazno življenje in rastje brez ovire. Po naših krajih so jo zasadili stari Rimljani.

Za vinske kraje je čas trgatve najimunitnejši in najveselejši čas vsega leta. Takrat nabirajo zrelo

grozdje in ga devajo v kad. Potem ga tlačijo ali stiskajo v sok. Sok, ki teče iz kadi ali stiskalnice, je še kalen in sladek ter diši po jagodah; pravijo mu mošt. Mošt pa se jako izpremeni, ako mirno stoji na zračnem kraju. V njem se dela vse polno mehurcev, začne se vzdigovati in šumeti — vino vrè. Odvrelo vino ni več sladko ter ima drug, poseben okus. Zdaj se pretoči v druge sode, kjer ostane dotlej, da je popolnoma čisto.

Vinska trta ima mnogo sovražnikov. Med živalstvom je najnevarnejša **trtna uš**, ki se loti trte pri korenini, med rastlinstvom pa **trtna plesen**, ki uničuje jagode, in **strupena rosa**, ki spričo nje odpade trti listje. Ti škodljivci so uničili že velike vinograde ter prizadevajo vinorejcem mnogo škode, dela in skrbi.

92. Laneno ter konopno predivo in bombaž.

Vlakna, ki so pripravna za izdelovanje oblačilne robe, dobivamo ali iz rastlin ali od živali. Najvažnejše rastlinske sirovine za robo so: laneno in konopno predivo ter bombaž.

Laneno predivo se prideluje takole: Ko zaru-mene spodnji listi, se lan izpuli. Lan otolčejo ali mu odtrgajo glavice na držajih (grebenih); lan se drza (ogreba). Potem se godi. Navadno ga razpolože na strnišču ali na travniku štiri do šest tednov, da delujejo nanj solnce, rosa in dež.

Gojeni lan je temnejše barve nego sirovi. Ako ga manemo z rokami, se prepričamo, da je krhek,

takoda se odkrhajo leseni kosci; naposled ostanejo siva, lasem podobna vlakna.

Gojeni lan se suši v sušilnicah. Potem ga tarejo terice na trlicah. Pri tem se drobi in odleti večinoma strohnela in posušena lesovina (pezdir). Da se odpravijo skrhani leseni kosci, se otresa predivo s treslicami. Popolnoma se očisti predivo pezdirja z mikanjem ali rihljanjem na grebenih. Pri tem se zavnajo in lepo zvrste dolga vlakna. Odpadki pri mikanju se stresajo s treslico. Lepo predivo je rumenkaste, belkaste ali sivkaste barve, se sveti kakor svila in se čuti jako mehko in gladko.

V Avstriji sejejo lan zlasti na Češkem in Moravskem, v Šleziji in Galiciji.

Konoplja je druga predivna rastlina, ki raste pri nas. Konopno predivo se pridobiva takisto kakor laneno, samo da je debelejša in trdnejša od lanenega. Iz konopnine napravljajo jadrovinu in vrvarske izdelke.

Bombaž je najvažnejši med vsemi rastlinskimi vlakni. Več nego polovica vsega človeštva se oblači v bombaževino. Bombaževa vlakna dobivamo iz plodov. Ti so toliki, kolikršni so orehi ali majhna jabolka. Ko dozore, se razpoči glavica, in pri tem se prikažejo dolga in mehka vlakna. Bombaževci rasto samo po toplih in vročih krajih. Bombaž dobivajo mnogo preprosteje nego laneno predivo. Nič drugega ni treba, nego pobrati bombaž, ko so se razpočile glavice. Potem ga trebijo od semena s posebnimi stroji.

93. Žito.

Človek ima na stotine jedil, a nobeno ni tako vplivalo na kulturni razvoj narodov kakor kruh. Skoro vsem narodom sveta je vsakdanja hrana, a vrlo zanimivo je to, da je v kruhu početek vsega napredka. Dokler človek ni poznal kruha, je pohajal po svetu kot lovec in pastir. Ko pa je začel obdelovati zemljo ter gojiti krušne rastline, si je zgradil poleg polja dom ter se odvrčal od negotovega lova. Dom in družina sta postala temelj občine in urejenega državnega življenja, rodila sta v človeku tudi ljubezen do domovine.

Poglavitne krušne rastline je človek našel — v travah. Noben rastlinski rod ni po svetu tako razširjen kakor trave. Na naših tratah raste premnogo travnih zvrsti. Trave pa niso le one zelene bilke, ki rastejo na travniku, travam prištevamo tudi krušne rastline: pšenico, rž, ječmen i. dr. Dajo nam žito, imenujemo jih **žitarice**.

Pšenica je kraljica med njimi. V Evropi je sejejo največ po Banatu ob Tisi. Močnata zrna dajo lepo, belo moko, iz katere peko jako okusen, bel kruh in napravljajo močnate jedi ter pšenični skrob. Slama je dobra živinska klaja: rabi se za raznovrstne pletenice, posebno, za slamnike, ki jih izdelujejo v velikih množinah v Italiji.

Rž ima med žitaricami za pšenico najdostojnejše mesto. Hrani milijone ljudi. Rženi kruh je sicer bolj črn kakor pšenični, pa je tečnejši. Rž je kakor pšenica dvojna: ozimna in jara.

Ječmen rabijo najbolj pivovarji za slad. Ustopana zrna nam dajo ječmenovo kašo (ječmenček), iz moke peko sicer hrapav, a tečen in zdrav kruh.

Tudi oves, proso, koruza in riž so travne žitarice. Le ena krušna rastlina ni s travo v sorodstvu: **ajda**. Ta je sorodnica znani kislici, katere je dovolj po livadah. Ajda daje sicer črno moko, ki se ne more meriti z moko drugih žitaric, a pravi blagodar je za kraje, kjer zaradi ostrega podnebja ne uspevajo druge žitarice.

94. Roža.

Človek je med cvetjem kakor otrok. Danes seže po prvem, jutri po drugem, a kmalu zavrže oba ljubljenca ter seže po tretjem cvetu. Ena cvetica mu je pa vedno mila, ter je postala kraljica vsega cvetja: **vrtna roža**.

Vrtno rožo so slavili že v starem veku Grki in Rimljani, v srednjem veku jo je negoval miroljubni menih in ščitil bojaželjni vitez, a v novem veku nam presega najlepše cvetke, ki smo jih dobili iz novo odkritih svetov.

Divjo rožo, ki raste pri nas, imenujemo **šipek**, a pravo vrtno rožo smo dobili najbrže kakor vinsko trto od Rimljanov, ki so jo visoko cenili.

Vrtnarjeva roka pretvori divji šipek v vrtno rožo. Od plemenite zvrsti odreže samo oko ter ga prenese na steblo divje rože. Hrano dobiva sedaj po divjem steblo, oko pa se razvije v plemenit vrh, ki rodi polne cvete.

Cvet divje rože ima samo pet lističev, ki stoje v zeleni **čaši**. Cvetni lističi tvorijo **venec**. Sredi venca stoje v čaši **pestiči**: pod katerimi se zaplodi seme, okoli pestičev pa so tanke niti, polne cvetnega prahu v rumenih glavicah: **prašniki**. Pri plemeniti roži se izrode tudi iz prašnikov venčevi listi v poln cvet, ki je krona vse lepote ter razveseljuje oko z najlepšimi barvami.

Priroda je podarila krasnemu cvetu le kratko življenje. Veseli se ga le nekaj dni, kmalu mu odnaša vetrič vele liste.

Vrtna roža pa ni samo lepa, ampak širi tudi prijeten duh. Ta vonj prihaja od rožnega olja, ki je v venčenih listih. Zaradi te dišave sade jutroveci rožo po poljih v veliki množini. Iz cvetja pridelujejo **rožno vodo** in **rožno olje** ter oboje drago prodajajo.

95. Strupene rastline.

Strupene rastline imenujemo one, ki neugodno vplivajo na naše zdravje in nam morejo celo vzeti življenje. Zlasti so nevarni sadovi in korenine nekaterih rastlin. Največkrat se dogajajo nesreče z otroki, ki se nazobljejo strupenih jagod ali semen, ali pa se najedo strupenih korenin in korenin, ki so prav mnogokrat podobne užitnim. Časih pa postavi tudi gospodinja na mizo jed, ki ji je dodala v naglici ali iz nevednosti nekaj listov ali stebel strupenih rastlin, rastočih na domačem vrtu.

Veliko trobeliko, ki raste ob stoječih vodah, v potokih, jarkih in po drugih močvirnih krajih,

prištevamo najstrupenejšim in najnevarnejšim domačim rastlinam. Posebno korenina, ki jo otroci in nevedneži tolikrat zamenjavajo z drugimi užitnimi koreninami, je vzrok pogosti in nevarni zastrupitvi. Korenina je podobna repi. Ako jo prerežeš po dolgem, se ti pokažejo povprečni predeli.

Mala trobelika ali **pasji petršilj** je pogostoma soseled pravemu petršilju. Poznati ga morajo torej zlasti gospodinje. Loči se od pravega petršilja po temnozeleni barvi in po neprijetnem duhu, ki ti posebno udarja v nos, ako zmaneš listje.

Volčja črešnja ali **páskvica** ima črne, črešnjam podobne jagode, ki ne zmotijo samo otrok, temveč tudi odrasle nevedneže.

Volčja jagoda raste po vlažnih gozdih. Najlažje jo je poznati po štirih na križ stoječih listih, v sredi teh se razvije jagoda. Mladino lahko zmoti jagoda, ker je podobna borovnici, pa dosti debelejša.

Kristavec ali **svinjska dušica** raste po grobljah kraj potov in okoli vasi. Lahko jo spoznaš po belih, lijastih cvetih. Zlasti mladina se mnogokrat ostrupi s semenom, ki je podobno makovemu.

Po enakih krajih raste tudi zoprno dišeči **zobnik**. Ta je izmed tistih strupenih rastlin, ki so vzrok mnogim nesrečam. Dokaj je znanih dogodkov, da so se ostrupili ljudje s korenino, semenom in zeliščem. Zobnikova korenina je podobna korenju.

Vsaka stvar ima dve strani, tako tudi naše strupene rastline. Velika množina hudih strupov

služi zdravnikom v raznih boleznih, da lajšajo bolnikom neznosne muke in jim večkrat vrnejo zdravje.

Po Martinu Cilenšku.

96. Glive.

1.

Rjavi jurček je polog rumene lisičice najbolj znana užitna goba. Oglejmo si ga natančneje!

Oni del, ki je podoben débelcu, se imenuje **bét**. Ta je okroglast, a spodaj debelejši kakor zgoraj. Barve je belkaste, pa tudi rumene in sivorjavnkaste. Na betu je **klobuk**. Podoben je blazini, močno zbočen ter pri starih gobah širok. Barve je temnorjave ali celo črne, pri mladih gobah pa belkaste ali rumenkaste.

Oglejmo si klobuk od spodnje strani! Tu vidimo iz majhnih, tankih cevč sestavljeno **plodno plast**. Pri mladih gobah je plodna plast bela, pozneje porumeni, a pri starih je temnozelena. V cevčah je premnogo jako majhnih semenskih zrnec, ki se imenujejo **trosje**.

Ako pade trosje na ugoden kraj, zaplodi nove gobe ali glive. Iz trosja zrastejo najprej tanke, srebrnosvetle: niti **podgobje**, in iz tega zraste gliva.

Jurčki, lisičke, karželji, mavrohi, pečenke i. dr. glive so za zdrav želodec okusna jed, a pri nabiranju pazi, da te ne ukani strupena goba. Zatorej uživaj le gobe, ki jih dobro poznaš in ki so znane kot užitne.

2.

Poleg trosja, ki zaplodi razne užitne in strupene glive, je zrak poln drugega trosja tako majhnih

glivic, da posameznih še ne opazimo s prostim očesom.

Najbolj znane so plesni, ki nam uničujejo živali, kvarijo zrak, obleko i. t. d.

Druge se utihotapijo v človeško ali živalsko telo, in ako jim ugaja mesto, provzročijo najhujšo bolezen. Ako se naselijo v telesu, mu jemljejo najboljše sokove in tvorijo v njem strupe.

Množe se posebno v kanalih, močvirjih, stoječih vodah, kjer gnijo živalski in rastlinski ostanki ter sploh v vlažnih, nesnažnih krajih. Najhujša sovražnica jim je pa snaga. Skrbi torej za zračno in suho stanovanje, čisto perilo in snažno telo, zakaj posebno tu velja pregovor: Snaga je prijateljica ljubelega zdravja.

97. Zastrupitev.

Ako se kdo zastrupi, moraš obračati vso skrb na to, da spraviš strup iz njegovega želodca. Ako misliš, da je strup še v želodcu, pospešuj bljuvanje, ki se je začelo morebiti samo ob sebi. V ta namen ga šegeči zadaaj v ustih s kazalcem tako, da pregiblješ jeziček zdaj na to, zdaj na ono stran; tudi je dobro z oljem namazano pero. To delaj, dokler ne začne prihajati želodčna vsebina na dan. Pero rabi le tedaj, kadar se bojiš bolnikovih zob, ali kadar se ne dado odpreti usta zaradi čeljustnega krča. Tedaj moraš potisniti pero skozi kako luknjo med zobmi.

Bljuvanje pospešuj z mlačno ali v sili tudi z mrzlo pijačo; najbolj priporočajo vodo in mleko. To

nadaljuj, dokler prihaja še kaj strupa iz želodca. Ako to nima zaželenega uspeha, obdeluj bolnika rahlo z dlanjo od trebuha proti požiralniku, mu polagaj na želodec obkladke iz gorčične moke ali ga drgni s kako dražljivo tekočino. Kadar je naval krvi proti glavi prav močen, služijo kaj dobro mrzli obkladki na glavo in počasno škropljenje z mrzlo vodo. Dobro je, če se noge jako ogrejejo ali če se okopljejo v kaki močni tekočini (n. pr. v lugu) in če položiš nanje gorčično testo. Ako je vzel strup bolniku celo zavest, mu časih brizgni nekoliko kapljic mrzle vode v obraz in ga kliči po imenu, toda ne preglasno. Jako onemoglemu bolniku daj požirek vina ali pa pol skledice močne kave ali čaja. Tudi je dobro, ako mu izmiješ obraz z octom ali vinom.

Toliko moreš storiti, dokler ne pride zdravnik, ki potem natančno preišče bolnika in ukrene, kar je treba. Ti ga pa slušaj in stori natančno, kar je naročil.

Po Martinu Cilenšku.

98. Zemlja ali prst.

1.

Prstena plast ni pregloboka. Pod njo je trda skala. Kamenje med zemljo je to, kar je skala pod njo. Tedaj to kamenje ni nič drugega kakor odlomki skale pod zemljo. Pa tudi najmanjši delci, ki jih imenujemo drobno zemljo, so zdrobljeno pečevje. Na gorah se navadno vidi zemlja, ki je nastala na mestu iz pečevja. Takšno zemljo imenujemo **prvotno zemljo**.

Katera moč je zdrobila trdno skalo v drobno zemljo? Ti delavci so menjavanje topline, voda in zrak.

O deževju in spomladi, ko kopni, sneg, nastanejo v gorovju hudourniki. Hudourniki pograbijo zrahljano prst in kamenje ter jih neso in vale navzdol v strugo potokov in rek. Ker so bile reke nekdanj mnogo oblastnejše, so se razvalile široko po dolinah in ravninah. Z gorovja so prinašale mnogo gradiva, s katerim so si sčasoma pokrile široke struge več metrov na visoko. Ko so se pozneje reke zmajšale, se je posušilo to gradivo, in sedaj je najboljša zemlja za gozde, travnike, njive in vinograde. V dolinah imamo tedaj **naplavljenno zemljo**.

2.

Posebno kmetovalec ve, da je prst kaj različna. Najnavadnejše prsti so :

Glinovina, ki ima v sebi vsaj 50% gline. Ugaja najbolj pšenici, ovsu, ječmenu, fižolu, grašici, detelji. Manj prida je za rž, krompir in repo. Sadjarstvu ni ugodna, toda bukovje in hrastovje dobro uspeva v njej.

Peščenina je sestavljena najmanj iz 75% peska. V njej izvrstno uspevajo krompir, rž, proso, ajda, koruza, konoplja in lan. Izmed dreves ugaja boru, brezi, vrbi in topolu.

Apnena prst ima do 75% apnenca ter dobro ugaja detelji in šočivju. V vlažni apneni prsti uspevajo bolj listnati gozdi, v suhi pa črni.

Laporasta prst je mešanica apna in gline. Rastlinam ugaja najbolj.

Črna prst ima okoli 10% črnice (trohnečih tvarin) v sebi. Ako ima nad 15% črnice, je **barjasta** (močvirna). Črna prst je jako rodovitna. Posebno uspevajo na njej trave in žita; pa tudi ogršiči, okopavinam i. t. d. prija izvrstno.

99. Apnenec.

Apnenec je po vsem svetu razširjena rudnina ter se nahaja v celih gorah in pogorjih. Južne apneniške Alpe imajo po njem celo ime, pa tudi naš Kras obstoji skoraj samo iz apnenca. Apnenec ni trd; obraziš ga lahko z navadnim nožem. Časih se nam kaže v lepih kristalih, a njegove kapnike občudujemo v podzemeljskih jamah.

Ponekod je apnenec različne barve, pisan in pegast in jako trd, da ga lahko brusimo. To je marmor, ki služi stavbenikom, kiparjem in kamnosekom. Umetniki dobivajo za svoje kipe posebno lep, bel marmor iz Karare ^{Carara} na Laškem.

Bavarski škriljasti apnenec rabijo za kameno-tisk, s to umetnostjo hitro in ceno razmnožujejo podobe in listine. Tudi naša kreda, ki jo rabimo pri pisanju, in sadra (gips) sta apnenčevi zvrsti.

Najbolj imeniten je pa apnenec za zidarje.

V apnenicah žgo apnence v apno. Najpreprostejša apnenica je navpična jama. Nad ognjiščem se napravi najpred svod iz večjih apnenčevih kosov. Potem se napolni vsa apnenica z drobnejšimi kosi,

tako da lahko kroži zrak med njimi. Pod svodom se podneti močen ogenj, ki naj gori tako dolgo, dokler se ne razbeli tudi zunanje kamenje. Črez kake tri dni tako prežgani apnenec ni več trdi apnenec, ampak krhko **žgano apno**.

Žgano apno razjeda organske tvarine; zato ga imenujemo tudi **živo apno**. Ako imaš opravka z njim, pazi, da ti ne pride na obleko; tudi na rokah ti lahko naredi hude rane.

• Ako polijemo živo apno z vodo, jo hlastno vsrkava ter se pri tem močno segreje in razpade. Tako napravljamo **gašeno apno**.

Ako prilijemo gašenemu apnu še več vode, se naredi **apnena kaša**.

V še večji množini vode pa se razredči apno tako, da nastane mlečna tekočina — **belež**.

Z apnenim mlekom belimo stene naših stanovanj. Največ apna se porablja za **malto**. Malta med kamenjem in opeko bolj in bolj skrepeneva, in ščasoma nastane iz opeke in malte takorekoč en kos.

100. Baker.

Po poročilih iz stare dobe je bilo prvo posodje, orodje in orožje iz bakra. V Sv. pismu omenjajo bakrene posode že leta 2500. pred Kr. Stari narodi so že iz bakra izdelovali različno orodje, preden so poznali železo. Namesto čistega bakra so jeli rabiti zlitine bakra z drugimi kovinami, ki so trše od bakra in ki jih je laže ulivati.

Baker ima rdečo barvo, ki se imenuje po njem bakrena. Toda barva in lepa sijajnost se kažeta le na prelomu ali na novih ploskvah; zakaj na zraku potemni baker, časih pa tudi pozeleni, zlsati na vlažnem zraku ali v zemlji.

Baker je raztezen in zraven tudi trajen in žilav; zategadel ga kujejo v pločevine in raztezajo v žice. Tali se težko, zatorej ga rabimo za orodje, ki se mora močno razgrevati, n. pr. za ponve, kotle, kalupe i. t. d. Na zraku se ne izpreminja baker tako hitro kakor železo.

Zato trajajo bakrene posode dalje nego železne. Tudi pomorske ladje in strehe na stolpih okavajo ljudje z bakreno pločevino.

Mnogo bakra se porablja v zlitine. Naše stotinke so skoraj zgolj iz bakra. Najnavadnejši zlitini sta **med** (mesing) in **bron**. Rumena in rdeča med (tombak) je zlitina iz bakra in cinka, bron pa zlitina s kositrom. Iz brona vlivajo kipe, zvonove in topove.

Ako se poškropi baker z octom, se sčasoma prevleče z zeleno prevlako; tej pravimo „zeleni volk“. Baker se spaja tudi z drugimi kisljinami. Zeleni volk je strupen.

Zato je treba jako paziti na bakrene posode, da jih vselej dobro očistimo, preden jih rabimo.

Pri nas dobivajo samorodni baker na Ogrskem. Bakrenih rud v naših deželah ni preobilno.

101. Zlato in srebro.

Zlato je najdražja kovina, je rumene barve in se posebno lepo sveti. Poleg barve in sijajnosti pa ga odlikuje zlasti njegova teža. Ker ima zlato izmed vseh kovin najmanjšo nagnjenost, da bi se spajalo z drugimi tvarinami, zato ga dobivamo v prirodi do malega samočisto.

Iz tega vzroka in pa zato, ker se nahaja zlato pogostokrat na površju zemlje, so se ž njim seznanili ljudje že v starodavnih časih.

Zlato je sicer precej razširjeno po zemlji, a preobilo ga ni nikjer. Časih ga najdejo v podobi ploščic ali zrnc v raznem kamenju, kjer je razdeljeno mnogokrat tako na drobno, da ga prosto oko niti ne zapazi. Časih se nahaja v drobnih žilah, ki so razpletene v kamenju na vse strani. Tako kamenje stolčejo v stopah in iz stolčenega kamenja potem izločajo zlato. Takšnemu zlatu pravimo **rudniško zlato**.

Rudniško zlato kopljejo v Ščavnici in Kremnici na Ogrskem, na Erdeljskem, potem nekaj malega na Tirolskem, Salcburškem in Češkem. Zunaj Evrope so zaradi rudniškega zlata na glasu Sibirija, Kalifornija, Aljaska in Avstralija.

Največ zlata pa dobivajo v nasipinah. Kakor vsako drugo kamenje, razpada in prepereva tudi zlatonosno. Na ta način nastali pesek in prod ter ž njima vred tudi zlato splavlja potem voda v nižave in jih nasiplje v strugah. V nasipinah se dobiva

zlatu v podobi predrobnega prahu, zrnec, luskinic in ploščic.

Iz ilovice, peska in proda dobivajo zlato z izpiranjem, zatorej pravijo takemu zlatu **prano zlato**.

Zlato izpirajo na Erdeljskem. Tudi Ren in Dunav plavita zlato. Največ pa ga izpirajo na Uralu, v Sibiriji, v Kaliforniji, v Južni Ameriki in v Avstraliji.

Iz zlata kujejo zlatnike. Zlatarji izdelujejo iz njega prstane, verižice, igle, gombe, žepne ure i. t. d. Pri službi božji imajo v bogatejših cerkvah zlate kelihe, monštrance in druge posode. Ker je pa čisto zlato premehko, ga zlivajo s srebrom ali z bakrom; tako postane trše in trajnejše. Zlato rabijo tudi za pozlačevanje.

Poleg zlata je **srebro** obče znana draga kovina. Izmed vseh drugih kovin se odlikuje srebro po lepi beli barvi in po močni sijajnosti, ki pa na zraku polagoma oslepi in posivi. Srebro lepo zveni. Tudi srebro so poznali že v starih časih. Srebro se nahaja v prirodi samočisto in v rudah. Samočisto srebro se nahaja v žilah, ki preprezajo kamenje.

Mnogo srebra dobivajo na Češkem in Orgskem ter v Bosni. Bogati srebrni rudniki so na Saksonskem, Švedskem in v Sibiriji. Največ srebra pa ima Amerika.

Večinoma kujejo iz srebra denar. Razen tega napravljajo iz srebra mnogovrstno orodje, n. pr. nože, vilice, žlice, namizno posodje, svečnike, različne dragotine in okraske, žepne ure i. t. d. Ker je le malo trše od zlata, se ne obdeluje čisto, ampak

se zliva z bakrom. Z njim tudi posrebrujejo stvari, ki so izdelane iz drugih kovin in tvarin.

102. Živo srebro.

Živo srebro je edina, ob navadni toploti kapljiva kovina. V najmrzlejših krajih zmrzne (-40°C) in je takrat trdno telo.

Živo srebro je belo kakor srebro, sijajnost pa mu je živo kovinska. Ako je čisto, je 13.6 krat težje nego voda. Trdno živo srebro je kovno. Kakor voda izhlapeva po malem ob vsaki toplini. Hlapi živega srebra pa so jako strujeni, kakor tudi vse spojine te kovine. Zategadel je treba ravnati ž njim jako oprezno. Ako ga razliješ v sobi, se hipoma razteče na vse strani ter se poskrije v razpahih med podnicami, odkoder ga je spraviti jako težko.

Dasi se nahaja živo srebro v prirodi samočisto, se vendar v stari dobi dolgo niso seznanili ž njim. Gotovo bi bila zbudila ta kapljiva kovina pozornost že prej, če bi jo bili dobivali v obilnejši meri samočisto na zemlji in če ne bi bila skrita v njej tako globoko. A skoro vse živo srebro dobivamo iz rude, ki jo imenujemo cinober. Najznamenitejši rudnik za cinober je v Idriji.

Živo srebro uporabljajo mnogovrstno. Ž njim izločajo zlato in srebro iz stolčenega zlatonosnega in srebronosnega kamenja, polnijo toplomere in tla-komere, delajo lepe rdeče barve in zdravila. Rabijo ga tudi pri izdelovanju zreal.

103. Svinčnik.

Malo je stvari, ki bi jih rabil človek toliko, kolikor rabi svinčnik, pa je vendar le malo ljudi, ki vedo, kako se izdelujejo svinčniki. Stari narodi so pisali in risali le z ogljem ali pa z barvami. V srednjem veku so si prirejali iz cina in svinca majhne svinčnike, s katerimi so risali.

Za sedanje svinčnike pa ne rabimo več svinca, ker je pretrd in piše prebledo. Črni klinček, zaprt v lesu, s katerim pišemo in rišemo danes, je ruda, ki se imenuje **grafit**. Največ grafita je na Čehoslovaškem, okoli Krumlova v Nemski Avstriji. Navadno je grafit zmešan z drugimi rudninami tako, da ni za pisavo. Zato je komaj kakih 200 let, odkar ga rabimo.

Dandanes izdelujejo svinčnike tako-le :

Grafit devljejo v kamenate posode ter vlivajo nanj močno žvepleno kislino. Nekoliko dni stoji ta zmes ; gruda se začne greti sama ob sebi in razpade v črno blato. Potem se izpere žveplena kislina z vodo ; pridene se ji dobro izprana glina in oboje se skrbno pomeša tako, da je vsa mešanica popolnoma enaka. Ta zmes se potem suši dokler ne ostane še vlažna kakor testo, se stisne skozi železno ploščo, ki ima tako široke luknjice, kakor debeli morajo biti grafitovi klinčki, ki se vdelajo v les. Na ploščah jih potem poravnajo in razrežejo v tako dolgost, kakršno naj imajo svinčniki. Ko je to delo končano, se posuše grafitni klinčki in prežare v železnih in glinastih, trdo zaprtih posodah. Potem se vdelujejo v les.

Največja znana tvornica za svinčnike je Hardtmuthova v Budejevicah na Čehoslovaškem ki naredi vsako leto po več milijonov svinčnikov.

104. Žveplo.

Žveplo je rumena in krhka rudnina. Dobiva se v zemlji ali samočista ali pa spojena z drugimi rudninami. Samočisto žveplo kopljejo n. pr. v Sici-liji. Žveplene spojine se nahajajo tudi v nekaterih rudnicah, ognjeniki pa bljujejo žvepleno paro.

Izkopano žveplo čistijo in tope v kotlih. Raztopljeno žveplo odtočijo in vlijejo v kalupe ali pa ga še bolj segrejejo ter tako pretvorijo v paro. Ohlajena para nam dá droben prah, ki ga imenujemo **žvepleni evet**.

Kakor premog in petrolej je tudi žveplo gorljiva rudnina. Gori z modrikastim plamenom in pokvari zrak tako, da težko dihamo in jameno kašljati. Kadar žveplo gori, se dela strupen plin, dasi žveplo samo na sebi ni strupeno.

Ta žvepleni plin je človeku jako škodljiv. Ž njim lahko umorimo živali. Tudi ogenj ugasne v njem. Če se vname dimnik, zadušimo ogenj, ako zažgemo spodaj v ponvi žveplo.

Žveplo gori počasi, pa zanesljivo, zato rabijo žveplene niti pri kamenolomih in pri zažiganju podkopov. Žveplence vsakdo pozna. Ž njimi moramo ravnati jako oprezno, ne samo zaradi ognja, ampak tudi zaradi strupenega fosforja, s katerim je žveplo pokrito.

Žveplo uporabljajo tudi pri izdelovanju smodnika. Mnogo ga rabijo v obrtu, zdravilstvu, proti trtni plesni i. t. d.

105. Smodnik.

S pušicami in lokom so se bojevali narodi mnoga stoletja, dokler jih ni napotilo naključje na drug, jako poguben pomoček, s katerim so mogli pokončevati tuje življenje. Ta pomoček je smodnik ali strelni prah.

Smodnik je zmes žvepla, oglja in solitarja. Žveplo je znana rumena rudnina. Najvažnejši del smodnika je solitar. Rabijo ga tudi, kadar sole gnjati in plečeta, preden jih obešajo v dimnik, da se prekažajo. Solitar je podoben kuhinjski soli; tudi okusa je slanega, samo da se čuti na jeziku nekako hladen.

Da zvemo, odkod ima strelni prah toliko moč, pogledjmo, kaj ostane, če požgemo nekoliko smodnika. Do malega — nič! Zgorel je skoro popolnoma, t. j. izpremenil se je v plinasta telesa. Plinasta telesa pa potrebujejo po več stokrat toliko prostora kolikor trdna telesa, iz katerih so nastala. Ako zgori strelni prah v prav tesnem, zaprtem prostoru, kakršno je n. pr. nabijališče pri puški, se hočejo plini, ki so nastali pri gorenju, močno razširiti. Ta napetost je tolika, da bi raznesla puškino cev, ko se ne bi odprla plinom druga lažja pot k prednjemu koncu puškine cevi. V to stran se tedaj raztegnejo plini, in sicer tako hitro in tako močno, da zaženo svinčenko s silno hitrostjo iz cevi.

Smodnik se izdeluje v smodnikarnicah ali v stopah za smodnik.

Po Henriku Schreinerju.

106. Steklo.

Pripoveduje se, da so steklo izumili feničanski trgovci po naključju. Na potovanju so prišli z ladjami na peščen kraj, kjer niso našli nobenega kamena za ognjišče, na katerem bi si bili skuhali kosilo. V tej zadregi vzamejo velike kose sode, ki so jo vozili s seboj. Postavijo jih na pesek in nanje lonce. Zakurijo pod lonci in skuhajo kosilo. Pa glej, ko se je shladila žerjavica, so našli v pepelu sijajno, prozorno tvarino — steklo.

Pripovedka nam tedaj pravi, da je treba za steklo dveh tvarin, namreč sode in peska. A tako steklo ni za rabo, ker se raztopi v vodi popolnoma. Steklo pa, ki ga rabimo za posode in za druge reči, se ne sme topiti niti v vodi, niti v kislinah. Takšno steklo dobimo, ako talimo s peskom (kremenjakom) dve izmed teh tvarin: pepel (pepelik), sodo, apnenec in svinčeno gladkino. Steklarji vedo po izkušnji, katere sirovine in v katerem razmerju jih morajo mešati, da dobe določeno vrsto stekla.

Preden jamejo taliti snovi, jih morajo razdrobiti in dobro zmešati. Ta zmes se napolni v neprozorne glinaste lonce, ki se postavijo v posebno napravljene steklarske peči. Steklovina se segreva, dokler ne teče mirno, tako da bi se lahko izlila. Preden jamejo upodabljati steklo, predero predore, ki so za-

pirali peč, ter počakajo, da se nekoliko zmanjša toplina v peči. Na ta način postane tvarina bolj vlačna in žilava. Zato je moči upodabljati steklovino, ker se shlaja polagoma in ker je med ohlajenjem žilava in se dá raztezati kakor testo. Največkrat se upodablja steklo z razpihovanjem, pri čemer rabijo steklarniško cev. Ta cev je železna, 1 do 1½ m dolga in tam, kjer se drži, prevlečena z lesom. Steklar seže ž njo skozi predor in zajame toliko steklovine, kolikor je potrebuje. Potem piha v cev ter jo vrti neprenehoma, dokler ne nastane primerno velik mehur. Iz tega upodobi potem steklenico, kupico, cev i. t. d. ali pa stekleno ploščo. Velikih plošč ne morejo izdelovati na ta način, ampak te zlivajo na ravni plošči z vzvišenim robom. To delo je silno težavno; zato so take plošče jako drage.

Steklo se mora hladiti jako polagoma. Prenaglo shlajeno steklo je jako krhko. Marsikomu se je že zgodilo, sa se mu je razbila steklenica, ako jo je krepko postavil na tla. Takšno steklenico so bili shladili prehitro.

Po Henriku Schreinerju.

B. Prirodoslovje.

107. Toplota in njeni viri.

Zrak je pozimi mrzel, spomladi in jeseni hladen, poleti vroč. - Studenčnica je mrzla, potočnica hladna; voda pri ognju postane najprej mlačna, potem topla in naposled vrela.

Telesa so torej mrzla, hladna, vroča, mlačna, topla, vrela. Vzrok toplotnosti se imenuje toplota.

Najvažnejši in najznamenitejši izvor toplote je solnce. To je krasna, velikanska zvezda, ki nam jo je postavil Stvarnik na nebo, da nam sveti in da greje nas in vse, kar živi. Solnce daje neizmerno veliko toplote. Toplota, ki jo dobiva zemlja od solnca, je le majhen del te toplote.

Pa tudi zemlja ima svojo toploto. Dokaz zemeljske toplote so ognjeniki in toplice, ki so toplejše, če prihajajo iz večje, in hladnejše, če prihajajo iz manjše globočine.

Kladivo, s katerim kuješ dalje časa, se močno segreje. Ako udarjaš z jeklom ob kremen, se odtrgujejo kosci jekla in se razgrejejo tako, da na zraku zagore. Tudi švigajo iskre izpod kopit konju, ki dirja po kameniti cesti. Kadar nas zebe, drgnemo dlan ob dlan. Sveder in žaga se segrejeta, kadar ju uporabljáš. Divjaki drgnejo les ob les, da napravijo ogenj.

Z udarjanjem, strenjem ali z drgnenjem in tudi s pritiskanjem se razvija toplota.

Zakaj se vname pri kolesu nenamazana lesena os?

Kako vžigamo vžigalice?

Toplota se tudi razvija, kadar gasimo živo apno. Znano je dalje, da se močno segrevajo sirova trava in detelja, premalo posušeno seno ali slama i. t. d.,

ako leže dolgo na kupu. Ljudje in živali pa imajo tudi svojo životno toploto. Najznamenitnejši izvor toplote je za nas gorenje.

108. Prevodniki toplote.

Ako vtaknemo razbeljeno železo v mrzlo vodo, se železo shladi, voda pa se segreje, tako da sta nazadnje voda in železo enako topla. Toplota prehaja torej iz železa na vodo.

Ob kovinski palici prilepi z voskom zamaške od plute in vtakni eden konec palice v plamen! Zamaški odpadajo drug za drugim, in sicer prvi oni, ki je plamenu najbližji. Toplota se širi po železni palici polagoma od zamaška do zamaška.

Toplota prehaja torej od gorkejšega telesa na hladnejše telo, ako se dotičeta, v istem telesu pa od toplejšega mesta na hladnejše. Telesa prevajajo toploto.

Drži z obema rokama ne predolgo železno palico nad plamenom! Srednji del palice, ki je v plamenu, se hitro razbeli, a kmalu pride tudi toliko toplote do tvojih prstov, da palice ne moreš več držati. Drži pa sedaj na isti način nad plamenom enako dolgo stekleno palico. Tudi ta se sredi segreje celo tako, da jo lahko upogneš, a izpustiti ti je ni treba, ker ne pride toliko toplote do tvojih prstov, da bi te speklo.

Nekatera telesa sprejemajo tedaj toploto hitro, ako se dotikajo toplejših teles, in jo tudi razprostirajo hitro po vsej svoji tvarini. Takim telesom pravimo dobri prevodniki toplote. Druga

telesa pa se segrevajo le polagoma in tudi polagoma širijo sprejeto toploto. Takim pravimo **s l a b i p r e v o d n i k i t o p l o t e**.

Najboljši prevodniki so kovine. Slabi prevodniki so : les, platno, volna, perje, kožuhovina, pepel, sneg, papir, slama i. t. d.

Ako zakurimo železno peč, se hitro segreje, a tudi hitro ohladi, ko ugasne ogenj. Lončena peč pa ostane tudi potem še dolgo časa gorka. Pod slamnato streho je pozimi topleje kakor pod streho iz opeke ali škrla.

Železne peči rabimo v prostorih, ki jih hočemo hitro segreti. Kuhamo v železnih posodah, da voda hitreje zavre. Preden vlijemo v hladen kozarec vročo tekočino, postavimo vanjo kovinsko žlico, ki sprejme hitro nekaj toplote od tekočine. S tem zabranimo, da posoda ne počí.

Dobre prevodnike uporabljamo tam, kjer hočemo, da se kaj hitro segreje ali ohladi.

Pozimi nosimo obleke iz slabih prevodnikov. Ako stojimo pozimi na deskah, nas zebe manj, kakor če stojimo na kamenitih tleh. Jezdecí ovijajo železne stremene s slamo. Tudi vodnjake in mlada drevesa je treba pozimi oviti s slamo. Hud mraz ne škoduje s snegom pokritim zimskim setvan. Kovinsko orodje, ki se lahko močno segreje, ima leseno držalo. Zakaj vse to ?

Slabe prevodnike uporabljamo tam, kjer nečemo, da bi se kaj prehitro ohladilo ali segrelo.

109. Žarenje toplote.

Ako približaš obraz zakurjeni peči, začutiš toploto. Ako pa zasloniš obraz z deščico, mine ta toplotni občutek. Pekočih solnčnih žarkov se ubraniš, ako razpneš nad seboj solnčnik.

Na telesa prihaja tedaj toplota tudi, kadar niso v dotiki s toplimi telesi. Telesa izžarivajo toploto.

Toplejša peč izžariva več toplote. Od žarečega železa prihaja več toplote nego od le gorkega. Toplejša telesa izžarivajo več toplote.

Kamen se na solncu segreje tako, da celo hoditi ne moreš bos po solnčnemrodu. Na kameniti cesti je mnogo topleje nego na poljski stezi.

Nekatera telesa vpijajo več, druga manj žareče toplote.

Od solnčnega zidovja se poleti rad umakneš, a pozimi je tam prijetno, ker je topleje kakor ondi, kjer ni zidu. Zakaj dozoreva grozdje v brajdah pri zidu, kjer ne bi na planem? Sadje ob zidu cvete in dozoreva prej kakor na planem. Zakaj? Nekatere peči imajo lončene ali lesene plašče. Zakaj?

110. Raztezanje teles po toploti.

Tekočina, s katero je posoda napolnjena do roba, prekipi, kadar zavre. Kovač segreje železno šino, preden jo nabije na kolo. Ko se šina ohladi, se opri me kolesa prav na tesno. Ako segrejemo telesa, se razširijo, in ako jih shladimo, se skrčijo.

Vzemi kovinsko kroglico, ki ravno zdrkne skozi obroček ! Razgrej jo na plamenu, in kroglica ne zdrkne več skozi obroček, ampak obvisi na njem. Šele ko se ohladi, zdrkne zopet skozenj.

Ako se trdna telesa segrejejo, se razširijo ; ako se zopet ohladi, se skrčijo.

V steklenico, ki je napolnjena z vodo, vtakni stekleno cev ! Cev je v stekleničnem vratu pritrjena z zamaškom iz kavčuka, tako da uhaja voda lahko le po cevi iz posode. Razgrej nad plamenom vodo ! Voda se začne širiti in zaradi tega dvigati v cevi. Ko se pa voda, postavljena od plamena, hladi, pada zopet v cevi.

Ako se kapljiva telesa segrejejo, se razširijo ; ako se zopet ohladi, se skrčijo.

Napravimo z zrakom isti poizkus ! Da pa zadostno segreješ zrak v steklenici, ne potrebuješ plamena, ampak zrak se že po tvoji roki segreje toliko, da se začne širiti in zaradi tega dvigati kapljino, ki rahlo visi v cevi. Ako steklenico in ž njo ta zrak zopet shladiš, oziroma ako ga ne greješ z roko, se zopet spuščajo kapljice proti steklenici.

Ako plinasta telesa segrejemo, se razširijo ; ako se zopet ohladi, se skrčijo.

Ako telesa ogrevamo, se raztezajo, ako jih pa ohlajamo, se krčijo.

Ako tiči steklen zamašek pretesno v steklenici, ji gdo samo malo segrej v plamenu, in zamašek potegneš izlahka steklenici iz grla. Zakaj ? — Kovinskih kotlov ne smemo vzdavati pretesno. Zakaj ne ?

111. Toplomer.

Ce pridemo pozimi na hodnik s ceste, nam je toplo, če pa pridemo na hodnik iz sobe, nam je mraz.

Naš občutek torej ni vedno sposoben, da bi merili toplino; zato imamo posebno orodje, ki mu pravimo **t o p l o m e r** ali **t e r m o m e t e r**.

Toplomer ima tanko, povsod enako široko stekleno cev, ki je zgoraj zaprta, na spodnjem koncu pa nosi kroglico ali valj. Valj (kroglica) in blizu tretjina cevi sta napolnjena z živim srebrom.

Postavimo toplomer v posodo, ki je napolnjena s talečim se snegom! Zaradi mraza se krči živo srebro in obstoji pri neki točki. To točko imenujemo **l e d i š č e** ter jo zaznamujemo z ničlo (0).

Postavimo sedaj toplomer v paro vrele vode! Zaradi toplote se širi živo srebro in se dvigne do druge točke, ki jo imenujemo **v r e l i š č e**.

Razdalja med lediščem in vreliščem je razdeljena po Celziju (C.) na 100, po Réomirju (R.) na 80 delcev. Vsak teh delcev se imenuje stopinja ($^{\circ}$).

Stopinje štejemo nad lediščem in pod lediščem. Prve pišemo z znamenjem +, druge z znamenjem -. Kaj se pravi torej: $+4^{\circ}$? Ali: -7° ?

S toplomerom določujemo toplino pod milim nebom, v stanovališčih in kopelih. Rabijo ga tudi vrtnarji. Za naše stanovanje je najprimernejša toplina okoli $+16^{\circ}$ C. Zdravnik določuje s toplomerom toplino človeškega telesa. Pri zdravem človeku meri telesna toplina 37.5° C.

112. Kako se telesa tale in strjajo.

Ako postavimo nad ogenj mast v ponvici, se mast raztopi ali raztali. Tudi sneg se raztali na solncu ali toplom vetru.

Toplota izpreminja trda telesa v kapljevine. Telesa se tale.

Napolnimo posodo s snegom ter jo postavimo nad plamen. V taleči se sneg postavimo toplomer. Živo srebro se začne krčiti in obstoji pri 0° C. Toplina, pri kateri se tali kako telo, imenujemo njegovo tališče.

Tališča raznih teles so jako različna. Tališče snega in ledu je torej 0° C. Tališče masla je 32° C., voska 8° C., svinca 325° C., litega železa 1100 do 1200° C.

Dokler je v posodi kaj snega, se ne gane živo srebro čez 0° , naj še tako močno kurimo pod posodo, če le sneg in vodo v živo zmešamo. Kam prehaja toplota, da bolj ne segreje snega? Toplota se uporablja, da tali sneg.

Pri taljenju se uporablja toplota.

Toplota, ki se uporablja pri taljenju snega in ledu, je vzrok, da se spomladi zrak počasi segreva. Ako držiš v roki kos ledu, se začne taliti in ti odteza toploto iz roke, ne da bi se segrel. Zato je led pripraven pomoček tam, kjer hočemo kaj shladiti ali pa zaprečiti, da se ne segreje. Zato rabijo led pivovarji, mesarji i dr.

Staljena telesa se zopet strde, ako se zadosti ohlade. Ako se strdi shlajena voda, pravimo: Voda je zmrznila.

Ako zmrzne voda v napolnjeni in zamašeni posodi, razžene posodo. Led potrebuje več prostora nego voda, iz katere se je napravil. Kakor druga telesa, krči mraz sicer tudi vodo, a pri nižji stopinji opaziš pri vodi to, da se začne polagoma zopet raztezati. Razteza se najprej polagoma, ko zmrzne, pa močno.

Pozimi poka sočna skorja na drevesih. V mrazu se dvigajo kameni v tlaku, in srež rahlja zemljo.

Največje važnosti je raztezanje zmrzujoče vode v prirodi. Ta sila je pripomogla in pomaga še danes, da se izpreminja trdo pečevje v rodovitno prst. Vsako skalovje ima namreč mnogo razpoklin in lukenj, v katerih se zbira deževnica in snežnica. Ako ta voda zmrzne, razširi led razpokline ali celo raznese skalo. Ker se to večkrat ponavlja, se ruši skala bolj in bolj, in ta drobiž se polagoma izpreminja v prst.

113. Vrenje.

1.

Poglejmo vrelo vodo! Kako se to giblje in ziblje, kipi in hlapi! Odkod ta nemir v sicer mirni vodi!

Napolnimo stekleno posodo z vodo ter jo postavimo nad plamen vinskega cveta. V vodo vrzimo nekaj žaganice, ki pa mora biti prekuhana, da se sesede na dno posode. Kmalu opazimo, da začne žaganica krožiti po vodi: dviga se proti površini in zopet pada. Segrela se je namreč voda, ki je bila

najbližja plamenu. Toplota jo širi, in zaraditega se dviga. Na njeno mesto prihaja od vrha in od strani posode hladnejša voda, ki se zopet segreje in vrača kvišku.

Voda torej kroži, in to kroženje nam kaže prav dobro žaganica v vodi.

2.

Iz segrevajoče se vode vzhajajo mehurčki, ki dospevajo do površja in se izgublajo v zrak. To so zračni mehurčki.

Mrzla voda ima namreč v sebi vedno nekaj zraka in nekoliko drugih plinov; toplota pa jih iztirava.

Voda se segreva bolj in bolj. Zdaj vidimo, da se dvigajo z dna posode večji mehurčki, ki pa iz početka ne dosežajo površja vode. Ti večji mehurčki niso zračni mehurčki, to so vodni hlapi. Voda se namreč segreva najprej na dnu posode, kjer se dotika toplega dna. Nekaj se je izpremeni v hlapne. Hlapovi mehurčki izginjajo, preden dosežejo površje vode, ker se shlanjajo v zgornji hladnejši vodi in se zaraditega izpreminjajo zopet v vodo. Sčasoma prihajajo mehurčki gostejši ter se dvigajo vedno više.

Ako držimo sedaj toplomer v vodi, vidimo, da se dviga bolj in bolj. Ko je dospela toplina do kakih 90° C., se zasliši nekako šumenje, in ko je dospelo živo srebro do 100° C., prihaja na površje vode mehur za mehurjem ter se razpoči — v o d a v r e.

Kvišku prihajajoči mehurji vodnih hlapov spravljajo vodo v kipeče gibanje, ki mu pravimo vrenje. Pri vrenju se neizpreminja voda v hlape le na površju kakor pri hlapenju, ampak vodni hlapi se narejajo tudi v vodi.

Voda vre pri 100° C., vinski cvet pri 87.5° C., živo srebro pri 360° C. Vrelišča različnih teles so različna.

Toplomer se je dvignil do 100° C. in potem ne vstaja več, naj še tako kurimo pod vrelo vodo. Vsa toplota se porablja sedaj za to, da se izpreminja voda v hlape.

Pri vrenju se porablja toplota.

Nenarezan kostanj se razpoči v žerjavici. Isto opaziš pri lešniku, ki ga vržeš v žrjavico.

V železno cev, ki je na eni strani zaprta, vlij nekaj vode, jo zamaši z zamaškom od plute in potem drži nad plamenom: kmalu zleti zmašek z veliko silo iz cevi.

Vodni hlapi se hočejo razširiti, ker imajo veliko napetost, ter razženejo vse ovire. Zato se razpoči kostanj, lešnik i. t. d., in zato odleti zamašek iz cevi. Ta napetost je tako silna, da bi razgnala tudi otlo železno kroglo.

Napetost vodne pare napravlja gibanje in se uporablja pri parnem stroju. Parni stroj vrti kolesa v tvornicah, goni mline in ladje, vlačí vozove na železnici i. t. d.

114. Teža.

1.

Dež, sneg in toča padajo na zemljo. Vrzi kamen še tako visoko v zrak, vedno se vrne na zemljo.

Vsako telo pade na zemljo, ako ga kaj ne zadržuje. Silo, s katero vleče zemlja telesa nase, imenujemo težnost. Vsa telesa so težna.

Ako leži telo na podlagi ali ako je obešeno, ne more pasti na zemljo. Zaradi težnosti pa tlači telo na podlago ali napenja vrv, na kateri visi. Tlak na vodoravno podlago ali teg na mesto, kjer je telo obešeno, je teža dotičnega telesa.

Ako hočemo spoznati težo kakega telesa, jo primerjamo znani teži drugega telesa. Za utežno ednico rabimo kilogram. Kilogram je teža 1 dm^3 čiste vode pri 4°C . Telesom težo določevati se pravi tehtati. Tehtamo s tehtnico.

2.

Privežimo na konec vrvice kamen ali drugo telo ter ga obesimo prosto v zraku. Zaradi teže obešenega telesa se napne vrv. Mer tako napete vrvi se imenuje navpična ali vertikalna mer.

Pri stavbah določujejo zidarji navpično mer s svinčnico. Pri svinčnici napenja vrvico svinčena krogla ali stožčasto zaostren valj.

Za stavbenike je pa tudi važna mer, ki jo ima mirno stoječa voda v posodi. To mer imenujemo vodoravno ali horizontalno mer. Določujemo jo z grebljico. Grebljica je lesen tri-

kotnik; zgoraj mu je obešena svinčnica. Na sredi deščice je vrezan žleb. Črta, na katero postavimo grebljico, je vodoravna, ako pade nit svinčnice v zarezo.

115. Plavanje.

Ako napolnimo posodo z vodo, oljem in peskom, ostane olje na površju, pesek se pa sesede na dno. Tudi navadni les in še marsikatera druga rastlinska in živalska telesa plavajo na vodi, toda kamenje, kovine i. t. d. se potope.

Olje, les i. t. d. sta lažja, kamen, kovina i. t. d. pa težja od vode. Ako je tvarina telesa lažja od vode, plava telo na vodi, ako pa je težja, se telo potopi.

Kadar si hotel vzdigniti kamen pod vodo, si čutil, da je bil v vodi mnogo lažji nego enak kamen na suhem. Izmed dveh enakih uteži postavim prvo v posodo z vodo, a drugo poleg posode. Zdaj poizkusi težo obeh! Ono v vodi dvigneš mnogo laže nego ono na suhem.

Potopljeno telo izgubi nekaj svoje teže.

Prazna steklenica plava na vodi. Ako pa jo razbijem, se potope črepinje na dno. Kako to? Saj imajo vendar črepinje isto težo kakor cela steklenica!

Ako obseza telo več prostora, izpodrine več vode in se nam zdi lažje.

Zato plava na vodi trebušasta n. pr. 1 kg težka železna skleda, utež iste teže pa se potopi takoj. Ši-

roki plavi in velike ladje nosijo težka bremena, in mogočne vojne ladje so napravljene iz železa.

Plavanje pa se ravna tudi po tem, kako gosta je tekočina. Vzemimo dve posodi. V prvi je oljnata tekočina, n. pr. petrolej, v drugi pa čista voda. Vtaknimo skozi plutast zamašek dolg žrebelj ter ga postavimo najprej v petrolej, potem pa v vodo! Zamašek se v petroleju potopi globlje nego v vodi.

Ako je tekočina gostejša, se potopi manjši del telesa. Voda je namreč gostejša in zato težja od petroleja; zato tudi plavajoče telo izgubi več svoje teže.

Zaraditega plavamo laže v morski kakor v sladki vodi. Ladje, ki pridejo iz reke v morje ali iz morja v reko, se nekoliko dvignejo iz vode, oziroma se nekoliko potope. Zakaj?

116. Občujoče posode.

V krivo cev vlijem vode. Voda se vzdigne v obeh polovicah cevi enako visoko. Tudi v škropilnici, pri vrču za kavo, čaj i. t. d. stoji tekočina v posodi in v livku enako visoko. Takim posodam pravimo občujoče posode.

V občujočih posodah leži površje kapljine v vseh delih posode v isti vodoravnini.

Najbolj znamenita občujoča posoda je za nas vodovod.

Glavni del vodovoda je reservoar, t. j. velik zidan kal, kamor se steka studenčnica. Od kala so

navrnjene cevi v kraj, ki potrebuje vode. Po zakonu občujočih posod teče voda po cevi iz kala v dotični kraj. Ako bi bila cev dosti dolga in obrnjena navzgor, bi stopila voda v cevi do iste višine, kakršno ima nje gladina v kalu.

Prebivalci pa ne potrebujejo vode v isti višini, pač pa nižje. Zato se cev odpira v nižini, in voda vre z veliko silo na dan.

Do katere višine lahko navrnemo vodo iz vodovoda ?

Studenci, zlasti vreli, ki vro iz zemlje, so prirodni vodovodi. Tudi v o d o m e t je občujoča posoda, a voda iz krajšega kraka ne doseza gladine vode v posodi, iz katere teče.

Voda, tekoča po cevi se zaustavlja ob steni; pa tudi zrak in kapljice nazaj padajoče vode ovirajo vodni curek.

117. Stroji.

Težaki pri stavbah, na skladiščih in drugje morajo časih premikati ali vzdigovati težka telesa; za to pa je treba mnogo moči. Ker je imajo časih premalo ali ker ni vsem dovolj prostora, rabijo različne priprave, da premaknejo ali vzdignejo telo.

S podprtim drogom dvigne delavec kamen, ki ga brez droga komaj zmaga več delavcev. Na različnih kolesih vlačijo po vrveh kvišku težko stavbinsko gradivo, za katero bi rabili dokaj več časa in truda, ako bi ga prenašali le z rokami na kraj, kjer ga potrebuje zidar.

Moč, s katero premaknemo ali vzdignemo telo, se imenuje *sila*, teža telesa pa, ki jo moramo premagati, se imenuje *breme*.

Kako nam je moči premagati z manjšo silo večje breme, nam kaže ta-le naprava:

Razdeli palico (meter!) na deset enakih delov in jo obesil na petem delu tako, da je njena leža vodoravna! Palica visi v ravnotežju in tudi ostane v tej leži, sko obesil

na prvi del leve rame 2 *dkg* in na drugi del desne rame 1 *dkg* ali
 „ „ „ „ „ 50 „ „ „ peti „ „ „ 10 „ „
 „ četrti „ „ „ 5 „ „ „ prvi „ „ „ 20 „ „

(Deli se štejejo od središča na desno in levo.)

Vsakokrat je zmnožek iz števila delov in števila dekagramov na levi strani enak zmnožku iz števila delov in števila dekagramov na desni strani.

Taki palici je podoben vod.

1.) Vod je vrtljiv drog, ki je podprt v eni točki; ta točka se imenuje *podporišče*. Enakoramen vod ima podporišče v sredini. Trgovska tehtnica je enakoramen vod. Ker je pa podporišče premakljivo, zastavi delavec svoj drog tako, da je del droga na njegovi strani n. pr. desetkrat daljši nego na nasprotni strani, in tako poveča svojo silo desetkrat. Tak vod je *neenakomeren vod*.

Zidar vtakne drog pod pretežki kamen ter ga vzdigne. Pri takem drogu je podporišče na koncu

droga; namesto dvoramnega voda je rabil zidar enoramen vod.

2.) Škripec je okrogla plošča, ki se vrti okoli svoje osi; okrog žleba na obodu se vije vrv. Škripec ostane v ravnotežju, ako obesimo na vsak konec vrvi enako utež. Sila mora biti torej enaka bremenu. Z njim torej ne pridobimo na sili ničesar, pač pa izpremenimo mer sile: delavci si napravljajo delo pripravnejše, kadar vzdigujejo bremena, ker je laže vleči navzdol ko vzdigovati.

3.) Kolo na vretenu je sestavljeno iz valja, na katerem je nataknjeno kolo. Mesto kolesa so navadno samo ročice. Če ima kolo dvakrat, trikrat, štirikrat i. t. d. daljši polumer, nego ga ima vreteno, potrebujemo le polovico, tretjino, četrtino tiste sile, s katero bi vzdignili breme brez kolesa na vretenu.

Ako leži vreteno vodoravno, imenujemo kolo na vretenu motovilo. Motovila vidimo pri vodnjakih. Ako pa stoji vreteno pokonci, ga imenujemo vitlo. Vitlo rabijo zidarji in tesarji, kadar vzdigujejo stavbinsko gradivo.

Z vodom in kolesom na vretenu premagujemo z manjšo silo težje breme, s škripcem pa izpreminjamo sili samo mer. Take naprave se imenujejo — stroji.

Drugi navadni stroji so: strmina, klin in vijak.

4.) Po s t r m i n i vale kamenje i. t. d. z manjšo silo navzgor ali navzdol.

5.) S k l i n o m razganjajo in cepijo telesa, n. pr. bruna, drva i. t. d.

6.) Tudi vijak je stroj. Njegova dela sta o v e n (matica) in s v e č n i k. Ž njim stiskamo in pritrujemo telesa. Navadni sveder je vijak. V vinskih stiskalnicah stiskamo z vijakom sadje. Preimeniten je pa parnik na vijak. Tu je svečnik pod ladjo, matica pa je morska voda. Parni stroj vrtil svečnik, da se vrta v vodo in rine pred seboj celo ladjo. Parnik na vijak je izumil Čeh Jožef Reselj (umrl v Ljubljani l. 1857).

118. Magnetizem.

Izmed dveh kosov jekla vtaknem prvega v železno pilovino ali med peresa, a jekla se ne prime nič. Zdaj pa vtaknem drugi kos jekla, a tega se prime vse polno pilovine ali peres. Tako jeklo imenujemo m a g n e t. Sili pa, ki je v magnetu, pravimo m a g n e t i z e m.

Vzemimo navadno pletilno iglo ter jo drgnimo z magnetom. Kaj se zgodi? Tudi igla se je izpremenila v magnet.

M a g n e t i z e m se lahko obudi v vsakem jeklu: treba ga je le drgniti z m a g n e t o m.

Ako posujemo magnetno palico z železnimi opilki, se prime proti koncema največ pilovine.

Magnet ima torej največjo moč na obeh koncih. Ti točki imenujemo magnetna pola.

Obesimo dve magnetni igli prosto vodoravno! Takoj se zavrtita tako, da kaže en pol vsake igle proti severu; drugi pa proti jugu. Pol, ki kaže proti severu, je severni pol, drugi pa južni pol.

Približajmo severni pol prve igle severnemu polu druge igle in potem južni pol prve južnemu polu druge igle! Kaj vidimo? Pola se odbijata. Zdaj pa približajmo severni pol prve igle južnemu polu druge igle in obratno! Kaj vidimo sedaj? Pola se privlačita.

Istoimenska pola se odbijata, raznoimenska pola se privlačita.

Z iglo magnetnico določujemo strani sveta. Iгла se giblje lahkotno v posebni napravi, katere dno je razdeljeno na strani neba. Ta priprava se imenuje kompas. Severna polovica igle magnetnice v kompasu je kaljena na modro.

Kompas rabijo mornarji na morju, kjer ni nobenega pota, po katerem bi se ravnali. Brez kompasa ne bi našli pota domov. Stari narodi so jadrili vedno blizu obrežja. Magnetnica je dala Krištofu Kolumbu pogum, da se je odpravil na daljni pot po morju, ki ga je privedel v Ameriko. Tudi potnik v puščavi rabi kompas kakor mornar. Rudarji ga rabijo, da se zavedajo v podzemeljskih prostorih.

Vsi naši magneti so narejeni. Ponekod; npr. na Čehoslovaškem in tudi drugje, pa se nahaja železna ruda, ki ima v sebi magnetizem že od prirode. Take magnetite imenujemo prirodne magnetite.

119. Voda.

Tri četrte zemeljskega površja pokriva voda, in več nego tri četrte našega telesa so sestavljene iz vode. Prav toliko vode je v živalskem telesu; v marsikateri hrani pa je še več.

Voda ne miruje v morjih, jezerih, rekah in potokih, ampak kroži neprestano: od zemlje se dvigajo v zrak vodni hlapi ali pare, v zraku nastajajo megle in oblaki, iz katerih pada voda zopet na zemljo kot dež, sneg ali toča, in prej ali slej ponovi zopet voda svoj pot.

Vrzi v kupico vode kos cukra; cukrer se raztopi. Prav tako se raztopi v vodi kuhinjska sol in marsikatera druga tvarina. Ako razpade v kapljevini trdno telo v tako majhne delce, da jih ne vidimo več, pravimo, da se je telo r a z t o p i l o. Voda pa ne topi samo trdnih teles, ampak srka in vpija tudi pline, n. pr. zrak.

Na poti v zemeljsko globočino prihaja voda do marsikatero trdne tvarine, ki se raztopi v njej. Take tvarine so: kuhinjska sol, sadra, apnenec, železna ruda i. t. d.

Voda, ki ima v sebi raztopljene trdne tvarine, je trda voda. Studenčnica je vselej trda voda.

Voda pa, ki nima v sebi raztopljenih takih tvarin, je mehka voda. Dežnica, snežnica, rečnica so mehke vode.

Morska voda ima posebno veliko kuhinjske soli. Ker je preslana, ni za pijačo in kuhanje. Mnogi

studenci so kislega, grenkega in tudi slanega okusa. To so r u d n i c e.

Navadna voda je brez okusa. Tako vodo imenujemo s l a d k o v o d o.

120. Ogljik in ogljikova kislina.

1.

Naše navadno oglje je skoraj čist ogljik. Oglje dobivamo iz lesa, torej ima les mnogo ogljika v sebi. — V stekleno trobel vržem nekaj rastlinskih drobcev ter jih segrevam nad plamenom. Za nekaj časa se izpremene drobci v oglje. Ako segrejem v trobeli živalska telesa, n. pr. muhe, hrošče i. t. d., se tudi izpremene v oglje.

Živalska in rastlinska telesa imajo v sebi mnogo ogljika.

Ako vlijem navadno vodo v kozarec, se dvigne iz vode nekaj mehurčkov: v teh mehurčkih je zrak. Zdaj pa vlijem v kozarec kisle vode iz sifona. V mehurčkih, ki vise v kozarcu, ni navadnega zraka, ampak drug plin - o g l j i k o v a k i s l i n a.

Ogljikovo kislino si lahko naredimo na umeten način. Denimo v steklenico nekaj koscev krede ter jih polijmo z vodenim hudičevim oljem (žvepleno kislino). Zmes v steklenici zašumi; dvigajo se mehurji, a plin, ki jih napravlja, je ogljikova kislina. Po navrnjeni cevi puhti v kozarec. Za nekaj časa pokrijem kozarec in v njem imam — ogljikovo kislino.

Ogljikova kislina je plinasto telo brez barve in duha ter kislega okusa (sodica).

H kozarcu z ogljikovo kislino postavimo drug, prazen kozarec. V prazni kozarec vtaknem gorečo žveplenko, in žveplenka gori. Zdaj pa vtaknem gorečo žveplenko v ogljikovo kislino, in žveplenka takoj ugasne.

Ogenj ne gori v ogljikovi kislini. Tudi človek in živali bi se zadušile v njej. Ta kislina ni za dihanje.

Ogljikova kislina je težja od zraka; moremo jo preliti iz posode v posodo, kar nam zopet dokaže goreča žveplenka. Ako spuščamo po cevi ogljikovo kislino skozi apneno vodo, se voda skali.

Ogljikova kislina skali apneno vodo.

Ker ima sodica mnogo te kisline, napravljamo ž njo lahko vse te poizkuse.

2.

Rastlinska in živalska telesa imajo v sebi mnogo ogljika. Ako zgore, segnijo ali strohne, so njih ostanke kaj majhni. Izpremenila so se v ogljikovo kislino,

V prirodi se nareja ogljikova kislina pri gorenju, gnitju in trohnenju.

Ako piham skozi cev v apneno vodo, se voda skali. Ker pa vemo, da ogljikova kislina skali apneno vodo, nam je to dokaz, da dihamo iz sebe to kislino.

Ogljikova kislina se dela pri dihanju.

Kadar vre vino, kipe iz mošta mehurčki, v katerih je ogljikova kislina; dela se torej tudi pri vrvežu.

Ker se tvori ogljikova kislina povsod, kjer kaj gori, gnije ali trohni, dalje kjer dihajo ljudje in živali ali vre vino, je te kisline precej v zraku. Ljudje dihajo in luči gore po stanovanjih, vino vre v kletih; nabira se zlasti po teh prostorih, n. pr. spalnicah, šolah i. t. d. Ponekod puhti tudi iz zemlje ter se nabira v vodnjakih in jamah. Iz teh prostorov se razširja dalje po zraku.

Ogljikova kislina je strup za naša dihala. Zato je treba šolske sobe in stanovanja — zlasti spalnice — pridno zračiti. V prostorih, kjer se je nabralo mnogo ogljikove kisline, luč slabo gori ali celo ugasne. Koliko bolj škoduje tako pokvarjeni zrak našemu zdravju! V kletih, kjer vre vino, morajo biti okna odprta. Preden gredo delavci v globok vodnjak, spuste luč vanj. Zakaj?

Ako pride voda do ogljikove kisline, jo posrka vase in je potem kislatega okusa. Ponekod izvirajo take kisle vode iz tal, n. pr. na Štajerskem, Koroškem i. t. d.

Največje važnosti je ogljikova kislina za rastlinsko hranitev. Deževnica se je nasrka iz zraka in ko dospe v zemljo, jo srkajo rastlinske koreninice vase. Tako prihaja z ogljikovo kislino v rastlino ogljik, ki je najpoglavitnejši del rastlinskega telesa.

121. Zrak.

1.

Če mahamo z roko okolo sebe, ali če je vetrovno, čutimo, da je okoli nas neko telo, ki ga pa ne vidimo. To telo imenujemo z r a k.

V kozarcu, ki se nam vidi prazen, je tudi zrak. Poveznimo ga v posodo z vodo! Voda napolni le majhen del kozarca, zakaj zrak v kozarcu ji je na poti. Z r a k j e n e p r o d i r e n. Ako nagnemo kozarec, se zrak umakne vodi, ki potem napolni kozarec.

Zračno neprodirnost nam dokazuje tudi lij v steklenici. Ako se drži lij tesno stekleničnega vratu, ne teče tekočina v steklenico. Zakaj to?

Položimo potlačen mehur na gorko peč ali pa ga segrejmo drugače! Kmalu se mehur napne. Kakor druga telesa, razteza toplota tudi zrak. Z r a k j e r a z t e z e n.

V cev, ki je na enem koncu zaprta, potisnimo bat! Bata ne moremo potisniti do dna cevi, zakaj to nam brani zračna neprodirnost; vendar se je dal zrak stisniti. Z r a k j e s t i s e n.

Ako pa bat izpustimo, nam odskoči proti roki. Zrak zahteva prejšnji prostor kakor iztegnjeni in izpuščeni kavčuk ali navito jekleno pero. Z r a k j e p r o ž e n.

Zrak je torej telo, ki ima mnogo lastnosti drugih teles, nima pa duha, ne okusa.

Ako pihamo skozi cev v čisto vodo, se dvigajo iz vode mehurci, ki se na površju razpočijo. Torej zrak, ki pride iz pljuč v vodo, ne ostane v vodi, ampak se dvigne nad njo. Zrak je torej lažji od vode. 773 l zraka tehta toliko kolikor 1 l vode.

Vtakni gobo v vodo ali vrzi kos cukra vanjo! Iz gobe in cukra se dvigajo zračni mehurčki.

Zrak se nahaja v vsakem prostoru. Zračno plast imenujemo ozračje, ki seza okoli 150 km visoko nad zemljo. Debela zračna plast je sinje barve, zato vidimo ob jasnem vremenu nad seboj sinje nebo. Tudi daljne gore se nam kažejo iz istega vzroka v modri barvi.

2.

Na vodo, ki sem jo vлил v navaden krožnik, položim ploščico od plute, na kateri stoji svečica. Zdaj poveznem čez pluto kozarec. Pluta ostane na dnu, zakaj voda ne stopi v kozarec. Zakaj ne?

Zdaj prižgem svečico in zopet poveznem kozarec. Za nekaj trenutkov ugasne svečica, voda pa se dvigne v kozarcu ter dvigne tudi pluto s svečico.

Kam je izginil zrak, ki se je bil umaknil vodi? Uporabil se je, da je svečica gorela. Zgorel je v kozarcu le en del zraka, in ta del imenujemo kisik. V onem delu zraka pa, ki je ostal v kozarcu, se je plamen zadušil. Ta del imenujemo dušik.

Zrak je sestavljen iz kisika in dušika.

Kisik pa ni potreben samo za gorenje, ampak potrebujejo ga tudi ljudje in živali za dihanje. Brez njega ne bi mogli živeti.

V dušiku je ugasnila sveča, pa tudi živalca, ki bi jo dali pod naš kozarec, bi poginila v njem. Tudi človek bi se zadušil v dušiku. Dušik ni za gorenje in dihanje.

Poglejmo zopet kozarec! Vidimo, da se je voda vzdignila le do prve petine v kozarcu. Bilo je torej v njem $\frac{1}{5}$ kisika in $\frac{4}{5}$ dušika.

V zraku je sploh $\frac{1}{5}$ kisika in $\frac{4}{5}$ dušika.

Zrak pa nima le teh dveh plinov, ampak v njem so še druga plinasta telesa.

Iz vode se dvigajo hlapovi. Vodnih hlapov je vedno mnogo v zraku, časih več, časih manj, kakršno je vreme ali zemeljsko površje. Vodni hlapovi so neizogibno potrebni rastlinskemu življenju.

Iz prejšnjega sestavka veste, da se dela pri dihanju, gorenju, gnitju in trohnenju ogljikova kislina.

V zraku je torej tudi ogljikova kislina. V 1000 l zraka je primeroma $\frac{1}{4}$ l ogljikove kisline.

Ali je tudi ogljikova kislina v zraku potrebna? Ako pogledamo rastlinski list skozi dobro povečalno steklo, vidimo na površju mnogo luknjic. Skozi te luknjice srkajo rastline ogljikovo kislino vase. Ogljik, ki je v ogljikovi kislini, porabijo za rast, da delajo iz njega korenine, deblo, liste, cvetje in sad. Ogljik je torej potreben rastlinam za rast. Iz prejšnjega

sestavka nam je pa že znano, da prinaša tudi de-
ževnica rastlinam ogljika.

Zrak je torej neizogibno potreben ljudem, ži-
valim in rastlinam.

122. Zračni tlak.

1.

Skozi vso stekleno cev, ki je na obeh koncih
odprta, potisnem bat, ki se tesno oprijemlje cevi.
En konec cevi vtaknem pokončno v vodo in vlečem
na drugem koncu bat iz cevi. Kaj opazimo? Cev ne
ostane prazna, ampak voda se dviga za batom po cevi.

Kaj je vzdignilo vodo v cev? — Zrak, ki je okoli
zemlje, je težak kakor vsako telo. Zaradi svoje teže
tlači telesa, na katerih leži, torej tudi vodo v posodi.
Zračni tlak potisne tedaj vodo v cev.

Zdaj potegnem bat iz cevi, in voda pade nazaj v
posodo, zakaj sedaj tlači zrak zgoraj prav tako močno
na vodo kakor spodaj, in voda pade zaradi teže.

Iz polnega soda ne teče tekočina, najsi je pipa
odprta, dokler je voha zamašena. Zakaj ne? Krč-
marji imajo n a t e g o. Kako dobe ž njo vino iz soda?
Zakaj pade vino iz natege, ako se zgoraj odmakne
prst? Napolni kozarec z vodo, ga pokrij z listom pa-
pirja ter obrni — voda ne pade iz kozarca. Zakaj ne?

2.

Zračni tlak ne služi le krčmarjem pri nategah,
ampak celo dečki ga uporabljajo za bezgove briz-
galnice. Kako?

Tem brizgalnicam so podobne sesalke. Rabimo
jih pri vodnjakih. Glavni deli sesalke so 1.) t r o b a,

ki seza v vodo, 2.) z a k l o p n i c a spodaj v trobi, 3.) b a t in 4.) zaklopnica v batu.

Ako nategnemo bat, potisne zračni tlak vodo v trobo. Ko potisnemo bat navzdol, pritisnemo vodo; zaklopnica v trobi se zapre, a odpre se zaklopnica v batu, da šine voda skozi njo nad bat. Ko sedaj bat dvignemo, zapre voda zaklopnico v batu in se izlije nad batom po tanjši cevi iz trobe, kar vidimo pri navadnem vodnjaku.

Zračni tlak povečamo, ako zrak stisnemo. To nam kaže H e r o n o v a b u č a. Ako pihamo vanjo, šine po cevi visok vodni curek iz buče. Zakaj?

Tlak stisnjenega zraka nam služi na podoben način pri g a s i l n i b r i z g a l n i c i. Glavni del tega stroja je velik kotel, podoben Heronovi buči. Ta kotel polnita z vodo dve sesalki. Zrak nad vodo v kotlu se stisne in tišči na vodo, ki zaradi tega tlaka zopet sika po cevi iz kotla.

123. Barometer.

V stekleno cev, ki je kakih 85 *cm* dolga in na enem koncu zaprta s pečatnim voskom, vlijem živega srebra. Odprti konec zamašim s prstom, obrnem cev in jo postavim pokončno v posodo z živim srebrom. Kaj vidimo? Živo srebro ne pade iz cevi, ampak obstane kakih 70 do 73 *cm* visoko.

Zračni tlak drži živo srebro v cevi. Čim večji je tlak, tem više stoji živo srebro; čim manjši je tlak, tem nižje je tudi živo srebro v cevi.

Ako prebodem zgoraj pečatni vosek z razgreto iglo, pade živo srebro iz cevi, zakaj zdaj tlači zrak tudi zgoraj.

Tej napravi je podoben **b a r o m e t e r** ali **t l a k o m e r**.

Barometer je sestavljen iz steklene cevi, ki je zgoraj zaprta, spodaj pa odprta, zavita navzgor in razširjena v oblasto ali valjasto posodo. Cev je deloma napolnjena z živim srebrom; prostor nad njim je popolnoma prazen, torej tudi brez zraka. Pri odprtem koncu pritiska zrak na živo srebro in ga drži v cevi, kakor smo rekli poprej. Cev je pritrjena na leseno deščico. Na deščici vidimo merilo, ki nam kaže višino živega srebra. Ker pa to navadno ne pade do 60 *cm*, zadošča gornji konec merila, ki seza od 60 do 80 *cm*.

V nižavah je zrak gostejši nego v višinah, zato je zračni tlak v dolini večji ko na gorah. Zategadel pada živo srebro v cevi, ako gremo z barometrom v višino, in se nasprotno vzdiguje, ako gremo v dolino.

Odtod prihaja, da merijo zemljemerci ž njim tudi gorske vrhove.

Z barometrom opazujemo nadalje vremenske izpremembe.

Jugozapadni vetrovi pihajo iz gorkih krajev in prinašajo topel, zaraditega redkejši in lažji zrak. Zračni tlak je torej manjši, in srebro pada v cevi. Ker pa prihajajo ti topli vetrovi črez morje, so vlažni in prinašajo dež.

Severovzhodni vetrovi pa pihajo iz hladnih, mrzlih krajev, torej prinašajo mrzel, zaradi tega gostejši zrak. Zračni tlak je večji, in živo srebro se dviga v cevi. Ti mrzli vetrovi pihajo čez zemeljske celine, zato so suhi, in pričakovati nam je ob njih lepega vremena.

Ako tedaj živo srebro v barometrovi cevi pada, nam je pričakovati mokrega, ako se pa dviga, suhega vremena.

124. Zvok.

1.

Ako udarimo ob napeto struno, vidimo, kako se trese. Tudi glasovne vilice se tresejo, ako udarimo ž njimi. To nam dobro kaže odskakujoča strženova kroglica, ki je obešena ob njih. Da se trese tudi zvon, na katerega smo udarili, celo lahko čutimo, ako rahlo položimo roko ob njegovo plat.

Vsako telo, na katero udarimo, se trese.

Od stresljajev udarjenega telesa se trese tudi zrak, ki je okoli tega telesa. Tresoče se telo proizvzročča torej zračne valove, ki se širijo na vse strani; ko dosežejo naše uho, začujemo glas.

Telo, ki pade na tla, zaropoe. Preprih zaloputne duri. Tudi tukaj se streseta telo in duri, toda ker tresenje takoj poneha, je tudi ropot trenoten.

Ako sproži deček bezgovo pušo in ako ustrelí vojak s puško, začujemo p o k. Zakaj ?

Glas, ropot, pok i. t. d. imenujemo z v o k.

Ako stojiš na enem koncu dolge klopi, ob drugem koncu pa visi nad klopjo žepna ura, ne čuješ njenega tikanja. Ako pa položiš uro na klop in nastaviš uho tudi na klop, začuješ njeno tikanje. Potapljalci čujejo še globoko pod vodo streljanje in zvonenje nad njo.

Zvok se ne širi samo po zraku in drugih plinih, ampak tudi po kapljivih in trdnih telesih.

Kadar gledaš iz daljave drvarja, ki cepi drva, vidiš najprej, kako zamahne, in šele čez nekaj časa začuješ zvok. Tudi kadar gledaš od daleč streljanje topov, vidiš najprej, kako se pokadi iz topa, in šele čez nekaj časa začuješ strel.

Zvok potrebuje torej nekaj časa, da pride do našega ušesa. V eni sekundi preleti kakih 340 m.

Kako daleč je od nas top, ako mine v tem, ko zagledamo dim in začujemo strel, pet sekund ? Kako izračunamo oddaljenost hudournega oblaka ?

2.

Zoga, ki jo vržeš ob steno, odleti od nje. Ko dospe vodni val do brega, se tudi odbije in se vrne.

Tudi zračni valovi, ki prenašajo zvok, se odbijajo, ako zadenejo ob steno. Kadar ni stena predaleč, se strinja odbiti zvok s prvotnim in se krepkeje r a z l e g a (o d m e v). Zato se glasi govor,

petje, godba v zaprtih prostorih krepkeje kakor pod milim nebom.

Ako se oglasimo pod milim nebom proti steni, ki je od nas vsaj kakih 20 m daleč, dospe odbiti glas zaradi daljave šele pozneje za prvotnim, in začujemo ga še enkrat. Ta odbiti glas imenujemo — jek.

125. Električna.

Približajmo stekleno palico papirnatim drobcem ali kroglicam iz bezgovega stržena! Drobci in kroglice se ne zmenijo za palico. Zdaj pa nadrgnimo palico z amalgamiranim usnjem ali s svileno krpo ter jo zopet približajmo prejšnjim telescem! Drobci in kroglice poskakujejo k palici in zopet odletavajo.

S trenjem steklene palice smo obudili v steklu neko silo. Zaradi te sile privlači palica telesa nase ter jih zopet odbija. Ta sila se imenuje **e l e k t r i k a**.

Obesimo leseno palico tako, da se vrtili prosto vodoravno! Približajmo ji otrto električno steklo, in palica se zavrti za njo. Enak poizkus naredimo lahko s težko železno palico in sploh z vsakim telesom.

E l e k t r i č n o t e l o p r i v l a č i v s a k o d r u g o t e l o .

Ako se dotaknemo kroglice iz bezgovega stržena, ki je obešena na svileni niti, z električno palico, odskoči kroglica. Kroglica je sprejela elektriko od palice in je sedaj sama električna. Električna kroglica in električna palica se odbijata.

E l e k t r i č n a t e l e s a s e o d b i j a j o .

Z lesene krogle, ki je obešana na svileni niti, visita dva dotikajoča se lističa iz stanjola. Dajmo krogli elektrike iz natrte steklene palice, in lističa se razkoračita. Zakaj?

Doteknimo se električne krogle najprej s kovinsko in potem s stekleno palico! — Tu opazimo, da se pri dotiki s kovinsko palico lističa takoj strneta, pri dotiki s stekleno pa ne. Po nekaterih telesih se elektrika prevaja hitro, po drugih pa počasi ali celo nič.

Imamo tedaj dobre in slabe električne prevodnike.

Po kovinah, oglju, vodi i. t. d. prehaja elektrika hitro v naše telo in po telesu v zemljo. Takim telesom pravimo dobri prevodniki elektrike. Človeško in živalsko truplo, kovine, oglje, voda i. t. d. so dobri prevodniki elektrike.

Ako se pa dotaknemo električne krogle s pečatnim voskom, steklom, svilo i. t. d., ne prehaja po njih prav nič elektrike v naše telo. Takim telesom pravimo slabi prevodniki elektrike. Pečatni vosek, svila, steklo, suh zrak i. t. d. so slabi prevodniki elektrike.

S trenjem steklene palice obudimo le malo elektrike; toda imamo različno orodje in marsikaj priprav, s katerimi lahko zbudimo in zbiramo prav veliko elektrike. Ako preide elektrika iz take priprave na drugo telo, ugledamo iskro in zaslišimo pok. Ako gre elektrika skozi naše telo, nam pretrese živce in mišice. Močan električni tres ali

u d a r e c nas tudi omami ali celo ubije. Močna električna iskra užge gorljiva telesa, razbije kamenje razkolje les in raztali kovine.

126. Hudo vreme.

O hudem vremenu vidimo, kako švigne časih po nebu velikanska iskra — zabliskalo se je; tudi čujemo pok — zagrmelo je. Kakor šine iskra iz električnega telesa na prst, ki smo mu ga približali, prav tako švigne vijugasti blisk posebno rad v najbližje oziroma najvišje predmete, n. pr. v stolpe, drevesa na samem i. t. d. Takrat pravimo, da je u d a r i l a s t r e l a. Strela ruši zidovje, kolje drevesa, tali kovine, sežiga poslopja, ubija ljudi in živali. Na našo srečo pa skoči iskra največkrat iz oblaka v oblak.

B e n j a m i n F r a n k l i n je dokazal, da je ta sila tudi elektrika. Ob hudi uri je spustil v zrak papirnatega zmaja. Hotel je privedi po vrvici elektriko iz oblakov. Da bi mu pa ne stekla po telesu v zemljo, je držal vrvico s svilnato ruto. Na spodnjem koncu vrvice je bil privezan železen ključ. S to pripravo je dobival Franklin električne iskre ključa in tako dokazal, da so oblaki električni.

Ljudje, ki so ob hudi uri na planem, beže radi pod drevo. To neopreznost je že marsikdo poplačal z življenjem. Posebno nevarno je tudi zvonjenje ob hudi uri. Zvon je iz kovine, vrv pa je vlažna zaradi mokrega vremena, torej ima strela po dobrih prevodnikih pot do zvonilca. Tudi bivanje blizu dim-

nikov je nevarno, ker so to najvišji hišni deli in tudi polni saj, ki so dobri elektrovodi.

Najbolj nas brani strele **strel o v o d**. Izumil ga je Benjamin Franklin. Prvi strelovod je pa postavil Čeh Prokop Diviš l. 1754. v Predicu pri Znojmu na Čehoslovaškem. V Ameriki so postavili prvi strelovod v Filadelfiji šele 1760 l.

Strelovod ima tri dele. Najvišji del na strehi je železen **d r o g** z bakreno ali pozlačeno ostjo. Od tega droga je navrnjena po strehi in hišni steni navzdol bakrena ali iz železne pocinkane žice spletna vrv. Tej vrvi pravimo **o d v o d n i k**; svoj konec ima globoko v zemlji, kjer je **r a z v o d n i k**. Razvodnik je bakrena plošča; kjer ni plošče, tam je navrnjen odvodnik v kako vodo.

Strelovod kaže strelj pot v zemljo, ne da bi poškodovala poslopja. Brani pa razmeroma le majhen okoliš; zato vidimo na obširnejših poslopijih po več strelovodov.

127. Galvanska elektrika.

1.

V stekleno posodo vlij vodene žveplene kisline (t. j. 10 do 20 delov vode in en del kisline) ter postavi v posodo po eno bakreno in cinkovo ploščo, tako da se ne dotikata! Plošči molita nekaj iz tekočine. Tako pripravo imenujemo **g a l v a n s k i e l e m e n t**.

Dolgo žico, ki naj veže konec cinkove s koncem bakrene plošče, navrni okoli igle magnetnice. Igla.

se odkloni iz svoje leže in ostane odklonjena, dokler ne prekineš žice v galvanskem elementu.

Sila, ki provzroča ta odklon, je tudi elektrika. Imenujemo jo galvansko elektriko. Služi nam pri angleškem brz o j a v u ali telegrafu. Brz o j a v n i uradnik prekinja in zopet sklepa električni tok; s tem se igla magnetnica odklanja in zopet vrača v prvotno ležo. Iz teh različnih odklonov igle magnetnice so pa sestavljena znamenja za črke in besede.

Pri naših brz o j a v i h služi sicer tudi elektrika, toda stroji so sestavljeni drugače in bolj umetno.

2.

Ako bi proizvajali elektriko z galvanskimi elementi, bi bila jako draga; zato imamo, kadar jo potrebujemo v veliki množini, druge stroje, ki jih goni para ali pa voda.

Ako spustimo galvanski električen tok skozi tanko železno žico, zažari in pregori žica; še hitreje bi zgorela ogljena žica. Da pa celo ne zgore ogljena nit, ampak se samo žari, jo je treba zapreti v brez-zračno, hruški podobno stekleno posodo. To so ž a r n i c e pri naših električnih razsvetljavah.

V velikih o b l o č n i c a h stojita dva dolga ogljena klina drug proti drugemu. Elektrika trga drobne kosce oglja, in ti žare v prejasni luči.

Elektrika tudi goni vozove. To je električna železnica.

128. Svetloba.

V sobi vlada ponoči tema, in v njej ne vidimo nobenega predmeta. Če pa hočemo videti, moramo prižgati luč. Temo torej lahko preženemo z gorečim telesom.

Če razbeli kovač železo, železo žari, in ob žarečem železu tudi vidimo v temi.

Predmeti, ki jih ne vidimo v temni sobi ali kovačnici, so temna telesa. Temna telesa vidimo ob gorečem ali žarečem telesu. Zdaj niso več temna za naše oko, ampak razsvetljena.

Svetlobo torej povzročujejo goreča in žareča telesa.

Goreča in žareča telesa imajo svojo svetlobo torej so samosvetla. Samosvetla telesa so tudi n. pr. nekoliko razgreti fosfor, trhli les, kresnice.

Za nas najimenitnejše samosvetlo telo in najmočnejši izvirek svetlobe je solnce.

Ako se vsiplje skozi ozko odprtino v zagrnjenem oknu solčna svetloba v temno sobo, vidimo svetel premočrt trak, ki se od okna razteza v sobo. Solnce namreč obseva prah, ki plava v premii, po kateri prihaja svetloba v sobo.

Svetloba se širi na strani v premii h črtah. Premo, v kateri se širi svetloba, imenujemo svetlobni žarek ali svetlobni trak.

Proti solncu držim pri oknu majhno zrcalo, na katero pada solnčna luč. Takoj zapazim na stropu ali pa na nasportni steni svetlo pego. Ta pega nam

prav dobro kaže, da se solnčna svetloba odbija od zrcala.

Svetloba se pa odbija tudi od drugih teles.

Da vidimo ponoči v sobi, ki je razsvetljena z lučjo, vse predmete, temu je vzrok to, da pada svetloba od luči na druge predmete. Od teh se odbija svetloba, ki prihaja v naše oko, in zato jih vidimo. Isto se godi podnevi ob solnčni luči.

Ker se širi svetloba v premih črtah, ne more razsvetljevati prostora za telesi, skozi katera se ne more širiti. Časih seveda dospe svetloba, ki se odbija od drugih predmetov, tudi za taka telesa, da ne vlada za njimi popolna tema. Prostore za svetlimi telesi, ki niso ali nič ali le nekoliko razsvetljeni imenujemo s e n e.

Ako gledamo skozi steklo, vidimo jasno in razločno vse predmete, ki so za steklom. Telesa, skozi katera vidimo očrte in dele drugih teles, so p r o z o r n a. Telesa, skozi katera vidimo le očrt, so p r o s o j n a. Telesa pa, skozi katera ne vidimo, so n e p r o z o r n a.

Vsaka gladka plošča, ki odbija svetlobo, je z r c a l o. Kakor so pa plošče ravne ali krive, tako so tudi zrcala ravna ali kriva.

Če držimo pred ravnim zrcalom katerikoli predmet, vidimo njegovo podobo v enaki velikosti v zrcalu. Podobo vidimo toliko daleč za zrcalom, kolikor daleč stoji predmet pred zrcalom. Podoba v zrcalu je posledica onih svetlobnih žarkov, ki se odbijajo od zrcala.

129. Leče in oko.

Steklena telesa, ki imajo podobo leče, imenujemo — optične leče. Leče, ki so v sredi debelejše nego ob robu, imenujemo izbočene ali konveksne leče; leče pa, ki so v sredi tanjše nego ob robu, zovemo jamaste, vbočene ali konkavne leče.

Ako držimo izbočeno lečo proti solncu tako, da padajo nanjo od ene strani solnčni žarki kolikor mogoče navpik, na drugi strani pa držimo prav blizu leče košček belega papirja, zapazimo na njem svetel krog. Ako papir počasi odmikamo od leče, vidimo, da se svetli krog bolj in bolj manjša in da prihaja svetlejši, dokler se naposled ne izpremeni v jako svetlo točko, v kateri se papir vname in pregori. V roko se spečemo, če pade nanjo ta svetla točka.

Ta poizkus nam kaže, da solnčni žarki, gredoč skozi lečo, menjajo svojo mer in da se v eni točki zbirata solnčna svetloba in toplota. Zaraditega imenujemo to točko žarišče, izbočeno lečo pa lečo zbiralko.

Ob enakem poizkusu z vbočeno lečo ne dobimo na papirju svetlejšega kroga, temveč krog prihaja temnejši, čimbolj odmikamo papir od leče. Vbočene leče torej tudi menjajo svetlobnim žarkom mer, a jih ne zbirajo, temveč razmetavajo. Zato pravimo takim lečam leče razmetnice.

Če si ogledamo skozi lečo zbiralko raznovrstne stvari, ki so leči bliže, nego je njeno žarišče, se ne

zde vse te stvari večje nego so res. Droben tisk n. pr. se nam kaže razločen in velik.

Izbočene leče imajo torej povečalno svojstvo, zato jih imenujemo tudi večala. Ker ž njimi tudi drobne reči prav dobro vidimo, jih rabimo kot drobnogleda in mikroskope. Drobno-gled, ki ima le eno lečo, je prav priposta priprava. Imamo pa tudi izborne mikroskope, ki imajo po dve leči ali tudi po več.

Ako postavimo lečo zbiralko na mizo tako, da je njena široka stran obrnjena proti oddaljenemu oknu, in ako držimo na drugi strani blizu leče listek papirja — ki ga imenujemo senčilo — ugledamo na papirju svetlo podobo, ki pa še nima natančnega obriska. Če lečo toliko časa premikamo, da jo postavimo končno v pravo razdaljo, ugledamo na papirju natančno in jasno podobo onega okna, proti kateremu je leča obrnjena. Če primerjamo to podobo oknu, vidimo, da je dokaj manjša od okna ter da stoji okno na papirju na r o b e : gorenji del okna je na podobi spodaj, spodnji pa zgoraj.

Ako napravimo tak poizkus v temni sobi z gorečo svečo, vidimo onkraj leče na senčilu majhno, preobrnjeno podobo plamena.

Ta dva poizkusa nam kažeta, da slikajo izbočene leče preobrnjene podobe dovolj oddaljenih teles.

Sedaj se lahko seznanimo s čudovitimi skrivnostmi, po katerih je ustvarjeno človeško oko.

Glavna dela očesa sta vidni živec in z r k l o.

Okroglasto zrklo je napolnjeno s prozornimi tvarinami, ki jih obdaje več kožic.

Zrklove prozorne tvarine ustvarjajo podobe tako kakor leča.

Svetlobni trakovi gredo skozi zenico ter narede na vidnem živcu preobrnjeno podobo tistega predmeta, od katerega prihajajo. Utisek na očesni živec se širi do možganov, kjer se ga zavedamo.

V. Dom in svet.

A Zemljepisje.

130. Domovina.

Beseda sladka, domovina !
Ne prideš več mi iz spomina ;
kot iskra živa v srcu tliš,
ljubezen k sebi mi budiš.

Ko solnca žar na tebe sije,
srce veselo v meni bije :
a žalost tare mi duha,
če megla te nesreč obda.

Če je obličje jasno tvoje,
veselo moja struna poje ;
a če oko se ti solzi,
v potokih moje se topi.

O, sijaj, sijaj, solnce milo,
na ljube domovine krilo ;
obličje jasni ji temno,
in krasi s cvetjem jo ljubo !

Andrej Prapotnik.

131. Julijska Benečija.

meri
Julijska Benečija
 Meri preko 10.000 km², ter ima en milijon prebivalcev, ki so po rodu: Italijani, Slovenci, Hrvatje in nekaj Nemcev. Po veri so skoro vsi katoličani, razven nekaj pravoslavnih, Grkov in Židov.

Izven dolenjega posočja, nekaterih globokejših dolin in zapadnega istrskega obrežja, je vsa dežela hribovita.

Na severnih straneh jo pokrivajo ^(Alpi Giulie) Julijske Alpe z vrhovi Triglav, Mangart in Krn, drugod pa goli Kras z najvišjim vrhom Učka (Monte Maggiore).

Največja reka je Soča (Isonzo), ki izvira na zahodnem pobočju Triglava ter sprejema reke in rečice: 1. Koritnico, 2. Tolminko, 3. Idrijco z Bačo, 4. Ipavo z Branico, Močilnikom, Hubljem in Lijakom.

Druge manjše reke so: Idrija in Avša, Reka z Bistrico, ki se izliva v morje pod imenom Timava ^(Pisane) ^(Dragogna) ^(Pisane)
 Glinčica (Rosandra), Rižana, Dragonja, Mirna in Raša.

Nadalje prvi del troimene Ljubljaničnice-Pivka.

Jezer nima razven Čepičkega in Vranskega.

Ker je dežela hribovita, si je človek moral umetno napraviti ceste in pozneje železnice.

Po Julijski Benečiji vozijo te-le proge:

1. Južna železnica: iz Trsta ^(Trst) do Logatca. 2. Iz Nabrežine v Gorico ^(Gorizia) in Kormin ^(Cormons), 3. Iz Št. Petra na

Reko, 4. Državna: iz Trsta preko Krasa in Gorice do Podbrda. 5. Ipavska: iz Gorice do Ajdovščine, 6. Iz Trsta čez Herpelje v Divačo in iz Herpelj v Pulj se stransko progo Kanfanar, Rovinj, Iz Trsta preko Buja v Poreč in 8. iz Tržica v Cervinjan.

Deželno upravlja guverner, ki ima svoj sedež v Trstu, velikem pomorskem mestu (200.000 prebivalcev). Druga važna mesta so: Gorica, Gradisča (Gradisca), Tržič (Monfalcone), starodavno mesto Oglej (Aequileia), morsko mesto Gradež (Grado), Postojna sé slovečo jamo, Idrija z rudnikom, Koper, Piran, Poreč, Rovinj, Pulj, Pazin in važnejši kraji: Sežana, Kanal, Tolmin, Kobarid, Bovec, Ajdovščina, Ipava, Logatec, Voloska z Opatijo in Kasav.

Na otokih imamo istoimenska mesta Lošinj, Cres, Krk.

Izmed manjših otokov so znameniti „Brionski otoki“.

V Julijski Benečiji se prideluje les, mleko, sir, maslo, klavna živina, žito, vino, južno sadje, svila, olje. Razvito je tudi ribištvo in solinarstvo. Važen je pa tudi kraški stavbeni kamen.

Ti pridelki pa nikakor ne zadostujejo potrebam prebivalstva, ki dobiva bogati vir dohodkov v prekmorski kupčiji, v mornarstvu, v tvorniški obrtnosti, posebno v ladjedelstvu.

Rudarstva ni posebnega, razven rudnika živega srebra v Idriji in premogovnika v Karpanu v Istri.

132. Morje.

Morska voda je slana, vsebuje namreč vedno nekaj soli. Zato je tudi bolj gosta negoli rečna voda in prenaša večja bremena. Mnogo težje tudi zmrzne.

Ob obrežju je videti zelenkaste barve, bolj od brega vstran pa se nam prikazuje v krasni modrini. Tam je tudi časih tako jasna in prozorna, da lahko po več metrov na globoko zremo v globino.

Voda sploh se le počasi in polagoma ohladi. Isto je z morjem. V vročih poletjih polagoma sprejema toploto vase, ki jo pozimi zopet polagoma oddaja, tako da kraji ob morju nimajo ne prevročega poletja, ne premrzle zime. Rečemo, da imajo taki kraji o b m o r s k o p o d n e b j e.

Morje ni nikoli mirno. Na njegovem površju opazimo vedno v a l o v e. Valovanje provzroča veter; čim silnejši je, tem višji so valovi.

Morje vsakih šest ur narašča in nadaljnjih šest ur upada. Naraščanje imenujemo p l i n o, upadanje oseko. Vzrok temu je privlačna sila lune in solnca.

Morska voda ne ostaja vedno na istem prostoru, temveč se premika s kraja v kraj. Čolna, ki ga nismo zvečer privezali ob obrežju, bi drugrega dne ne dobili več ali pa jako daleč proč. — Zanesel ga je m o r s k i t o k. Po morju kroži sedaj voda v tokovih, kakor na suhem v rekah. Ti tokovi so različno hitri. Ako prihajajo iz toplih pokrajin, so topli in ogrevajo potem tudi obrežja, koder tečejo. Iz severnih mrzlih krajev prihajajo mrzli tokovi.

Morje je različno globoko. Največja globočina Jadranskega morja ne presega mnogo 1000 m. Največja globočina, kar so jo izmerili, znaša 8500 m.

Morje na eni strani i z p o d j e d a o b r e ž j a, jih ruši in odnaša njihovo ruševino. Tako se n. pr. godi istrskemu in dalmatinskemu obrežju. Na drugi strani pa morje zopet o d l a g a grušč in sipo ob obrežja, zasipa pristanišča, tvori nove otoke in zemljine.

Ker je podnebje ob morju milejše, zrak tudi manj prašen, in ker morska voda jako prija človeškemu telesu, zato so ob morju nastala razna kopališča.

133. Trst. (*Trieste*)

Malo mest je ob morju, ki bi se glede lepote leže mogla primerjati s Trstom. Krasan je posebno pogled z obrežja na luko, koder križarijo ladje vseh narodnosti, ali pa na lepo novo mesto z njega palačami, ali na one mestne dele, ki se med živim zelenjem razprostirajo po bližnjih gričih.

Trst ^(Trieste) ločimo v dva glavna dela: novo mesto, jedva dvesto let staro, s širokimi, ravnimi ulicami, ki so vse tlakovane, s plinovo ali električno lučjo razsvetljene in skrbno snažene, ter staro mesto z ozkimi, vlažnimi in vijugastimi ulicami, ki se večinoma vzpenjajo strmo v breg proti griču, kjer stoji ogromno zidovje starega tržaškega gradu ter tržaška stolna cerkev sv. Justa ^(S. Giusto) z nizkim a širokim zvonikom. Cerkev je jako stara, že iz 4. stoletja, prezidana v

14. stoletju. Stoji tam, kjer je stal nekoč rimski tempelj. Ostanke tega tempelja vidimo še danes v zvoniku. Na zunanji strani je cerkev okrašena z nagrobnimi kameni in doprskimi kipi slavnih škofov; med temi je kip tržaškega škofa Piccolomini, poznejšega papeža Pija II.

Pred stolno cerkvijo je obsežen prostor, odkoder je videti luko. Sredi prostora je kamenit steber z melono.

Od cerkve sv. Justa ^(S. Giordani) pridemo mimo nekdanje Jezuitske cerkve matere božje, zidane l. 1687 in „Rihardovega“ slavoloka, ^(Arco di Riccardo) iz rimskih časov, na „Trg Edinosti“ ^(Piazza dell' Unità) „Piazza dell' Unità“, ali pa krenemo za gradom mimo kapucinskega samostana sredi vrtnih nasadov ter pridemo preko orjaških, iz belega kamena izklesanih stopnic na „Goldonijev trg“ ^(Piazza Carlo Goldoni) „Piazza Carlo Goldoni“. V tretji smeri dospemo na „Piazza S. Vito“, in odtod mimo novih stanovanj železniških uslužbencev do ladjedelnice pri sv. Andreju. Četrta, široka cesta, nas vodi mimo pomorske opazovalnice in javnega vrta ^(Giardino pubblico Basovi) Basevi, od cerkve sv. ^(S. Giacomo) Jakoba, na istoimenskem trgu ob veliki Istrski cesti, k tržaškemu pokopališču.

Naj bo sv. Jakob, kjer stoji slovenska ljudska in ~~meščanska~~ šola, izhodišče pri našem obhodu po tržaškem novem mestu.

Po strmi ulici navzdol pridemo od sv. Jakoba na „Garibaldijev ^(Trg) trg“ ^(Piazza Giuseppe Garibaldi) „Piazza Giuseppe Garibaldi“ in odtod po ravni, a ozki ulici „Garibaldijevem tekašiču“ ^(Corso Giuseppe Garibaldi) do „Goldonijevega

^{trga} „Piazza ^{Carlo} Goldoni“³, kjer zagledamo vhod v predor pod kapucinsko cerkvijo. Od ~~Goldonijevoga~~ ^{Carlo} trga „Piazza ^{Carlo} Goldoni“, kjer ves dan pridno kupčujejo z zelenjavo in s sadjem, krenemo v najznamenitejšo tržaško ulico v ~~Korzo~~ (Corso Vittorio Emanuele III.), kjer se vrste najrazličnejše prodajalnice druga za drugo. Vse polno ljudi srečamo tod, vozovi drdrajo, avtomobili pihajo; dve progi električne železnice držita sredi ulice, po kateri se izprehajajo ob praznikih Tržičani kaj radi. Korzo loči novo mesto od starega in zavije na ~~Borzni trg~~ „Piazza della Borsa“³. ~~Z Borznega trga~~ ^{Od tuc} pridemo na tržaški glavni trg „Edinosti“³ „Piazza dell' Unitá“³. Najimunitnejše stavbe stoje ob treh straneh tega trga, četrta stran pa je odprta proti morju. Tu vidimo lepo občinsko svetovalnico ^(município) s stolpom v sredini, na katerem stojita dva bronasta kipa, ki bijeta ure. Dalje proti morju je Lloydova palača in namestništvena palača. Pred občinsko svetovalnico stoji v l. 1751 postavljen vodnjak.

Od glavnega trga gremo po ozki ulici ~~Kavana~~ ^(Cavana) mimo škofijske palače ter pridemo na trg „Učenja“³ „Piazza degli Studi“³.

Sredi trga je javen vrtič, krog njega pa stara cerkev sv. Antona, trgovska in pomorska šola, muzeji, mestna knjižnica z 80.000 knjigami in ljudske šole. Dalje ~~gredè~~ ^{trg} po ulici Kavana pridemo na „Beneški trg“³ „Piazza Venezia“³, ki je z eno stranjo odprt proti morju in nudi krasen razgled na grad Miramar. ^(Miramar)

Od ~~Beneškega~~ trga ^(Piazza Venezia) „Piazza Venezia“ pridemo ob obrežju do novega državnega kolodvora pri sv. Andreju ter ob pomolu sv. Terezije ^(S. Teresa) do 33 m. visokega tržaškega svetilnika. Vrnimo se ob obrežju mimo lepe stavbe ribjega trga zopet do trga ~~Edinosti~~ „Piazza dell' Unità“.

Od trga ~~Edinosti~~ „Piazza dell' Unità“ pojdemo sedaj vedno ob obrežju v nasprotni smeri kot do sedaj. Pridemo mimo mestnega gledališča ^(Teatro comunale) in vzhodno grške cerkve sv. Nikolaja ter pomorske vlade do 333 m. dolgega in 5 m. globokega prekopa „Canal grande“, preko katerega drže trije železni mostovi, ki jih po potrebi dvigajo. Pojdemo ob prekopu do tretjega, mosta. Tu je zelenjadni trg ~~Rdečega~~ mosta „Ponte rosso“. Par korakov naprej je bogato okrašena pravoslavna cerkev sv. Spiridiona. Konec prekopa je v grškem slogu zidana krasna cerkev novega sv. Antona. ^(S. Antonio nuovo) V njeni bližini je kvestura. ^(Questura)

Od ~~Rdečega~~ mosta „Ponte rosso“ pridemo po ~~Rimski ulici~~ „Via Roma“ do trga ~~Viktoria Veneta~~ „Piazza Vittorio Veneto“, kjer stoji velikanška poštna stavba, za njo pa protestanska cerkev. Od nje pridemo do centralnega kolodvora južne železnice ob Miramarski cesti. Za kolodvorom se razprostirajo skladišča nove luke. ^(Magazzini generali)

Od južnega kolodvora pridemo po široki ^{ulici} Giosue Carducci ~~jevi~~ ulici, ob kateri ^{stoji} sta vojašnica in ~~Narodni dom~~ do Chiozze. Od Chiozze držita dve ulici, ulica Cesare Battisti in drevored ^{viale 28 settembre} Acquedotto, kjer ~~se je~~ slovenska ljudska in trgovska šola ter državna

(Giardino pubblico)

obrtna šola, do ljudskega vrta. V bližini je mestna bolnišnica. Pred ljudskim vrtom stoji spomenik tržaškega pesnika ^{Domènico} ~~Domènico~~ Rossetti. Od tega kipa se vije Rossettijeva cesta mimo novih vojašnic do dirkalnice v Rocolu. Po Acquedottu pridemo tudi v mestni gozdič „Boschetto“.

Od Chiozze pa se vrnemo na Goldenijev trg in odtod gremo skozi dva dolga predora ter pridemo onostran mesta v tržaški tvorniški oddelek, kjer so ladjedelnice, mestna plinarna in elektrarna, tvornica olja, jute, linoleja in Lloydov arsenal. *(Piazza Carlo Goldoni)*
(Arsena del Lloyd Austriaco)

Tako smo nagloma pregledali glavni del Trsta.

Mesto Trst delimo v več okrajev, ki jim stoje na čelu okrajni načelniki. Ti okraji so: a) Mestni: 1. Sv. Vid (S. Vito), 2. Staro mesto (Città vecchia), 3. Novo mesto (Città nuova), 4. Nova mitnica (Barriera nuova), 5. Stara mitnica (Barriera vecchia) in 6. Sv. Jakob (S. Giacomo).

b) Predmestni: 1. Škedenj s Kjarbolo (Servola con Chiarbola), 2. Sv. Ana s sv. Magdaleno zgornjo in spodnjo (S. Anna con S. Maria Maddalena sup. ed inf.), 3. Farnet s Kjadinom, Rocolom in Lonjerjem. (Farneto con Chiadino, Rozzol e Longera), 4. Vrdela s Kolonjo (Guardiella con Cologna), 5. Rojan s Škorkljo (Roiano con Scorcola) in 6. Barkovlje z Greto (Barcola con Gretta).

c) Gorenje-okoliška okraja:

1. Prosek s Kontoveljem in sv. Križem, 2. Opčine z ostalimi vasmi.

134. Stara in nova tržaška svobodna luka.

Pri velikem kanalu se začenja svobodna luka, ki se vleče tja do Barkovelj. Z gradnjo so pričeli l. 1867. in delo so dovršili l. 1883. ; delo je stalo 40 milijonov kron. Svet, kjer se razteza zdaj svobodna luka, je bilo treba zasuti, zakaj morje je segalo tedaj do kolodvora Južne železnice.

Posebne težkoče so imeli z zidanjem 1200 m dolgega valoloma, ki brani pristaniške naprave in pritrjene parnike pred silnimi valovi ob širokalnem vremenu.

V prosti luki je morje 8.5 m globoko, tako da morejo pristajati tudi največji prekomorski parniki in izkrcati blago naravnost na kopno.

Trst ^(Trst) se je v zadnjem dvajsetletju trgovinsko tako pospel, da je jela prihajati svobodna luka premajhna. Bila je vedno nakopičena blaga, in ladje zaradi velike množine parnikov niso mogle do celine, ampak so čakale zasidrane zunaj pristanišča. Treba je bilo torej nove luke, in leta 1901. je dovolila država mnogo milijonov za zgradbo novega pristanišča — luke pri sv. Andreju. Ta je deloma že odprta prometu. Dolgost obali v novi svobodni luki znaša 4850 m. Trije dolgi valobrani zapirajo tudi novo luko in ves Miljski zatok.

V obeh lukah olajšujejo nakladanje in izkladanje blaga iz parnikov v železniške vozove in narobe hidravlični nalagalni stroji, prevoz blaga pa pospešujejo železniški tiri. V ravnih vrstah stoje velikanska

*Duca Emanuele
Filiberto
d'Austria*

skladišča različnih tvrdk. Obe pristanišči sta razsvetljeni z električnimi obločnicami, zakaj delo tod ponoči ne počiva.

V Trst uvažajo mnogo kolonialnega blaga; najvažnejše blago je kava, poper, cimet, kakao, tobak. Važne uvoznine so pa tudi pomaranče, limone, banane, rožiči, grške smokve, rozine, potem različna vina, olje, bombaževina, živalske kože, riž, les, kovine in stroji.

Povprečno se ustavi v Trstu na leto čez 6000 parnikov in jadrnic iz vseh delov sveta, blaga pa izkrcajo za 450 milijonov ~~fron.~~ *Lir.* Ni čuda torej, da se je Trst v zadnjih letih tako dvignil in da je tako obogatek. ~~Ves Trst živi od morja, brez njega bi zapadel v pet največji siromašnosti. Ono je naša glava na žilo, ki dovaja usrejša krvi in življenja.~~

Velike zasluge za Trst ima parobrodna družba Lloyd, ustanovljena leta 1833., ki ima zdaj že lepo število modernih parnikov.

135. Tržaški Lloyd.

Tržaški Lloyd je paroplovna družba, ki skrbi za zadostno število trgovinskih parnikov. Ustanovili so to družbo leta 1833., štiri leta pozneje je zgradila že svoj prvi parnik. Prvi parniki so bili še majhni, leseni in so se gibali s pomočjo stranskih koles. Od leta do leta pa je Lloyd širil svoje ladjevje, izločeval stare in v svoji ladjedelnici, v Lloydovem Arsenalu v Trstu, gradil nove. Danes šteje tržaški Lloyd okolo 70 jeklenih parnikov na vijak, ki je med njimi nad

20 prav velikih in času primernih. Ti parniki so deloma namenjeni za osebni promet, t. j. za potnike, deloma so tovorni parniki, ki prevažajo razno blago. Tržaški Lloyd je tako postal ena najvažnejših paroplovnih družb v Evropi. Sila važen pa je za našo državo, saj ravno Lloydovi parniki najbolj skrbe za promet in trgovino s prekmorskimi deželami. Lloydovi parniki vozijo po Jadranskem in Sredozemskem morju, a tudi v Ameriko, Indijo in na Kitajsko, lahko rečemo, da je tržaški Lloyd mnogo pripomogel do tega, da je Trst postal ono veliko mesto, kakršno je dandanes.

Lloydovi glavni uradi so nameščeni v Lloydovi palači v Trstu. Društvena zastava je temnomodra s ~~zlatim sidrom v sredini in goslo: "Naprej!"~~ *Srednjim in keltskim* (*„Avant!“*).

136. Istrani.

I.

Istrane delimo na tri narode. V zgornji Istri stanujejo Slovenci, v srednji in južni Hrvatje, po zahodni obali in mestih pa Italijani.

Slovenci, bivajoči v severni Istri, imajo več imen. Prebivalci vasi Ricmanje, Boršt in Dolin a se zovejo Brežani. Njihovo bivališče sega do desnega brega Rižane ^(Rizana), ki se izliva pri Zavljah ^(Sault) v Miljski zatok ^(Vallone di Longos).

Slovenci južno Rižane se nazivljejo Istrane Benečane in to zaradi tega, ker je bil ta del do Pazina ^(Pazin) do leta 1809. pod Benečijo. Še dandanes vidimo

na zgodovinskem mostu čez Glinčico ali Rozandro (v Žavljah), ki tvori tudi mejo med Istro in tržaškim ozemljem, na levi strani grb sv. Marka. (*S. Marco*)

Ti takozvani Benečani se dele v Brljevce in Savrine (Šmarje, Krkavce, Kostabona itd.). S Krkave vidimo v jasnem dnevu po deževnem vremenu Benetke. (*Venezia*)

Hrvate delimo v Istrane, bivajoče pod Krasom in na Krasu. Slednji se imenujejo Čiči — pleme romunskega pokolenja ker še dandanes govore v nekem romunskem narečju. Slovenski Čiči žive edino v vasi Rakitovec.

Čiči se oblačijo v debelo sukno, ki so ga še pred nedavnim časom izdelovali sami doma. ~~Pred leti se še nosili~~ ^{na nogah} ~~moški~~ ⁺ bele hlače in rjave jopiče, opanke na nogah, na glavi pa širok klobuk.

Drugi Slovenci na Krasu se zovejo Brkini (Materija, Slivje itd.).

Istrski Slovenci se bavijo večinoma s poljedelstvom in živinorejo, po Koperščini in niže doli goje tudi oljko in figovo drevo, posebno pa vinsko trto.

Njihove vasice so z majhnimi izjemami ubožne in otožne. Sezidane so kupoma navadno vrhu gričev ali hribov ali pa po njihovih pobočjih, redko v dolini in se drže druga druge kakor plaha golobja jata.

Italijani, ki žive v mestih in ob morju, se pečajo po večini s trgovino, obrtjo, ribarstvom, mornarstvom in solinarstvom. Med njimi imamo pa tudi dobre kmetovalce, ki pridelujejo zgodnjo zelenjad, vino, olje in južno sadje; to razpečavajo deloma doma,

deloma pa izvažajo v Trst^(Trieste) in potem v druge kraje širne naše domovine.

Kar se tiče prirode in značaja ljudstva, je to razumno in živahno, rado poje in pleše. Istrani so jako gostoljubni in ljubijo svojo rodno grudo. Na večer pred sv. Janezom Krstnikom zažigajo kresove, v zadnjih letih so jih začeli zažigati tudi pred godom sv. Cirila in Metoda. O Veliki noči pečejo „pince“ in kolače. Tudi pisanice ljubijo otroci. Na božični večer tope svinec in ga vlivajo v vodo. Pozimi tudi radi igrajo „tombolo“. Božičnega drevesca ne poznajo, a zato obeša deca za sv. Tri kralje v dimnike nogavice. Koliko veselja je drugega jutra, ko iztresajo iz njih igrače in slaščice!

Njihova govorica je jako pomešana z italijanskimi besedami.

II.

Istrska hiša je jako enostavno zidana, po navadi od zunaj slabo ometana in nepobeljena. Streha je pokrita z žlebnjaki. Hišni vhod senči poleti navadno brajda. Cvetičnega vrta okolo hiše Istrani ne poznajo.

V pritličju je s kamenom tlakovana kuhinja z nizkim ognjiščem. Okolo ognja stoje nerodno otesani stoli, kjer se greje pozimi vsa družina. Nad ognjiščem se nahaja lijast dimnik. Izpod njega visi veriga, ki nanjo navežejo kotel, prosto viseč nad plamenom. V njem meša gospodinja z veliko leseno kuhalnico polento mnogoglavu družini. Suho dračje poka na ognjišču v dolbini, hitro izgoreva, in prijeten vonj

po dimu polni prostorno kuhinjo. Istrani trde, da ta način kurjave ohranja zdravje, ker dim, ki se vije okolo telesa in prodre v pljuča, uničuje kali bolezni.

Istran pa ne pozna peči, razen ene, kjer pečejo kruh, in še ta je jako redka. Imovitejši kmet, ki peče kruh sosedom, dobi v plačilo hleb kruha, takozvano „pečnico“. Nekateri pa pečejo kruh doma na ognjišču v živem pepelu, ki stavijo nanj črepinjo „črpno“. Hiša ima po eno nadstropje, v katerem je samo en prostor, ki ga imenujejo po svoje „pod“, kjer spe navadno starši in mali otroci. Odrasli pa spe po odrih to je v hlevu na senu.

Navadno nimajo Istrani druge oprave kakor samo veliko in visoko postelj na „kavaletih“. Nanjo bi morali splezati po lestvi. Omar nimajo, ker obešajo obleko na „konop“, to je vrv.

III.

Po Istri se je narodna noša polagoma izgubila, le še kje v notranji Istri nosijo možje velike uhane. Še pred dvajsetimi leti so nosili moški kite, opletene okolo nizke čepice, in to celo v bližnjih Šmarjah pri Kopru^(Cappodistria) in v sosednih vaseh. A sedaj ni tega nikjer več. Le redkokrat vidimo pri starih ljudeh modre hlače z belimi nogavicami in moder telovnik s srebrnimi gumbi in suknjič iz domačega volnenega blaga.

Ženske so nosile še pred nedavnim časom črna, široka, nabrana, spredaj odprta krila, takozvana „kamižoti“. Šrajca ima široke rokave. Na sredi ro-

kava so lepe nitkaste čipke, ki jih imenujejo „tavez“. Okolo vratu in na glavi imajo lepo, belo vezeno ruto, ki je podobna kranjski peči.

Kar še vidimo iz ostankov stare noše, so veliki uhani iz cekinastega zlata, proizvod Benetk, in sicer v Koperskem in Piranskem okraju.

137. Rižanska dolina.

Rižanska dolina ^(Valle di Risano) je najlepša dolina slovenske Istre. Reka Rižana ^(Risano) je dolga okolo 19 km. Izvira na Vzročku pod Kubedom iz skal, in menda je tam najbrže izliv kake kraške podzemelske reke.

Pri izviru je lepa dolinica. Tri velikanske skale s širokimi odprtiniami štrle ondi, kakor da bi zrasle iz zemlje na lepi ravnici. Nad skalami je sočna dolina, a pod skalami leži lépo malo jezero, ki se spušča iz njega Rižana ^(Risano) kakor bister potoček. V deževnem vremenu se iz odprtini onih skal peni in vre z veliko močjo voda ter se izliva jezno v jezero. V lepih dneh so skale popolnoma suhe in brez vode in mnogokrat lezejo radovedni otroci v omenjene lukrje.

Na ravnici tik izvira je starinska cerkvica, posvečena Materi božji, kjer se vsako leto dne 15. avgusta shaja pobožno istrsko ljudstvo.

Iz tega jezercia naprej se vije Rižana ^(Risano) po lepi Rižanski dolini. Malo više nad njenim izvirofom so vasi Černikal, Bezovica, Loka, Podpeč, Zagrad. Nad Podpečjo gledajo s strme, skoro nedosegljive skale razvaline starega gradu. Pod to skalo je sedel nekoč Valvazor na svojem potovanju po Istri, užival

krasen razgled po Rižanski dolini, pil znani črnikalski „moškat“ in hvalil dobri istrski kruh „bige“. To tudi omenja v svoji zgodovini.

Na levo je vas Kubed. Cerkev in nekoliko hiš so sezidali na razvalinah starega gradu. Cerkev stoji na strmi skali, ki okolo nje ni mogoče priti, ker je pod njo velikanski prepad.

Dalje proti morju teče Rižana mimo vasic Rižana, Čepki, Rožar, Pilovec, Robida in Sv. Nedelja. Tu je mnogo mlinov, na levem bregu pa je krasen gozdček. Cesta gre vedno ob reki pod vasjo Dekani. Rižana teče še malo časa med vinogradi in travniki in se pri Serminu izliva v blatni Koperski zaliv.

138. Pulj. (Pola)

Največje in času najprimernejše zidano istrsko mesto je Pulj, pomorska trdnjava prve vrste in glavna bojna luka vojne mornarice. Pulj je zidan ob krasnem zalivu, ki se še enkrat zoži, preden preide v odprto morje.

Pulj je bil v rimskih časih znamenito mesto, kar nam pričajo veličastni ostanki iz te dobe. V prvi vrsti zanimivo je nekdanje rimsko gledališče ali Arena. Vnanje zidovje Arene je še ohranjeno ter kaže s svojimi tremi vrstami odprtin, da je bilo gledališče trinadstropno. Kamenite sedeže so pa v benečanskih časih uporabili za navadne stavbe. Arena meri v daljšem premeru 137 m, v krajšem 110 m: zidana je v pakrožni (eliptični) obliki ter je dajala prostora do 30.000 gledalcem. Iz rimskih časov je tudi Av-

(Tempus a' aduzasto)
gustov tempelj, kjer je sedaj starinski muzej, in slavolok Porta aurea iz l. 30. pred Kristom.

Ko je Pulj l. 1331. prišel pod benečansko vlado, je povsem propadel. Iz tega časa je imenovanja vredna občinska hiša na puljskem Glavnem trgu *(Piazza grande)*.

Jako stare so puljske cerkve, tako glavna cerkev iz 15. stoletja.

L. 1813. je Pulj pripadel Avstriji. Leta 1848. je Pulj postal vojna luka. Krog starega mesta so zrastli iz tal celi novi deli mesta, osobito lepo predmestje sv. Polikarpa. Močarine krog Pulja so osušili, Pulj je postal zdravo mesto. Zgradili so železniško progo iz Trsta, ter v Pulji ustanovili pomorski arsenal in ladjedelnico na otoku oljk v Puljskem zalivu. Novo, delavno življenje se je pričelo v mestu in njegovi luki, kjer pristajajo poleg vojnih ladij tudi trgovinski parniki na svoji poti iz Trsta, v Dalmaciji ali Reko in obratno.

V Pulju samem so zidali vojašnico, štabno poslopje, pošto, kolodvor, uradna in šolska poslopja. V predmestju sv. Polikarpa je nastala naselbina, častniških, uradniških in delavskih hiš. Sredi med njimi je mornarska cerkev pomorske Matere božje. Vmes so razne mornarske šole, vojašnice, mornarska bolnišnica in slednjič pomorsko pokopališče.

Krog in krog puljske luke stoje na gričih silne trdnjavske naprave, ki branijo jeklene orjake naše vojne mornarice pred nenadnim sovražnim napadom. V luki pa se zibljejo težke oklopnice, urne križarke, obrežne topničarke, vitke torpedovke, drzni tor-

pedni lovci, polagaleci morskih min ter podmorski čolni. Strog red in veliko snago opaziš na teh ladjah.

~~Pulj šteje 45.000 prebivalcev, ki govorijo ita-
lijansko, hrvatsko, nemško in slovensko. V Pulja
je sedež podgovernorja, sodišča, pristaniškega kapi-
tanata. Admiral je hkrati poveljnik trdnjave?~~

139. Gorica.

Gorica stoji popolnoma v ravnini, poldrugi kilo-
meter oddaljena od levega brega bistre Soče. ^(Fonzo) Obdana
je po visokih hribih Trnovske planote, ki se dviga
sredi njih Veliki Mrzavec (1403) m. Takoj za mestom
pa se vleče zeleni hrbet državnega gozda Panovca.
Najlepši pogled na Gorico ^(Gorizia) se ti nudi s starega goriškega
gradu, ki je zidan na 156 m visokem griču. V tem
gradu so nekoč stanovali goriški grofje. Tik gradu je
kopica malih hiš, ki jo obdaja star trnjavski zid.
To je prava Gorica ^(Gorizia), ki je dala sedanjemu mestu ime.
Pod gradom zagledamo nekdanjo jezuitsko cerkev
na glavnem trgu Piazza grande, ki so ga nekdanj
imenovali Travniki, z dvema stolpoma in s čebulasto
streho, na levi pa stolno cerkev in nekdanji grad
Turn. Ozrmo se proti vzhodu. Zagledamo na griču
samostan Kostanjevico ^(Castagnovico). Skozi grič je izvrtan predor
Turske železnice, ki ima kmalu na to svojo postajo.
V bližini leži goriško pokopališče, kjer je pokopan
slovenski učenjak in pisatelj Fran Erjavec. Ob Soči ^(Fronzo)
so Stražice ^(Strazice), ki so tvorniški oddelek Gorice ^(Gorizia) z mnogimi
tvornicami. Med temi so mlini, predilnice za svilo in
bombaž. Onstran Soče ^(Fronzo) je Podgora s tvornico za papir.

(Gorica)

Središče Gorice je glavni trg Piazza grande, ki ima trikotno obliko. Sredi njega stoji vodnjak in kip sv. *(S. Ignazio)* Ignacija. Trg obdajajo čedne hiše, poslopje podgovernerja, vojašnica, nadškofijsko poslopje s kapelico in z lepim vrtom. Na trgu stoji največja goriška cerkev - sv. *(S. Ignazio)* Ignacija, ki so jo zidali Jezuiti l. 1654. V nekdanji jezuitski šoli ~~sta~~ ^{se} sedaj državna slovenska ~~in~~ italijanska gimnazija. Krenimo proti jugu po ozki ulici Raštela *(Rastello)*, kjer je največ prodajalnic. Koncem te ulice je več hiš, ki imajo spredaj lope na stebrih. V zadnji teh hiš je pred 400 leti prebival nekaj časa Primož Trubar, ki je spisoval slovenske knjige. Na oglu te hiše se odpira ~~Stolni~~ trg *(Piazza del duomo)* s stolno cerkvijo. V njej je kameniti spomenik zadnjega goriškega grofa Leonharda, ki je umrl l. 1500. in zapustil svojo deželo cesarju Maksimiljanu.

Tik stolne cerkve je civilni komisarjat. Od civilnega komisarjata pridemo na prostorni Trg ~~sv. Antona~~ *(Piazza S. Antonio)*, kjer se nahaja pokrito tržišče. Za tem je stara cerkev sv. Antona. Od trga drži ozka ulica v Rabatišče in dalje v predmestje *(Podturen, S. Rocco)*. Mi pa se vrnemo k stolni cerkvi, od nje pridemo v ~~Municipijsko~~ ulico *(Via Municipio)*, ter mimo mestne zbornice v Italijansko predmestje do starega kapucinskega samostana. Odtod gremo ~~mimo slovenske kmetijske šole in~~ ^{mimo} tvornice užigalic ter pridemo do postaje Južne železnice, odkoder drže železniške proge v Trst ^{*(Trieste)*} in ~~na Itali-~~ *jansko (Habs.) v staro kraljevino.*

Od južne postaje se vrnemo po najlepši goriški ulici v mesto. Ulica nosi ime ~~Tekalisce Vitt. Em. III.~~ *Corsso Vittorio Emanuele III*

Ob obeh straneh ulice so najlepši dvorci in palače.

Ko gremo po ~~Tekaliscem~~ *naprej tej ulici* dalje, nam preseka pot ~~Cle-~~
~~dališka~~ ulica *Via Teatro*, kjer je mestno gledališče *(Teatro comu-*
in pošta ter ulica Alvarez. V tej ulici je bolnišnica *nale)*
in protestantska cerkev.

Mi pa korakamo dalje po podaljšku ~~Tekalisce~~ *Corsso Vittorio Emanuele III*
~~V. E. III.~~ in pridemo mimo realke na desni in kras-
nega Ljudskega vrta na levi. Vrt je jako obširen;
bujno zasajen in je pravi ponos mesta. Ob vrtu je
~~Senoni trg~~ *(Piazza del fieno)*. Dalje gremo v severni
smeri. V drugič nam preseče pot ~~šolske~~ ulica *Via della*
~~scuole~~, ki prihaja od velikega trga in drži mimo ~~ste-~~
~~venske dekliške šole~~ *čez visok most na potoku* Kor-
(Corno) *(Strada)* nju, ter nas vodi v Stražice, in odtod v vinorodna go-
riška Brda.

Nadaljujmo pot vedno v severni smeri! Pri-
demo mimo ženskega učiteljišča do bogoslovnega se-
menišča. Mimo semenišča drži na zahodno stran
ulica do deželne gluhonemnice ter zopet čez Korenj *(Corno)*
v predmestje ~~Plačeto~~ *(Piazzetta)*, kjer je cerkev sv.
~~Vida~~ in odtod do soškega mostu. Od semenišča na *S. Vito*
severno stran drži ~~Zidovska~~ *Via* ulica *Ascoli*. Vzporedno
z njo je ~~Cospodaka~~ ulica *(Via Signori)*, ki drži od ve-
likega trga mimo zastavljalnice na ~~Korenjski trg~~ *trg*
(Piazza del Corno), kjer stoji Attemsova palača. Na
tem trgu se ob tržnih dneh ustavljajajo posebno Tol-
minci. Še korak čez Korenj *(Corno)*, pa smo v Koroškem
predmestju, kjer je Katarinijeva pivovarnica.

Od poslednje drži ena cesta na pokopališče, druga v staro naselbimo Solkan. ^(Solcano) Od ^(S. Pietro) Kopenjskega ^(S. Pietro) trga pridemo tudi skozi Prištavo na ^(Cappanovizza) Kostanjevico, kjer je franciskanski samostan z romarsko cerkvico.

Pod njo je pokopan pregnani francoski kralj Karel X.

Gorica ^(Gorizia) je štela pred vojno okrog 30.000 prebivalcev, ~~ki govorijo italijansko, slovensko, nemško.~~

Meščani so večinoma trgovci in rokodelci, a mnogo jih je delavcev v številnih goriških tvornicah. Najbolj

trguje Gorica ^(Gorizia) s Trstom. Sicer pa je Gorica ^(Gorizia) izvozni trg južnega sadja in zelenjave. Za povzdigo obrti

in kupčije skrbi trgovska in obrtna zbornica. Posebno mnogo ima Gorica šol: ljudske in meščanske,

gimnazije in realke, bogoslovnico, ~~kmetijsko šolo~~, učiteljska ~~šola se deloma italijanske, deloma slovenske.~~

Gorica ^(Gorizia) je važno železniško križišče; stikajo se tu Južna in Turska ter Vipavska železnica.

Gorica ^(Gorizia) ima na vse strani prelepó okolico. Zapaziš mnogo krasnih drevoredov, vrtov in bogato polje, ki raste po njem vinska trta, speljana kakor

kite po sadonosnem drevju. Vmes se šibi pšenica in se dviga turščica proti nebu. V okolici so vasi:

^(S. Andrea) Standrez, ^(S. Pietro) Vrtojba, ^(Lucina) Šenpeter, ^(Solcano) Locnik, Podgora, Pevma

Solkan. Najimenitnejša vas je pač Solkan, ki je star slovenski kraj na Goriškem. Imel je svojo faro že okrog leta 850. in star grad. Pri Solkanu je krasan,

svetovnoznani kamenit most ^(Fronzo) Turske železnice, ki se v enem loku spenja preko Soče.

Od Solkana prideš v 2 urah na Sv. goro, ^(S. Maria) 864 m visoko božjo pot, katero je sedanja vojna razrušila.

140. Soča ^(Fornice)

Soča, ^(Fornice) „krasna, bistra hči planin“, izvira pod Triglavom v Julijskih Alpah ^(Alpe Giulie) pod imenom Šnita. Takoj pri izviru se ji pridruži Trenta in tečeta proti jugu. Pri vasici Na Logu se izliva v njo Zadnica, ki pride izpod Kriških sten. Nato teče Soča ^(Fornice) v jugozahodno smer. Nedaleč od Bovca se izliva vanjo Koritnica, ki pribuči izpod Mangarta.

Pri Bovškem gradu je njeno korito jako ozko, na nekaterih mestih le 1 m široko, a nad 20 m globoko. Tu se s strašno silo previje skozi skalnato ožino. Pri Žagi sprejema Soča Učejo, ki priteče iz Učeje (Rezije) po jako tesni strugi. Tu napravlja Soča veliko koleno.

Od Kobarida ^(Caporetto) do Tolmina namaka Soča ^(Fornice) rodovitno dolino. Pri Tolminu se vrže Soča ^(Fornice) v naročje mrzla in bistra Tolminka, ki priteče izpod slavnega Krna. Pri Sv. Luciji napravlja Soča ^(Fornice) drugi veliki zavo. Tu vali svoje valove v Sočo ^(Bovca) Idrija, z dotokom Cerknico, ki priteče od Cerknega, in Bačo, ki pribuči od Podbrda pred Bohinjskim predorom. Cerknica in Bača izvirata na goriških tleh.

Pri Sv. Luciji je Sočina struga jako ozka in globoka. Jako globok je tudi Idrijčin izliv. Obe reki dereta s silo in peneč se šumita po svojih v živo skalo vsekanih strugah. Krasen prizor! Čez obe koriti sta napravljena dva prav stara mostova, sezidana že za Rimljanov. Pri Sv. Luciji ^(S. Lucia) pravijo tudi „Na mostu“.

Od sv. Lucije^(S. Lucia) do Solkana^(Solcano) dere Soča^(Fonzo) med Trnovsko planoto in med Kanalskim pogorjem. Po Kanalskem se izliva več potokov v Sočo^(Fonzo), ki pa niso znameniti. Pri Kanalu je njena struga ozka in globoka. Pravijo, da je od te ozke struge dobil kraj ime: Kanal. Jako lep in trden, na dva oboka oprt zidan most se pne tukaj nad Sočo^(Fonzo).

Pri Plaveh napravlja Soča tretji veliki zavoj, pri Solkanu pa četrti zavoj. Tu drži čez Sočo svetovnoznani most Alpske državne železnice, ki ga štejemo k najznamenitejšim mostovom sveta. Pod Solkanom stopa Soča^(Fonzo) v rodovitno goriško nižino, ki sega tja do morja. Zovejo jo tudi Furlansko nižino, ker bivajo tod Furlani. V tej nižini stoji na levem bregu Soče^(Fonzo) biser primorskih mest — Gorica^(Gorizia) s svojim zdravim podnebjem. Onkraj železniške proge Gorica-Krmin se razprostirajo vinorodna Brda, povprek 150 m visoka in jako rodovitna.

V dolnjem teku se izliva v Sočo^(Fonzo) Vipavščica, ki izvira pod Nanosom v Vipavi. Teče po mehkih tleh, zato je kalna. Njeni dotoki so: Hubelj, Lijak, Vrtojba, na levem bregu pa Močilnik v Vipavski dolini in Branica.

Ter^(Torre) je velikanski hudournik na Furlanskem, ki pridere iz Benecije^(Veneta), in se tudi izliva v Sočo^(Fonzo). Porečje mu je jako široko in ni vedno zalito, le ob deževju se vane strašni valovi po njegovi peščeni strugi. Na goriški meji pri Višku se izliva v Ter^(Torre) Nadizza^(Nadisona), ki izvira blizu Breginja (na Goriškem), nadaljuje svoj tek po Kobaridski dolini ter se potem prerije skozi

(Cividale)

Matajursko pogorje v Benečijo in teče skozi Čedad. Terov pritok je tudi Idrija (Judrio), V Idrijo tečeta tudi briška Reka in Birša (Versa). Ter se izliva pri Turjaku v Sočo. (Turacco) (Janzo).

Sočina struga se kmalu potem cepi v dva roka in se pod imenom Zdoba (Zdoba) izliva v Jadransko morje. Pri izlivu pušča mnogo peska. (Mare aotrafico) (Janzo)

Od izvira do Bovca teče Soča po ozki strugi in močno pada. Od Bovca do Žage (Srpenice) teče v širokem porečju. Od Srpenice do Kobarida teče zopet po ozki strugi, od Kobarida do Tolmina po široki, tako tudi od Solkana do morja. (Caporetto) (Salcano)

Soča je dolga 130 km, teče jako naglo, ima strm padec. Do Solkana močno pada, odtod do morja pa teče leno. Njen izvir je nad 800 m nad morjem, pri Kobaridu je 200 m, pri Solkanu 68 m. (Janzo)

141. Soška dolina in njene stranske doline.

Soška dolina se vleče od Sočinega izvira do Furlanske nižine — je jako dolga, a ozka. Le na nekaterih mestih se bolj razširja ter dela male ravnine, ki so prav rodovitne. Take dolinice so pri Desklah in Ročinju, Tolminu, Kobaridu in Boveu. Ravnici pri Desklah in Ročinju rodita tudi vinsko trto, murvo in dokaj sadnega drevja. Tod pridelajo obilo žita. V Tolminski in Kobaridski dolinici pridobivajo mnogo sočivja, žita, sadja in sena. Bovška draga pa ugaja posebno sočivju in travi.

Stranske soške doline so :

1. Idrijska dolina je jako ozka, le pri Slapu je bolj raztezna in rodovitna. Smeli bi jo primerjati sadnemu vrtu.

2. Baška dolina je kaj prijazna. Po obeh teh dolinah raste mnogo sadnega drevja in celo trta rodi nekaj *cividina*.

3. Judrijska dolina ^(La valle di Judria) zvana tudi Blazo, je bila prej močvirna. S preufavnavo struge se je usušilo veliko močvirnega sveta.

4. Največja je prelepa Vipavska dolina ^(La valle di Vipacco), ki je bogata sladnega vina in okusnega sadja. Razprostira se med Krasom in Čavnom ter se vleče od Nanosa do Gorice. ^(Gorizza) Le srednji in spodnji del Vipavske doline leži na Goriškem. Ravna je okolo Križa, Šempasa in od Dornberga do Soče. Po sredi Vipavske doline se vzdiguje cela vrsta gričev. Po njih rodi trta.

5. Braniška dolina je sicer tesna, a jako rodovitna.

6. Reško dolino v Brdih prištevamo tudi k jako rodovitnim, Verška dolina je pa posebno bogata sena.

7. Suha Čepovanska dolina je v gorenjem delu jako prijazna. Posebno priljubljen je pa Grgarski kotlič pri Sv. gori. ^(all'onte sacro).

Na Krasu je več dolin in kotlov. Najdaljša podolžna dolina se vleče vzporedno z gorskim grebenom od Divače čez Povir, Veliki dol, Brestovico do Jamelj; druga od Jamelj do Mirna-Dol.

Ob porečju Koritnice, Učeje, Tribušice, Tolminke in drugih potokov so semtertja ozke in kratke doline s strmo ograjo, ki jih zovemo grape.

142. Goriške gorske planote.

Na Goriškem so nastopne planote.

1. Kraška planota, ki se razprostira južno Vipavščice. To je skalnata in gola planota. Vase posrka vso močo ter nima na površju niti rek niti studencev. Le pri Dobrdo bu je jezerce. Deževnica se hitro poizgubi ter odteka skozi razjedeno kamenje v podzemlje. Kras slovi po svojih votlinah in podzemeljskih jamah, po nerazvitih rekah in ponikvenicah.

Kraški svet je nerodoviten, le semtertja je nekaj rodovitne zemlje. Kraška planota visi proti Soči in morju in se spenja proti Divači. Na goriškem Krasu slovita posebno Škocijanska in Divaška jama.

2. Trnovski les se razprostira med Vipavsko in Čepovansko dolino. Ta planota je popolnoma ločena od Krasa in je precej obrasla z bukovjem in smrečjem. Tudi tej planoti primanjkuje tekočih voda in studencev; dolin in votlin ima pa v velikem številu. Povprek se dviguje 900 m nad morjem. Najvišja vrhova sta Goljak (1481 m) in Veliki Mrzavec (1403 m).

3. Kraški planoti je jako podobna Banjška planota med Čepovansko dolino, Idrijo in Sočo. Od Kraške planote se loči v tem, da je z lesom in travo bolj obrasla. Povprečno sega ta planota 700 m nad morjem. Najvišji vrh je Veliki vrh (1072 m). Znana romarska pot je Sv. gora (684 m). (*Monte santo*).

4. Med Bačo in Idrijo se razprostira planota Šentviške gore ali Cerkljansko hribovje, ki visi od vzhoda proti zahodu.

Najvišji gorski planoti na Goriškem sta :

5. Krnska planota, povprečno 2000 m visoka, s slavnim Krnom (2246 m).

6. Kaninska planota s Kaninom (2582 m) in Prestreljnikom (2505 m).

Ti orjaški planoti vidimo dobro tudi s Krasa. Na osojnih mestih teh gorá leži tudi poleti večni sneg in led. Ti planoti sta polni planinskih pašnikov, kamor ženejo čez poletje govedo in drobnico na pašo. O kresu priženo pastirji živino na planine in ostanejo ondi, dokler jih ne prisili zopet mráz v dolino. Pastirji si grade na planini kočé, živina pa prenočuje pod milim nebom ali pa v stajah, ki jim služijo tudi v slabem vremenu v zavetje. Stanarji molžejo in sirijo v stajah.

143. Kras. - (Kras).

Slovenska zemlja se v svojem jugozapadnem delu proti Jadranskemu morju jako razlikuje od drugih dežel. To zemljo imenujemo Kras. ^(Kras) Razširja se od Vrhnike proti Gori, ^(Gorici) Trstu, ^(Triestu) Reki ^(Reki) in dalje na Hrvaško in v Dalmacijo. ^(Dalmacija)

Kraški svet se v mnogem oziru loči od planinskega.

To gorovje je podobno razburkanemu, hkrati okamenelému morju, iz katerega se vzdigujejo nizki, ostrorobati vrhunci. Na Krasu ni pravilno razvitih dolin, pač pa obilo ponikev, rup, kadunj, ali dolov, koliševk in prirodnih predorov (n. pr. Škocjanska mosta). Ker voda ne more odtekati po odprtih do-

linah, si išče pretoka od dola do dola pod zemljo (n. pr. Pivka-Unec-Ljubljana).

Od Postojne dalje izginejo gozdi izpred oči, griči in planote so kolikor toliko posute s sivim apnencem. Le kako drevo ali grmovje daje nekoliko sence. V severnem delu Krasa, okoli Planine in Cerknice, je več življenja, ker je svet bolj rodovit in bolje obdelan. Tukaj, kakor tudi tuitam po Istri in Hrvaškem, še rasto mogočni hrastovi, bukovi in smrekovi gozdi, kakršni so se nekdanj razširjali po vsem Krasu. Prvi naselniki so jih deloma posekali, da so dobili sveta za njive in vinograde. Tudi Rimljani so dobivali v teh krajih les za ladje in stavbe. Pozneje so hodili Benečani semkraj po hrastova in bukova debla ter jih rabili doma za poslopja in palače, kakor tudi smrekovino za ladje. Ni se pa o pravem času na novo zasajalo, in vrhutega so mnogobrojne črde koz pokončale še to, kar je ostalo življenja po goličavah.

Močna burja, ki zdaj podira drevje, odkriva strehe in preobrača vozove, je začela gospodariti po kraških tleh. Odnesele je polagoma rodovitno prst s hribov v dolino, ob bregovih so jo pa nalivi spravili v morje. Tako se je prikazalo na planoti in po vrhovih golo kamenje. Zadnja leta so začeli pogozdovati gole griče in planote, ki se začenjajo pri Postojni in se raztezajo na dolgo in široko do morja.

V kraškem svetu je mnogo zaprtih in globokih kotlin razne velikosti. Okoli malih kotlin, v katere je dež splavil nekoliko zemlje, so kameniti ploti;

to so o g r a d e. V njih ima pridni Kraševceva skrbno obdelano njivico. Ozke, navpičnim rovom podobne vdrtine so b r e z d n a. Večje podzemeljske j a m e imajo razen glavnega vhoda dosti stranskih dohodov in so polne kapnikov.

Glavna razlika med kraškim in planinskim svetom je v tem, da so nekatere jame v vzajemni podzemeljski zvezi. Potoki in reke izginajo kmalu pod zemljo in pridejo dostikrat v nižji kotlini zopet na dan. Nekatere vode dobe potem drugo ime. Kako ponicijuje vode, se kaže najbolj pri Ljubljani.

144. Postojnska jama.

Nad prijaznim postojnskim mestom se dviguje kakih 670 m visoki S o v i č z razvalino prastarega gradu, ki je dal trgu ime. S hriba si lahko ogledaš gorovje na vseh straneh neba. Na jugozapadu štrli kakor visoka stena 1300 m visoki N a n o s, na vzhodu J a v o r n i k in na jugu proti Trstu kameniti K r a s. Na severu se pa blešče ob jasnem nebu snežni vrhovi gorenjskih planin. Pod nami je dolina, po kateri teče leno v mnogih ovinkih P i v k a, kakor bi hotela čim dalje uživati blagodar dnevne svetlobe. Ali hipoma se izgubi v zemljo. Radovedni stopamo navzdol. Kmalu smo na kraju, kjer se Pivka vršče — dejal bi nekako jezna — izgublja v zemljo, v P o s t o j n s k o j a m o.

Parna piščal je ravnokar naznanila, da so v jami prižgane električne luči. Množici tujcev se odpro vrata vanjo. Stopiva tudi midva za njimi! Zložna

pot drži preko nekoliko razširjene razpoke — vhoda. Hladen, toda svež zrak, začetni somrak, potem pa nebroj lučic naju nekoliko omami. Pa stopajva le dalje! Silno bučanje zaslišiva in že sva v veliki dvorani, ki je 28 m visoka, 45 m dolga in 30 m široka. Na njenem dnu vrši Pivka, čez njo drži most, v višini se sveti kakor blede mesec električna obločnica, krog in krog nebroj lučic, a na stropu se vse leskeče. Kako diven in veličasten prizor! Ta del, imenovan „Stara jama“, so poznali že pred skoro 700 leti. Leta 1818. pa je zasledil jamski voditelj Luka Čič nadaljevanje. Navdušen je zaklical: „Nebesa sem našel, tako se vse leskeče in sveti!“ Mož je govoril resnico. Kapniki v tem delu jame so izredno čisti in svetli.

Odkod pa ti velikanski prostori, odkod kapniki?

V starodavnih časih je Pivka, išoč si pota v gorovje, toliko časa izpodjedala apnene sklade, da je izdolbla vso jamo. Zadejala je pa vedno globlje, in dandanes vidimo le kratek tok čudne vode. Jama bi ostala prazna, da niso deževne kapljice, ki so padale na sivi Sovič, rinile v zemljo ter, nasičene z ogljikovo kislino in razpuščenim apnom, obvisle na jaminem stropu. Tam je ogljikova kislina zbežala, nekaj apnene tvarine je ostalo na stropu, nekaj pa padlo s kapljicami vred na tla. V tisočletjih se je nabralo na stropu in na tleh vedno več apnenca. Nastali so kapniki, ki vise od stropa dol — stalaktiti — in oni, ki so videti, kakor bi bili iz zemlje zrasli — stalagmiti. Po nekaterih krajih se je tvorba bolj pospešila. Oba

kapnika sta se združila v mogočen steber. Poleg teh pa so različne kapnine, katerim so naredili imena predmetov, ki so jim podobni. Tako vidimo v tem delu jame: leeo, svinjski boh, leva, prestol, slap, $1\frac{1}{2}$ m visok stalagmit, imenovan parobek v železu, krstni kamen i. t. d., i. t. d.

Ob teh čudih se zdi obiskovalcu, kakor bi bil zašel v deželo pravljic. Nehote se spomni zakletih gradov, ki se leskečejo od samih dragocenosti. Ure in ure bi se morala muditi, ko bi si hotela vse ogledati le nekoliko natančneje. Hitiva zato dalje! Kaj pa je to? Vesel šum se sliši, vmes pa igra godba. Ugle-dava velik prostor, ki je 28 m širok, 47 m dolg in 14 m visok. To je plešišče, kjer plešejo ljudje ob zvokih ubrane godbe.

S plešišča drži pot mimo kapnika, ki je podoben kipu Marije z Jezuškom v naročju, do stolpa pizanskega, orlove peroti in groba v „Novo jamo“. Le-ta slovi po mnogoštevilnih kapnikih, ki vise od stropa kakor zagrinjala. Vsako ima drugačno obliko in barvo, vsako je drugače zavito. V tej jami je tudi višava „belvedere“ (lepi razgled). Odtod se vidi v Tartarus ali peklo.

Od tu dalje vidimo mnogo čudežnih kapnikov. Vse pa preseza 40 m visoka gora Kalvarija. Tukaj ti je na stotine raznih kamenitih podob in stebrov. Oko ne ve, kje bi se ustavilo, čemu bi se čudilo!

Prišedši na ravno, lahko sedeva na voziček, ki teče po železnem tiru skoro 1600 m po jami.

V ostalem delu jame je videti največje čudo postojnske jame, svetovnoznano zagrinjalo. Dolgo je okoli 3 m, debelo pa 8 mm. Če ne bi vedel, da je kapnik, bi šel tja ter ga radoveden hotel odgrniti, da bi videl, kaj je za njim. Tako prirodne so gube, tako je prozorno, tako je tvarina lepo bela. Obrobljena je z 10 cm širokim rjavordečim pasom. Človek ne bi nikdar mislil, da je kaj takega sploh mogoče v prirodi.

Od zagrinjala dospeva kmalu v prostore, kjer sva že bila. Vsa prevzeta od krasote, se napotiva k vhodu, kjer ugledava po dveurnem bivanju v jami — prehodila sva 3090 m — ljubo dnevno luč.

Še si lahko nakupiva nekaj spominkov na jamo: kak kapnik, steklenico s čudno živalco, s človeško ribico, ki živi v bistri jamski vodi, ali slike jamskih prostorov, potem pa kreneva na dom, ponosna, da je na naši zemlji tako prirodno čudo, s kakršnim se ne more ponašati nobena druga dežela.

145. Idrijski rudnik.

Na Notranjskem v globoki dolini, v podnožju visokih planin stoji mesto Idrija, ki je znana po vsem svetu po bogatih rudnikih živega srebra. Kako vse drugače je bilo v tej dolini pred štirimi stoletji! Temni, prastari gozdovi so pokrivali to pokrajino. Divje živali so se klatile po neprodirnih hostah; le ubožen oglar se je ustanovil v njih.

Leta 1497. — tako pripoveduje Valvazor v „Slavi vojvodine Kranjske“ — je našel po naključju

kmet živosrebrni rudnik. Bil je škafar ter je imel baje svojo kočo blizu kraja, kjer stoji zdaj cerkev sv. Trojice. Nekega dne pripravi leseno robo, da bi jo drugi dan ponesel naprodaj v Škofjo Loko. Ko vidi, da pušča ena posoda, jo zanese k bližnjemu studenčku, da se zamoči; pusti jo tam čez noč. Drugi dan pride ponjo, pa posoda je bila silno težka. Ko pogleda vanjo, vidi, da se leskeče na dnu nekaj srebrnkastega. Bilo je živo srebro, ki se je bilo nateklo ponoči z vodo vred v posodo ter ostalo zaradi teže na dnu. Hajdi z njim v Škofjo Loko k zlatarju!

Silno radoveden je bil škofjeloški zlatar, kje je dobil mož to dragoceno kovino. Toda navzlic vsemu poizvedovanju ni mogel zvedeti ničesar, zakaj kmet je lepo molčal o tem in se delal nevednega. Ko je dobil za srebro svoj denar, je odšel proti domu.

Na poti pa se mu pridruži vojak Kocijan Anderlein. Temu se posreči, da izvabi iz kmeta, kje je dobil živo srebro. Škafar mu pove ves prigodek ter mu tudi pokaže kraj, kjer je zamakal posodo. — Anderlein je kmalu najel nekaj delavcev ter začel kopati. S tem je bil storjen začetek idrijskemu rudniku, o katerem se je razširil glas kmalu daleč po svetu.

146. Alpe.

1.

Precejšen del naše domovine pokrivajo Alpe. V Alpah se dvigajo mogočni in ponosni gorski velikani, med njimi pa se razprostirajo plodne doline. Tu vidiš pustinjo polno golih skal, tamkaj se ti

odpira prelepa pokrajina. Tu šepečejo vrelci in šume slapovi s strmih pečin. Z visokih obronkov odmeva zvon pasočih se goved ali koz, vmes pa zveni pesem veselih planinarjev. Ob znožju golega skalovja se razprostirajo zeleni pašniki, visoko gori pa leži večni sneg in led. Prekrasen je pogled na te snežene in v led zakovane višave, kadar jih obsevajo zlati solnčni žarki!

Po širokih dolinah in nižjih gorskih planotah je zemlja največ pripravna za poljedelstvo. Globoki, temni gozdi iglastega in listnatega drevja krijejo tuintam planinski svet. Čim više pa prihajamo, tem bolj gine listnato drevje. Naposled pa se bolj in bolj krčijo tudi gozdi iglastega drevja, samo tuintam še sameva pritlikav grmič.

Našemu pogledu se razgrnejo krasne planine, bujno porasle s travo in z raznimi planinskimi cveticami. Tod se pase divja koza.

Polagoma pa prehajajo zelene planine v pusta, skalovita tla, koder ni življenja, koder vlada grobna tihota. Samo časih zaropoče kamen, ki se je sprožil kje v visočini, in grmi v brezmejně globočine, ali pa zatrepeče s perutmi ujeta — drzni planinski orel — ki se je dvignil iz skritega gnezda v zračne višave, odkoder se spusti na plen.

2.

Kadar se pa dvigne vihar, zavlada v gorah groza in strah.

Trudni pastirji so ravno pospali, in živina leži zunaj okoli koč. Kar se zabliska daleč na obnenju,

in bližnji snežniki so nekoliko trenutkov taki, kakor bi bili v ognju. Temni, težki oblaki se kopičijo nad vrhovi, in od zapada se drevi rumenkast oblak, v katerem se neprenehoma blisketa. Po dolinah leži črna tema, ki pokriva mirno zemljo. Krave se prebude in prihajajo nemirne, med čermi popuhava topel veter in šumi po nizkem planinskem ruševju. Ledeniki se začno tajati, in potoki zašume. Od daleč nekaj zamolklo bobni. V višavah se tepo vetrovi. Nad najvišjimi gorami pa švigajo ognjeni bliski. Krave vstajajo in se začno zbirati. Vodnica zamolklo muka, in vsa čreda se gnete okoli koč.

Na planoti leži soparna tišina ; posamezne težke kaplje padajo na streho, pod katero mirno spe pastirji. Zdajci švigne iz oblaka rumeni blisk in šine kakor ognjena kača po pečinah. Povsod na okoli se vnamejo oblaki, grom zaropoče in stotero odmeva od gorá, da se trese nebo in zemlja. Sedaj se usuje gosta toča po živini, ki razbegne na vse strani.

Na pol oblečeni planinarji, s poveznjenimi golidami na glavi, planejo med čredo. Planinar kliče in vabi, ali besna žival nič ne vidi, nič ne čuje. Planinar si ne ve pomagati. Okoli njega je sedaj temna noč, sedaj spet svetli ogenj. Toča ropoče po golidi in ga seka po golih mečah in rokah.

Naposled vendar zbere nekoliko živine. Vetrovi so pregnali nevarne oblake in za točo se ulije ploha. Krave stoje do kolen v vodi, v blatu in v toči — toda ena ali dve najlepših krav ležita vbiti v prepadu.

3.

Po najvišjih gorskih krajih dežuje malokdaj, ampak navadno sneži. Zato so po večjem pokriti z neizmernimi snežninami. Če se utrga sneg ob strmem gorskem bregu na dolgo in široko ter se vali in drsi s hriba v doline, nastanejo **plazovi**.

Ponekod se trga zlasti pozimi ob jako strmih rebrih suhi, drobni sneg ter se drsa v nižino. Taki **suh ali plašni plazovi** niso posebno nevarni sami na sebi. Jako nevaren je le zračni pritisk, t. j. silni veter, ki ga napravljajo ti plazovi. Mnogokrat podira ta strašni piš gozde, ruje drevesa, trga velikanske skale, ruši zidane hiše in prestavlja lesene kočice.

Mokri plazovi nastanejo, ko začne kopneti sneg. Če se strdi v hladni noči razmočeni sneg in potem leze snežnica med snežnino in zemljo, ji razmoči ter provzroči, da se jame pomikati navzdol velikanska snežnina. Takim plazovom se je lože ogniti nego prvim, a vendar so nevarni in pogubni dotičnim krajem, ker zasujejo z neizmernim snegom doline, gozde in travnike.

Posebno nevarni so **ledniški plazovi**. Če pridejo velikanski ledniki, ki se pomikajo navzdol, do prestrme rebri, se utrğajo in padajo s strašno silo v nižino. S tem provzročajo premočan piš in pokončajo vse z gruščem, kamenjem in skalovjem, ki ga prevrnejo z ledom v dolino.

Kjer se utrga mesto snega in ledu skalovje in zemlja ter drše s hribov v nižine, nastanejo **zemeljski usadi**.

147. Lov na divje koze.

Lov na divje koze je neizrečno težaven in nevaren. Lovec mora biti trdnega života in vajen vsakršnih težav. Ne sme se bati večdnevnega truda, kljubovati mora mrazu in viharjem, zraven mora biti zmeren, hladnokrven, pogumen in drzen. Razen zanesljive puške mu je potrebna mirna roka, bistro oko, posebno pa vedra glava, ki nimá omotice.

Lovec vstane kmalu po polnoči, obesi torbo s strelivom preko rame, vtakne vanjo malo kruha, sira in steklenico žganja, vrže puško čez pleča, v roko pa vzame težko gorjačo. Ko se začne daniti, je že na visokih planinah. Še preden vzide solnce, prehodi hribe in doline ter pregazi sneženo polje; z ostrimi kramžarji na črevljih praska po ledenih strmcih kraj globokih brezden ter se vedno ozira, kje bi ugledal kako žival ali vsaj našel njen sled.

Ako zapazi žival, se mora plaziti časih daleč po trebuhu ter se skrivati za skale. Časih mora pa še hoditi ure in ure, preden obide žival tako, da jo ima proti vetru, zakaj koza kmalu zavoha lovca, ki stoji za vetrom. Potem je zaman ves njegov trud. Najbolje je, ako obide kozo, ki se pase, ter jo prestreže, ko se vrača s paše. Skrit za skalo čaka nanjo, da mu pride na strel. Puška počí, od gorá odmeva strel, zadeta koza poskoči, se prevrne in obleži mrtva. Toda vsak lovec ni tako srečen; večkrat lazi ves teden po strminah in se vrne naposled prazen domov.

Na lovca preži od vseh strani smrtna nevarnost. Povsod mu zija naproti odprt grob. Lahko mu zdrsne

noga ob gladkem kamenu, ali počí pod njim varljivi led ter ga zagrebe živega v temno globočino. Lahko ga zadene kamen, ki se sproži nad njim, ali pa ga odnese s seboj plaz, ki ga zavije v sneženi grob. Časih pade hipoma na gore gosta megla, da ne vidi roke pred seboj ; kmalu začne mesti s snegom, lovec mora sestí — truden zaspi in zmrzne. Zgodi se tudi, da ga zavede koza na hud strmec, odkoder ne more nazaj. Večkrat se prevrne s kozo na plečih v brezdno.

Kozjemu lovcu je veselje za ta nevarni lov nepremagljiva strast, ki goni tudi sedemdesetletnega starca iz gorke hiše v ledene gore.

Po Frančiška Erjavcu.

148. Pastirčevanje na planinah.

Ko začne spomladi po dolini z velikim zvoncem zvoniti planinar, ki vodi živino na planino in jeseni s planine v dolino, prihaja živina po hlevih nemirna. Veselo mukajoče krave se zbirajo in radostne poskakujejo. Največji in najlepši kravi, ki je vodnica vsej čredi, obesi pastir okoli vratu zvonec na lepem traku, med roge pa ji priveže šop cvetja. Tudi druge krave dobe zvonce, nekatere večje, nekatere manjše. Planinar pazi posebno na to, da se glasovi dobro ujemajo.

Vodnica hodi zmerom prva, in nobena se ne upa iti pred njo. Drugim kravam vtaknejo molzne stolčke med roge. Tovornemu konju natovorijo po-

steljino, velik sirni kotel, drugo potrebno mlekarско orodje in posodje ter živež za ljudi. Ko je vse oskrbljeno, se odpravi ves vlak. Spredaj gre pastirček, za njim stopa mogočno vodnica in za njo vsa čreda poredoma.

Zadaj gre planinar s tovornim konjem. Zvonci žvenkljajo, krave mukajo, praznično oblečeni planinarji pa pojo in vriskajo, da se razlega daleč po dolini.

Živina je jako rada na planinah. Čisti planinski zrak ji de bolje nego oni v smradnih in zatohlih hlevih. Tukaj je, kadar se ji ljubi; v višavah tudi ni take vročine, kakršna je po dolinah, in sitne muhe in obodi je ne nadlegujejo tolikanj. Zato je živina na planinah čvrstejša, zdravejša in veselejša ter v tem času manj boleha nego ona, ki je ostala v hlevih.

Planinsko govedo je tudi pametnejše in razumnejše od dolinskega. Planinska krava pozna na planini vsak grm, vsako mlako. Ve, kje je najboljša paša; ve, kdaj je čas molžnje; že od daleč pozna pastirjev glas. Znano ji je, kdaj je čas iti h koči ali na vodo, razločuje škodljiva zelišča od dobrih in sluti nevihto.

Najsi je to planinarstvo zanimivo, vendar peša živinarstvo v takih krajih, kjer je paše vedno manj, a poleg tega je paša od leta do leta slabša. Zato so jeli ponekod opuščati planinarstvo in rede z mnogo večjim pridom živino doma v hlevih. V teh krajih se živinarstvo povzdiguje od dne do dne.

149. Italija.

Kraljestvo Italija je ustavna monarhija, katero vlada kralj Viktor Emanuel III. On vrši sodno oblast potom uradnikov, izvrševalno pa potom dvanajstih ministerstev. Postavodajalno pa vrši državni zbor (parlament), ki je sestavljen iz zbornice poslancev in zbornice senatorjev. Upravno (administrativno) se deli Italija v 69 pokrajin. Vsaki stoji na čelu prefekt, kateremu pomaga pokrajinski svet.

Zgodovinsko pa je Italija razdeljena v 16 ozir. 18 ozemelj ali departmentov.

Ti so : v severni Italiji 5 ; v srednji 5 ; v južni 4 ; na otokih 2 in 2 zasedeni (Tridentinska in Julijska Benečija).

V sev. Italiji so : 1 ^(Liguria) Ligurija, glav. mesto Genova (270.000 preb.)

2. ^(Piemonte) Piemont, glavno mesto Turin, ^(Torino) (420.000 preb.)

3. ^(Lombardia) Lombardija, glavno mesto Milan, ^(Milano) (600.000 prebivalcev).

4. ^(Venezia) Benečija, glavno mesto Benetke, ^(Venezia) (160.000 prebivalcev.)

5. ^(Emilia) Emilija, glavno mesto Bologna (175.000 prebivalcev).

V srednji Italiji :

1. ^(Toscana) Toskana, glavno mesto Firenze, ^(Firenze) (230.000 prebivalcev).

2. Marche, glavno mesto Ancona (60.000 prebivalcev)

3. ^(Umbria) Umbrija, glavno mesto Perugia (65.000 prebivalcev).

(Roma)

4. Lazio, glavno mesto Rim (520.000 prebivalcev),

5. Abruzzo, glavno mesto Aquila (22.000 prebivalcev).

Južna Italija :

1. Campania, glavno mesto Napoli (700.000 prebivalcev).

2. Puglia, glavno mesto Bari (100.000 prebivalcev).

3. Basilicata, glavno mesto Potenza (15.000 prebivalcev).

4. Calabria, glavno mesto Reggio (45.000 prebivalcev).

Otoki :

1. Sicilia, glavno mesto Palermo (340.000 prebivalcev).

2. Sardegna, glavno mesto Cagliari (60.000 prebivalcev).

Zasedeni ozemlji :

(Trieste)

1. Tridentinska, glavno mesto Trident (30.000 prebivalcev).

2. Julijska Benecija, glavno mesto Trst (200.000 prebivalcev).

Nadalje ima Italija v Afriki obsežne kolonije : Libijo, Eritrejo in Somalijo. (*Libia, Eritrea, Somalia*)

B. Zgodovina.

150. Rimljani v naši domovini.

(Roma)

Okoli slavnega Rima so ustanovili Latinci imenitno kraljestvo. To državo so počasi razširili čez ves Italijanski polotok in pozneje še po sosednjih

zemljah. Približali so se tudi našim krajem ter jih podjarmili. Naselili so se najprej na majhnem prostoru in od tam so začeli širiti moč na vse strani. Iz tega namena so ustanovili naselbino *Akvilejo* ali *Oglej* (182 l. pred Kristusom). (*Aquileia*)

Iz tega dobro utrjenega mesta so Rimljani premagali vse narode do Dunava (Vindobona-Dunaj). V teh deželah so bili kmalu neomejeni gospodarji. Prvo, kar so storili, je bilo, da so uvedli latinski jezik, svoje šege in zakone. Veliko Rimljanov se je naselilo po novo pridobljenih deželah. Ti in rimski vojaki so razširili ondi v kratkem času svojo vero in svoj jezik.

Po naših krajih pa niso širili samo vere in jezika, ampak tudi omiko. Zato so učili ljudi obdelovati polje, sušiti močvirje, saditi, žgati prstenino in opeko i. t. d.

Najbolj pa so Rimljani skrbeli za ceste, da bi pospeševali trgovino in hitreje razpošiljali vojake proti upornikom. Ob cestah so gradili selišča, postaje in prenočišča. V takih postajah so počivali trudni potniki, kupčevalci in uradniki. V mirnem času so delali vojaki ceste, zidali mostove, sekali skalovje in ravnali klance ali pa so zasipavali močvirja.

V četrtem stoletju po Kristusu pa je začelo hudo vreti med vzhodnimi in severnimi narodi. Stara bivališča so se jim zdela preslaba, zato so si želeli novih in boljših bivališč. Tako se je začelo preseljevanje narodov. Staro rimsko cesarstvo je bilo v nevarnosti; oslabeledo je bilo tako, da ni moglo več braniti svojih mej, ter je končno razpadlo.

151. Zgodovinski obris Trsta.

V naših krajih ob morju so v starih časih prebivali Ilirski Karni. Te so premagali leta 178 pr. K. Rimljani in so ustanovili na griču sv. Justa in obronkih do morja utrjeno vojaško naselbino. Imenovali so jo Tergeste. Rimljane so premagali Goti, te pa je podjarmil bizantinski vojskovodja Belizar. A tudi Bizantinci niso bili dolgo časa gospodarji Rimu in njegovim provincijam; pregnali so jih Longobardi. Koncem osmega stoletja pa se je polastil Apeninskega polotoka frankovski cesar Karel Veliki, ki se je dal leta 800 kronati v Rimu za rimskega cesarja.

Tako je tudi Trst menjal svoje gospodarje. Leta 948 so prejeli Trst z okolico tržaški škofje in so vladali nad 300 let. Za njimi pa je prišla oblast v roke trinajstim plemenitaškim tržaškim rodom.

Medem
 Hudi časi so se začeli za Trst, ko so ga hoteli spraviti pod svojo oblast sosednji Benečani. Tržačani so bili dobri trgovci, in to je zbudilo zavist pri Benečanih. Šestkrat so navalili na Trst z več ali manj ugodnim uspehom. Tržačani so iskali pomoči pri goriških grofih, oglejskem patriarhu in njegovem zavezniku. S pomočjo teh so odbijali napade beneške vojske.

Da bi bili varnejši ~~pred Benečani~~, so si poiskali Tržačani ~~mogočnega~~ zavetja pri avstrijskih vojvodih. Vojvoda Leopold III. je dne 30. septembra 1382. sprejel za stalno in neprekljeno Trst z okolico v svojo oblast. Tako je prišel Trst pod vlado Habs-

burzanov, ki je postal kmalu trgovska luka, svetovnega slovesa.

Dne 3. novembra 1918. pa je italijanska vojska zasedla Trst in zaledje ~~do Legata~~.

152. Luke in ceste v starem Trstu.

Brez morja ni blaginje in bogastva v deželi. To so Rimljani dobro vedeli, zato so pridno gojili trgovino. Zgradili so dve luki. Prva se je nahajala ondi, kjer se vleče zdaj ulica Muda vecchia z okolico, druga se je pa razprostirala v bližini sedanjega Ribjega trga. (*Pescheria*).

Rimljani niso trpeli slabih cest. Da se je mogla trgovina tudi po kopnem dobro razvijati, so zgradili celo omrežje dobrih cest. Tudi Trst jih je imel takrat mnogo, a najvažnejše so bile nastopne: ena je držala iz mesta čez Kontovelj v Oglej. Tod so se belile razkošne vile bogatih patricijev. Druga cesta se je začejala pri "Porta Parentina" na križišču ulice Madonina in ulice sv. ^{sv. Jan. Giusio?} Justa in se vlekla ob morju tja do rimskih naselbin, Poreča in ^(Porezza) Pulja. Tretja, ki so jo zvali tudi "oslovsko pot", se je vila čez Razklani ^(Monte Spaccato) hrib in držala do utrdb in gradišč na Krasu.

153. Prve naselbine v Trstu.

V prazgodovinski dobi se je naselil po sedanji zahodni istrski obali narod, ki je živel prvotno v Traciji ob Črnem morju in ob reki Histru, sedanjem Dunavu. Ta rod je ostavil svojo domovino, šel po Dunavu in Savi navzgor in se nastanil na obrežju

našega morja. Ker so bivali prej ob Histru, so nadeli tudi novi domovini ime Histria, sami so se pa zvali Histri ali Istri.

Hranilo jih je morje. Bili so ribiči in drzni brodarji. Napadali so tudi mimo se vozeče ladje, jih plenili spravljali plen na obrežje v svoja skrivališča. Ta so potem tudi utrjali, razširjali in tako so se ta skrivališča ali selišča počasi večala. Nastale so končno precejšnje naselbine, ki so se potem iz njih razvila istrska obrežna mesta ^{(Capodistria) (Pisano) (Patone)} Koper, Piran, Poreč i. t. d.

V poznejših stoletjih so se naselila po našem Primorju še druga plemena. Kelti so zasedli ozemlje med Alpami in morjem. Liburni so zavzeli Kvarnersko obal tja do Reke, ^{(Quarnero) (Fiume)} Japodi so se nastanili po pobočju Snežnika, Karni pa po Krasu. Benečani so prebivali onkraj Timava. ^(Timavo)

154. Boji Histrov z Rimljani.

Leta 179. pr. Kr. so se dvignili Histri nad Rimljane. Konzul Manlij je hitel s svojimi legijami k Timavu in se utaboril pri Devinu blizu morja. Po morju mu je pa prihitel na pomoč Gaj Fulvij z desetimi ladjami in izkreal svoje čete v Sesljanu.

Histri so bili že pripravljeni na ta skok in so čakali na Krasu ugodnega trenutka. Na tem pohodu jih je vodil njihov kralj Epul.

Rimljani so se pripravljali že več let na boj z njimi in utrjali vedno bolj Oglej v obrambo. To izzivanje je razkačilo Histre in so se zato hoteli maščevati nad oholim sosedom. Preveč so ljubili svobodo

in neodvisnost, jako so se pa bali suženjstva, ki jim je vedno pretilo.

Sovražnika sta si stala nasproti. Rimljani so se poslužili zvijače. Na bojišču so pustili le malo vojščakov, z glavno vojsko so se umaknili v Sosljan. Histri so videli, da sovražnikove čete niso jake. Planili so nanje in jih premagali. Zmage pijani so si delili plen, ki so ga ugrabili v rimskem taborišču.

Ali Histri so si bili kmalu svesti prevare. S svežimi četami so udarili Rimljani na nepripravljene Histre in jih po silnem boju docela premagali. Le Epul in nekaj njegovih sobojevnikov so se rešili smrti.

Po tej bitki so se pripravljali Rimljani vso zimo, da podjarmijo Istre. Na pomlad sta prodirali dve vojski v deželo Histrov in pustošili njihovo ozemlje. Vodila sta ju konzula Manlij in Junij. Po morju ju je pa spremljala desetorica bojnih ladij.

Zdaj se pa Histri niso upali presenetiti sovražnika z naskokom. Vedno so se umikali proti svoji prestolnici Nezaciju v bližini sedanjega Pulja, izkušajoč se ogniti bitki. A Rimljani so jim bili vedno bolj za petami in jih tiščali proti jugu. Razsrjeni Histri so se vrgli na sovražnika in se v obupu borili kakor levi, a rimske legije so bile številnejše in dobro oborožene in so jih zopet popolnoma pobile. Ostanki Epulove vojske so zbežali v Nezacij.

Rimljani so obkolili mesto in se pripravili na obleganje. Razdrli so vodovod in privlekli k ozidju oblegovalne stolpe in zidne rušilce. Histri so takoj

uvideli, da je obramba nemogoča. Namesto sužnosti so rajši volili smrt. Pobili so žene in otroke, končno še same sebe. Z njimi je pa umrl tudi njihov hrabri kralj Epul.

Rimljani so porušili mesto, ki ni potem vzraslo nikdar več. Tako so zagospodovali Rimljani vsej Istri.

155. Stari Slovani.

Stari Slovani so živeli v z a d r u g a h. Zadruga se imenuje skupno življenje vse družine. Vsi sinovi in njih potomci so ostali na istem domu. Vse imetje je bilo skupna last vseh zadružanov. Vsi so delali drug za drugega. Vsaka zadruga je imela svojega glavarja ali starejšino, ki je hranil zadružne svetinje, daroval bogovom, določeval vsakemu zadružanu opravila ter vodil gospodarstvo.

Sčasoma pa so se pomnožili prebivalci ene in iste zadruge tako, da niso mogli več ostati skupaj. Tedaj se je ločilo od stare družine nekoliko zadružanov, ki so se izselili v bližnji kraj. Tu so izvolili novega starejšino ter ustanovili novo zadrugo. S staro zadrugo so ostali v prijateljski zvezi. Zvezo vseh zadrug, ki so se razrasle iz prvotne zadruge, so zvali ž u p o, a vsi župni prebivalci so bili eno p l e m e. Starejšine ene župe so se shajali na skupno posvetovanje, so sklepali o potrebah vsega plemena ter si izvolili vrhovnega glavarja ali ž u p a n a.

Vsako pleme je imelo svoj župni grad, kjer je hranilo svoje dragocenosti. Ob vojski so pribežali vanj vsi oni, ki se niso mogli braniti sami zoper sov-

ražnike. Kadar se je kako pleme jako pomnožilo, da že ni bilo dosti polja, so se preseljevala tudi cela plemena v druge dežele. S seboj so jemali podobe rajnih starejšin. Ko so prišli v novo bivališče, so dali vodam in goram ista imena, ki so jih bili vajeni na prejšnjem domu.

Kakor so se razvila plemena iz zadrug, tako se je razrasel iz plemen *n a r o d*, bodisi da se je kako pleme samo jako pomnožilo, ali pa da se je združilo med seboj več plemen. Vsako pleme je imelo v novi domovini dalje časa svojega župana ali vojvodo, in ob vojski so izvolili enega izmed teh za velikega župana ali velikega kneza, ki je pa ostal tudi v mirnih časih vrhovni vladar.

Vsak narod je imel glavno mesto, ki se je zvalo navadno *V i š e g r a d*. Bilo je dobro utrjeno; v njem so hranili narodne svetinje, v njem je bival knez in v njem se je zbiral narod k narodnim skupščinam.

156. Domače življenje in verstvo starih Slovanov.

Slovani so najrajši obdelovali polje, a poleg tega so redili živino ter gojili čebele. Prvi so poznali plug. Pečali so se tudi z obrtom. Najbolj so sloveli od nekdanj kot dobri strojarji in tkalci.

Malokatero krepost so cenili tako kakor gostoljubje. Potnika so prijazno sprejeli, ga dobro pogostili ter ga celo spremili do drugega sela.

Stari Slovani so bili malikovalci ter so oboževali prirodo. Ločili so dobra in hudobna bitja. Dobra

bitja so zvali bogove, hudobna pa bese: bogovi so bili močnejši od besov.

Najvišji bog je bil Svarog ali Perun, stvarnik nebes in zemlje, svetlobe in toplote, bliska in groma. Njegovi sinovi so bili Dažd bog ali Solnce, Ogenj in Meseec. Boginja pomladi je bila Vesna, boginja rodovitnosti Živa, Radegost pa je bil bog gostoljubnosti. Triglav je bil bog zemlje, morja in zraka. Izmed besov je bila Morana gospodarica zime in smrti. Kurent je bil bog razbrzdanosti.

Verovali pa so tudi v druga bitja, ki so bila manj od bogov, pa so imela v prirodi veliko moč, tako vile, rojenice, škрати, more i. t. d. Nekatera izmed teh bitij so bila ljudem prijazna, druga sovražna.

Slovanski prazniki so se strinjali s prirodnimi izpremembami v letnih časih. Praznik Radegostov je bil jeseni, Kurentov god so praznovali predpustom z burkami in veselicami. Ko je skopnel sneg, so sežigali podobo boginje Morane, a nosili so na okoli podobo boginje Vesne. Poleti o kresu je bil god Solnea in Ognja, katerima na čast so zažigali po gorah grmade. Najimenitnejši praznik v letu pa je bil o zimskem kresu ali Božiču.

157. Sv. Ciril in Metod.

Že pred tisoč leti so bili naseljeni Slovani po prostorih, kjer bivajo še sedaj. Bili so razdeljeni že tedaj na razna plemena, vendar se še niso razlikovali v

jeziku tako kakor dandanes. Večina je še bila poganska. Niso bili vešči ne čitanju, ne pisanju, saj niso imeli niti črk niti knjig, tudi niso imeli svojih učiteljev.

Da bi Slovane otel tujemu vplivu, to je poizkusil najprej moravski knez Rastislav. Ta vladar zaprosi l. 862. grškega cesarja v Carigradu, Mihaela III. naj mu pošlje veroučiteljev, ki bi poučevali ljudstvo v resnicah svete vere v domačem jeziku.

Cesar odloči za ta posel učena brata, meniha Cirila in Metoda. Ko začuje Ciril cesarjevo odločbo, odgovori: „Slab sem in bolan, vendar grem radosten, ako imajo Slovani svoja pismena. Učiti brez pisma, brez knjig, to je vse prav tako, kakor pisati besedo na vodo. Treba je učiti po knjigah, v katerih je točno in zvesto napisana beseda božja. A brez knjig je človek lahko krivoverec.“

Odločil se je, da prevede svetopisemske in bogoslužne knjige na slovenski jezik. Tako je sodil z vzvišenimi mislimi, nesebičen učitelj, ki je gojil samo božje in duhovne namene. Ni se bal novih sovražnikov, nevarnosti in truda. Vdanost svojemu visokemu delu, ljubezen do Boga in ljudi odkrivata pred nami vse veličje sv. Cirila, vso silo in nesmrtnost njegovih podjetij. Pri vsem njegovem delovanju ga je zvesto podpiral njegov brat, sv. Metod.

Sveta brata sta nam dala Sveto pismo in svete knjige v našem jeziku. Med Slovani sta položila temelj narodni omiki. Zato pa čutimo tudi Slovenci veliko ljubezen do njiju in blagrujemo spomin sv. Cirila in Metoda.

158. O vitezih.

V srednjem veku še ni bilo takih zakonov za ljudsko varnost, kakršne imamo zdaj: debela pest močnejšega človeka je razsojala pravico. Kdor je trpel krivice, je moral braniti samega sebe ter si sam priboriti pravico. Ustanovili so viteški stan, da brani slabe in neoborožene ljudi.

Vladike in posestniki obsežnih zemljišč so jeli zidati mogočne gradove na nepristopnih krajih po gorskih vrhovih. Okolo njih so napravljali globoke prekope, čez katere so mogli le preko visečega mostu prihajati do grajskih vrat. Grad je imel vsaj po eden visok stolp, kjer so bili zaprti globoko pod zemljo v groznih temnicah nesrečni jetniki.

Prebivalci bližnjih vasi so bili naposled vitezovi podložniki; obdelovali so mu polje ter mu opravljali razne službe v gradu.

Ko je vitezov sin dovršil sedmo leto, ga je oče poslal k tujemu vitezcu. Služil mu je kot dvorjanič ter se je vadil v orožju in borjenju. Ko je dopolnil štirinajsto leto, je bil oproda ter je smel nositi orožje in spremljati gospoda k različnim igram in viteškim slavnostim. Tako se je seznanil z mnogovrstnimi viteškimi navadami in obredi. Ko je minilo zopet sedem let, so oprodi svečano podelili plemstvo. Pokleknil je pred viteza in obljubil, da se hoče vse žive dni bojevati za vero in čast. Vitez se je z golim mečem doteknil njegovega vratu, in klečeči oproda je vstal kot vitez z vsemi pravicami in viteškimi dolžnostmi.

Uplemenitev se je vršila z velikim bleskom in sijajem. Prirejali so turnirje ali bojne viteške igre kjer so lomili kopja in se borili peš ali na konji.

Obleka vitezov je bila dragocena in neprocirna. Glavo so si pokrivali s šlemom. Vrh nje se je vila krasna perjanica. Obličje jim je zastirala mrežica. Prsi, ramena in noge so imeli v samem železju. Oboroženi so bili s težkimi meči in z dolgim kopjem. V obrambo jim je bil ščit. Kdor je potisnil nasprotnika s sedla ali mu izbil meč, ta je zmagal. Iz rok plemenite gospe je dobil v dar verižico, ostrogo, šlem ali meč. Časih se je pa tudi jako žalostno končala igra, in mnogoteri hrabri vitez je s svojo krvjo močil prah na igrišču.

Nekateri vitezi pa so pozabili svoj poklic ter so jeli po cestah pleniti neoborožene trgovce. S skalnih gradov so prežali nanje, in potnik si ni bil svest življenja, če se ni pridružil večji oboroženi četi ali se pa odkupil z dragimi novci.

159. Križarske vojske.

Kraji, kjer se je rodil naš Odrešenik, kjer je učil in umrl, so bili kristjanom od nekdanj dragi in sveti. Ko so Rimljani nehali preganjati kristjane, so začeli hoditi pobožni romarji v Sveto deželo. A Palestine so se polastili divji Turki. Ti so začeli strašno preganjati tamošnje kristjane in pobožne romarje. Na poti ni bil nihče več varen razbojnikov, a kdor je ušel tem, je moral plačati pred Jeruzalemom davek, da je smel v mesto.

V Jeruzalem pride tudi puščavnik Peter, doma iz Amiena na Francoskem. Tu vidi, koliko trpe kristjani pod jarmom grozovitih Turkov. Jeruzalemski patrijarh mu dá pismo na papeža in krščanske vladarje. S tem pismom se napoti v Rim. Papež Urban II. se začudi preprostemu romarju, ga pohvali ter obljubi pomoči, čim bo mogoče. Pošlje ga med svet, rekoč: „Hodi od vasi do vasi, od mesta do mesta in pravi povsod, kar si videl in slišal!“

Gologlav in bos je potoval Peter od kraja do kraja. Povsod je nagovarjal in rotil ljudi na trgih in cestah, naj gredo v boj za sveto Kristusovo vero.

Kmalu skliče papež shod v Klermont na Francoskem. Tu se je zbralo nad 200 škofov in brez števila drugih ljudi. Zbranemu ljudstvu sta govorila Peter in sveti oče tako živo, da so začeli vsi navzoči klicati na ves glas: „Bog hoče vojsko!“

Po vseh krajih so se začeli oboroževati in pripravljati na pot v Palestino. Po znamenju križa, ki so si ga pripenjali na desno ramo, so se zvali križarji, vojske pa križarske vojske.

Leta 1096. se je napotila v boj prva križarska vojska, ki je štela 600.000 mož. Vrhovni poveljnik je bil vojvoda Bogomir Buljonski. Od te ogromne vojske pa je prišlo zaradi krvavih bojov, lakote, bolezni in strašne vročine le nekaj nad 20.000 vojakov pred Jeruzalem.

Po dolgem obleganju in po hudih bojih so naposled križarji premagali besne Turke in se polastili svetega mesta. Pobožnega Bogomira Buljonskega

so izvolili za jeruzalemskega kralja. Toda ponižni vojvoda ni hotel nositi zlate krone ondi, kjer je bil nekdanj nosil Kristus trnjevo krono. Bil je sicer prvi krščanski vladar v Jeruzalemu, a zval se je samo „varuh božjega groba“.

Vseh križarskih vojská je bilo sedem. A jeruzalemsko kraljestvo ni obstalo. Razpadlo je, ker so bili knezi nesložni in ker so divji Turki neprestano pritiskali nanje. Naposled so si zopet Turki osvojili Jeruzalem.

160. Tabori v turških časih.

V prejšnjih časih so naši kraji, mnogo trpeli od Turkov. Premnogokrat je bil Turek prej v deželi, preden je bila pripravljena vojska. Ljudstvo si je moralo pomagati samo. Napravljali so si trdnjave med obzidjem okoli cerkve, si delali tabore, skladali na najvišjih gorah grmade, da so lahko naznanjali na vse strani, ako se je bližal Turek.

Tabori so bili dobro zavarovani kraji. Stavili so jih na griče, kamor je dospel sovražnik le težko. Ako je stala na takem kraju cerkev z dobrim obzidjem, so izpremenili hišo božjo z obzidjem in s pokopališčem v tabor. Tam so čakali sovražnika.

Ko so zagorele po gorah grmade, ki so naznanjale, da je pridrl Turek, so hiteli ljudje v tabore. V cerkev so zbežali starčki, žene in otroci ter molili za zmago. Na obzidju, na brániku in na stolpih so stali krepki možje in pogumni mladeniči, ki so srčno odbijali napade sovražnikovih čet. Ako niso odbili teh

navalov, je Turek vzel tabor, pomoril stare ljudi ter odgnal v sužnost vse one, ki niso bili padli pod turškimi meči. Če pa so brambovci pognali v beg prve turške čete, so udrli za bežečim Turkom ter ga pregnali in pobili.

161. Gradišča.

V prazgodovinski dobi so živeli prvotni prebivalci v votlinah ali pa so zidali svoja bivališča na vrhu gričev in hribov. Da so bili varni pred divjimi zvermi in pred vpadi bojevitih sosedov, so jih utrjali. Gradili so visoke ograde v več krogih. V vsakem okopu ali ozidju je bil po en izhod; bila sta pa tudi po dva, ki so ju v nevarnosti zasuli. V najnižjem in najvišjem krogu je bilo nešteto šotorov iz blata ali ilovice; vsi so bili prepleteni z vejami in šibami, da so trdneje stali.

Šotori so imeli samo po en nezastrt izhod, koder je tudi uhajal dim. Tod so bivali krepki junaki velikani s svojo družino.

V prvem kolobarju so imeli drobnico in govejo živino, v zunanjem prostornem preddvoru se je pa vadila mladina streljati z lokom in se krepila z vzdigovanjem skal, metala kopje in se urila s sulico in kiji. Pri delu jim je služila kamenita sekira. Ogenj so si kresali s kresilnikom. Poznali so tudi že lončeno posodo.

Ti orjaki so imeli neznansko moč. Lučali so skale z enega hriba na drugi hrib. Na svojih plečih so mogli nositi sod, poln vina. Bilo je divje ljudstvo,

ki je krilo svoje železne ude z živalskimi kožami. Častili so bogove.

Začetkoma so živeli od lova. Medvedi, volkovi, mrjasci so se klatili takrat po naših gozdovih. Gradiščarji pri morju so se pa hranili tudi z ribjim lovom in uživali ostrige in druge mehkužce, ki jih je bilo takrat vse polno po obrežju.

Dolgo, dolgo let pozneje so začeli tudi obdelovati zemljo.

Še dandanes dobimo po Tržaški okolici in Istri ostanke teh prazgodovinskih gradišč, in mnogo hribov nosi še dandanes ime „Gradišče“. Znano je Veliko Gradišče pri Trstu. Po Istri jih je približno 600. Nekatera so še jako dobro ohranjena. V Tržaški okolici jih imamo 17. Dobimo jih pa tudi po istrskih otokih.

162. Devinski grad.

Vrhu silne skale moli v zrak svoje staro zidovje *(Casello di S. Maria)* Devinski grad. Pod njim peneč buta Jadransko morje svoje valovje v strmo steno, hoteč na mah razdrobiti sive pečine. Čudovit vtisk napravlja na človeka, če gledamo grad z morske strani z njegovimi balkoni, stolpi in v živo skalno zidanim ozidjem.

Na posameznih skalinah stoje še razvaline utrdb prvotnih Tybeinov. Tam, kjer je zdaj grad, je stala rimska trdnjava cesarja Diokleciana, ki so jo po ustnem izročilu porušili Huni. *(Sesljana) (Santa Croce)*

V tej pokrajini tja do Sesljana, *(Prosecco)* Sv. Križa in Proseka je uspevalo vino, ki je pomlajalo starce in

jim vlivalo zopet življenskih moči. Temu vinu „Pucinum“ je pripisovala Silvija Avgusta svojo visoko starost. Tako poročajo rimski zgodovinarji.

Blizu Devina se razprostira gaj, ostanek hrastovega gozda, posvečenega bogovom, ki se je takrat raztezal tja do Ravene, in kamor so romali Rimljani na letovišče.

V znožju gradu je v morju čer, kjer je baje posedal italijanski pesnik Dante in občudoval morje, ko je bival v pregnanstvu. Tam blizu je tudi skala „bele gospe“, ki je zapustila grad, stopila v čoln in hipoma izginila v valovih. Od onega dne čujejo jokati in togovati, ko vali vihar silne valove in piska po razpokah starih devinskih pečin.

Biser, ki so ga dobili v dnu morja, hranijo še zdaj v gradu. Ko ta izgine, takrat bo tudi usoda tega grada zapečätena.

Devinsko zidovje ima nejasno preteklost. Nejasna je tudi zgodovina prvih devinskih grofov. Že v 12. stoletju so bili Tybeinci mogočni gospodje in so imeli v bližini velika posestva. Tudi v cerkvi v Repentabru pri Opčinah je zapustila Tybeinska gospoda svoje sledove. Pripovedujejo se tudi, da je bil Devinski grad zvezan pod zemljo z Repentabrom.

Slaven gospod Devinskega gradu je bil tudi grof Hugon, mestni glavar tržaški, ki se je pod njim mesto Trst l. 1382. prostovoljno vdalo Habsburžanom. Po njegovi smrti so grad zaprli. V poznejših letih je razpadel, in dolgo let se ni nihče brigal za njegove razvaline.

Sedanji grad je iz 14. stoletja, ki je prišel po podelitvah in nakupih v različne roke. Sedaj je pa grad last princa Thurna und Taxisa.

Grad obdaja ozidje, ki so po njem zidane hiše. Vhodna vrata krasi grb in tolkač. V gradu so pa grbi ostalih devinskih grofov. Posebnost tega gradu je bogata zbirka orožja; zanimive so pa tudi stara orodja in posode in druge starine. V gradu je tudi bogata knjižnica, ki vsebuje mnogo srednjeveških rokopisov in slik. Ima tudi krasne sobane: „viteško dvorano“, „dvorano školjk“ in druge.

V grajskih kletih je podzemeljski rov, ki drži k tržiškemu „Sokolovemu gradu“.

163. Kako je bil iznajden smodnik.

Nemci so trdili dolgo časa, da je iznašel smodnik nemški frančiškan Bertold Schwarz, o katerem pa ni vedel nihče, kdaj in kje se je bil rodil.

Nekega dne je slučajno zdrobil nekoliko solitarja, žvepla in ogla v možnarju ter položil na vse skupaj težek kamen. Ko jame nato kresati, pade iskra v možnar, in — kakor bi trenil — se vname stolčena zmes, kamen pa zleti s strašno silo proti stropu. Schwarz je kar ostremel in je še večkrat ponovil ta poizkus, a vedno z enakim uspehom.

Čudno iznajdbo razodene drugim in kmalu so jeli ulivati železne cevi, iz katerih so streljali v vojski težke krogle na trdnjave in mesta. Nove naprave so zvali najprej možnarje, pozneje pa topove. Človeški um jih je vedno popravljaj in izboljševal, dokler

ni iznašel puške, ki jo nosi s seboj lahko vsak vojak. Odslej torej ni več odločevala v vojski osebna hrabrost in moč.

Skoraj gotovo pa je, da smo dobili strelni prah od Kitajcev, ki so ga poznali baje že za Kristusovega rojstva. Rabili so ga pa samo za rakete in umetni ogenj.

164. Papir.

V starem in tudi še v srednjem veku niso poznali takega papirja, kakršnega imamo dandanes. Stari Egipčani so pisali na kožo papirjevega drevesa, po katerem je dobil sedanji papir ime. Ali ta egiptovski papir je bil jako drag, in ker ga v Egiptu niso imeli preveč, ga ni bilo mogoče dobiti tudi v drugih deželah za težke novce.

Ljudje so si torej morali pomagati drugače. Začeli so pisati na ovčje in kozje kože, ki so si jih strojili prav za to posebe. Tristo let pred Kristusom so narejali v maloazijskem mestu Pergamu najboljše kože za pisavo; zvali so jih po mestu pergament. Ob Kristusovem rojstvu so pisali po vseh rimskih deželah na pergament, ki pa nikakor ni bil tako pripraven kakor naš papir; zakaj niso ga mogli vezati v knjigo, ampak morali so ga zviti, a pri čitanju zopet odviti.

Kitajci, ki pa niso mnogo občevali z drugimi narodi, so bili v tem srečnejši. Že 150. l. pred Kristusom so narejali iz sirovega bombaža tanek papir, na katerem so lahko pisali prav dobro. S Kitajskega se je ta obrt polagoma zanesel v Evropo, kjer

se pa ni mogel udomaćiti, ker je bil bombaž predrag.

Nekoliko se je pocenil papir, ko so ga začeli delati v dvanajstem stoletju na Španskem iz bombažastih cunj, med katere so mešali pomalem tudi platnene. Ljudje pa niso mirovali, dokler se jim ni posrečilo izdelovati papir iz samih cunj. Zdaj šele so mu znižali ceno, da si ga je lahko kupil vsakdo.

165. Tiskarstvo.

Izmed premnogih koristnih stvari, ki jih je izumil človek proti koncu srednjega veka, je gotovo najimenitnejše tiskarstvo. Šele odkar so jeli tiskarji hitro in ceno tiskati knjige na tisoče izvodov, se je mogla znanstvena omika prav razvijati. Zdaj si je lahko vsakdo za majhne novce kupil knjige.

Že v začetku štirinajstega stoletja so izrezavali pobožni redovniki v samostanih v lesene plošče podobe svetnikov, jih mazali s kako barvo ter jih od-tiskavali na pergament ali papir. Poleg svetnika so tudi izrezavali njegovo ime. Nova umetnost se je razvijala čimdalje bolj, in ljudje so že izrezavali cele besede, molitve ali pripovedke v lesene plošče ter jih tiskali na papir. Tako bi bilo mogoče tiskati tudi knjige, ali treba bi bilo izrezati toliko plošč, kolikor naj bi bilo v knjigi strani. To pa bi stalo mnogo truda in novcev.

J a n e z G u t e n b e r g, doma iz Moguncije na Nemškem, je izumil način, kako bi se olajšalo tiskanje knjig. Namesto celih besed ali izrekov je izre-

zoval iz bukovega lesa posamezne črke, ki jih je bilo mogoče zlagati in razstavljati ter tako z istimi črkami tiskati več knjig. A lesene črke so bile pre-slabe in so se lomile pod tiskalnico. Poizkusil je torej s svinčenimi črkami, pa zopet ni šlo, kakor je želel. S tem poizkušanjem je potrošil imetje in se zadolžil.

Sprijazni se z bogatim zlatarjem *Janezom Faustom*, a pridruži se jima tudi *Peter Schöffer*. Schöffer je pospešil tiskarstvo najbolj s tem, da je začel ulivati črke iz neke kovinske zmesi, ki se ni lomila pod tiskalnico. Tudi je izumil boljše črnilo. Nova umetnost je hitro napredovala, in lotili so se tiskanja Svetega pisma, ki so ga dovršili do leta 1455.

KRATEK OPIS ITALIJANSKEGA ZDRUŽENJA.

167. Prvi početki gibanja.

Pred 100 leti je bila Italija razdeljena v večdržav:

1. Lombardija, Benečija, Julijska Benečija in Trentin so bili pod bivšo Avstrijo.

2. Vojvodina Parma in Piacenza, pod vladno Marije Luize vdove po Napoleonu Bonaparte.

3. Vojvodina Modena, pod vladno Frančiška d'Este.

4. Toscana, pod vladno Ferdinanda III.

5. Cerkvena ali papeževa država, pod vladno papeža Pia VII.

6. Kraljestvo Napoli in Sicilia, imenovano kraljestvo dveh Sicilij, pod vladno Ferdinanda Borbon, skega.

7. Kraljestvo Sardegnā, ki je obsegalo Piemont, Ligurio in otok Sardegnā, pod vlado Viktorja Emanuela I.

Ta razdelitev je ostala z malimi izpremembami do 1859 leta. V vseh teh državah je živel le en narod, italijanski, izuzemši Benečije in Julijske Benečije, kjer žive poleg Italijanov v velikem številu Slovenci in Hrvati.

Hrepenenje Italijanov, po združitvi v eno državo je postajalo vedno večje. Nikar pa misliti, da so Italijani ves ta čas, mirno čakali, da jim pride rešitev od zgoraj.

Že pred 100 leti so začeli snovati razna tajna društva, kjer so razpravljali in ugibali, kako bi prišli do združitve. Prvo tako društvo je bilo društvo „Oglarjev“ „Carbonari“.

Prva njih zahteva je bila „ustava“, to je, da vladar ne sme vladati samovoljno, ampak ljudstvo potom svojih zastopnikov, poslancev. —

Drugo tajno društvo, katero je ustanovil velik italijanski mislec in neutrudljivi delavec za združenje Italije Jožef Mazzini, se je imenovalo „Mlada Italija“ „Giovane Italia“.

Naravno, da so vse vlade preganjale z vso silo in večkrat tudi z grozo, člane teh društev.

168. Jožef Mazzini.

Jožef Mazzini je bil rojen v Genovi ^(Genova) l. 1809. a že mlad je začel delovati v propseh združenja Italije. Leta 1831. po mučeniški smrti, nekaterih članov

tajnega društva „Oglarjev“, je uvidel potrebo snovanja novega društva ter ustanovil društvo „Giovane Italia“ „Mlada Italija“. Že jako mlad, je bil član društva „Oglarjev“ in večkrat je bil zapleten v zarote tako, da je moral v prognanstvo. Vmaknil se je v Marsiljo ^(Napolis) in od tam začel svoje delovanje. Takoj v začetku je dobil društvu „Mladi Italiji“ na tisoče in tisoče rodoljubov. Da bi to ostalo v neki zvezi je začel izdajati knjige in časopise, kjer je govoril Italijanom o domovinski ljubezni in rodoljubju ter o dolžnostih, ki jih mora imeti vsak pravi Italijan. V ta namen je spisal celo knjigo pod naslovom: „Dolžnosti človeka.“

Leta 1848. se je vrnil v Italijo, kjer je nadaljeval svoje koristonosno delo. Potoval je, agitiral, navduševal, s kratka, vodil vse mlado italijansko gibanje. Umrli je v Pisi 1872. leta, ko je videl vresničenje vseh svojih načrtov. Pokopan je v Genovi, v svojem rojstnem mestu, kjer ima krasen spomenik, kakor ga ima tudi po raznih drugih italijanskih mestih.

169. Ustaje in vojna leta 1848-1849.

Šele leta 1848. so izdale razne vlade italjskih državic ustavo.

Sardinski kralj Karel Albert je 1. februarja izdal ustavo, ki je še danes podlaga italijanskemu ustavnemu življenju. Navdušeno italijansko ljudstvo, se je z vseh strani zatekalo v Piemont.

A kraji podvrženi Avstriji, so se dvignili proti svojim zatiralcem. Posebno znamenita ustaja je

bila v Milanu, znana v zgodovini pod imenom „pet milanskih dnevov“ tako, da je moral celó maršal Radecki z vsemi svojimi vojaki bežati z Milana.

Ravno tako so se dvignile Benetke, ^(Venecija) pregnale Avstrijce, proglasile ljudovlado, ter izbrale za predsednika rodoljuba Daniela Manina.

Temu navdušenju se ni mogel ustavljati kralj Karel Albert.

Odločil se je v seji s svojimi ministri, da se postavi na čelo italijanskemu gibanju, ter napovedal vojno najhujšemu zatiralcu Italijanov — Avstriji.

Začetkom so italijanske vojske premagovale avstrijske, ker so tudi drugi italijanski knezi kakor toskanski in celo papež Pij IX. poslali vojaško pomoč.

A velika premoč avstrijske vojske, kakor tudi odpoklic vojaštva papeža Pija IX. in neapeljskega kralja, je obrnila vojno srečo tako, da je bila pri Kustoci ^(Castelforte) vojska Karla Alberta premagana. A nesrečni kralj ni miroval, ter leta 1849. zopet junaško napadel s 100.000 vojaki avstrijsko vojsko. A bil je kljub vsem svojim osebnim junaštvom, premagan. Vojna je trpela samó tri dni in dasi je zadnji dan kralj iskal smrti, videč, da je njegov krasen sen svobodne Italije tako izginil, ostal je nepoškodovan, ter zadnji zapustil bojišče bolj podoben mrliču nego li človeku. Odpovedal se je samovoljno prestolu na korist svojemu sinu Viktorju Emanuelu II., ter šel prostovoljno v pregnanstvo na Portugalsko.

170. Kralj Karel Albert.

Karel Albert je bil rojen v Turinu ^(Torino) 1798 leta. Učil se je v Parizu in v Genfu: S 16. letom je vstopil v vojsko Napoleona Velikega. Po padcu tega velikega vojskovodje, se je vrnil na dvor Viktorja Emanuela I., ter čakal, da zasede prestol. Leta 1831. po smrti Karla Felice, postal je sardinski kralj. Skrbel je za svoje kraljestvo, za justico, šolstvo in vojsko, za zadnjo posebno, ko je upal, da postane osvoboditelj Italije. Osoda mu je bila mila, ter odločila njega, da prvi napove vojno mogočni Avstriji.

A v tem ni imel sreče, kakor smo videli; vsled tega se je podal po nesrečni vojni leta 1849. prosto-voljno v prognanstvo v Oporto na Portugalskem, kjer je še istega leta od žalosti umrl, star 51 let.

171. Vladanje kralja Viktorja Emanuela II.

Po nesrečni vojni leta 1848. je novi kralj Viktor Emanuel, 29. letni mož, sklenil z Radeckim mir. O tej priliki je stari lisjak Radecki zahteval, da mora kralj preklicati ustavo, ter narodno trobojnico spraviti v zaboje. Pod temi pogoji bi Avstrija milo postopala s Piemontom. A mladi kralj je ponosno zavrnil pogoje, ter odgovoril, da ako je zgubil bitko, noče pa zgubiti časti in, da hoče ohraniti ustavo, kakor tudi narodno trobojnico, ko bi ga to stalo tudi življenje.

Radecki je naložil na to Piemontu 75 milijonov vojne odškodnine, a kralj Viktor Emanuel II., si je pridobil pridevek „kralj-poštenjak“.

Dežela je po teh nesrečah ubožala, ljudstva se je oprijela malodušnost, a sreča je bila, da poleg mladega, navdušenega kralja, je leta 1850, postal minister Camillo Cavour, najženijalnejši državnik Italije.

172. Camillo Cavour.

Camillo Cavour, sin plemiške rodbine, je bil rojen v Turinu leta 1810.

Učil se je mnogo in mnogo potoval. Zadobil je vpogled v težke državne tajnosti; bil je velikega uma in goreče ljubezni do Italije. Leta 1850. je postal minister in vodil mali Piemont tako umno, da je zadobil nemalo važnost v Evropi. Ves čas do svoje smrti, ki je bila za Italijane zelo prezgodaj, (l. 1861.) sklepal je razne zveze.

173. Vojni z leta 1855-1859.

Leta 1855., ko sta Francija in Angleška napovedali vojno Rusiji, se je zvezal Cavour ž njima, ter poslal na Krim 15.000 vojakov. Ko je nehala vojna na Krimu in so se evropske države sestale na konferenci v Parizu je bil zraven tudi Cavour, ter razlagal, kako mora Italija trpeti tuje gospodstvo. Zastopnik Avstrije ni hotel ničesar slišati o teh pritožbah, a Cavour je govoril tako prepričevalno, da so zastopniki tujih narodov dali njemu prav. Par let pozneje je prepričal francoskega cesarja Napoleona III., da se je Francija zvezala s Piemontom, kjer se je Francija zavezala pomagati Piemontu proti Avstriji.

Takoj nato je Viktor Emanuel II. napovedal, leta 1859. Avstriji vojno.

Ta vojna — prvi začetek združenja Italije — bila je za Francosko-Piemonteško vojsko slavna, ker je Avstrija bila primorana odstopiti vso Lombardijo, razven Mantove.

Italija je pa odstopila Franciji, za zavežniške usluge Savoio in Nizzo.

Da bo tudi ljudstvo pokazalo svojo voljo, sklenili so, naj se izjavi potom ljudskega glasovanja ali plebiscita. Ljudsko glasovanje je izpadlo v prilog kraljestva Viktorja Emanuela II.

Isto so storile, leta 1860., tudi Toscana in vojvodstvi Modena in Parma, ki so že prej pognali svoje vojvode. Združena Italija je storila svoj prvi korak.

Izmed raznih generalov in vojskovodij je zaslovel posebno Jožef Garibaldi.

174. Jožef Garibaldi.

Jožef Garibaldi je bil rojen 5. julija 1807. v Nizzi, kot sin dobre družine mornarjev. Že v mladosti krepil je svoje telo. Plezal je po jamborih očetove ladje, boril se z valovi ter ni poznal nevarnosti. Mati njegova je bila pravi vzor ženske. Od nje je podedoval Garibaldi svoje mehko srce; usmiljen je bil in pripravljen pomagati, kjerkoli je bilo treba. Že kot deček rešil je življenje ubogi perici, ki je padla v prekop. Kot mladenič je rešil družbo svojih tovarišev, ki so ostali v mali ladjici, pripuščeni srdi-

tosti valov. Ko je dorastel se mu je pa tako smilila nesrečna domovina, da se je daroval vsega njej do pozne starosti, ker umrl je 2. junija 1882.

Že kot 26 leten mladenič je moral bežati v Ameriko radi nekega patrijotičnega prestopka.

Tam se je bojeval za svobodo tamošnih narodov in postal slaven. Ko je leta 1848. Karl Albert napovedal Avstriji vojno, se je Garibaldi vrnil v Italijo, pripravljen braniti jo se svojo železno roko. Leta 1859. je v vseh bitkah premagal avstrijske oddelke in mir, ki so ga sklenili je Garibaldija globoko vžalostil. A če mu je Napoleon III. lahko zabranil bojevati se na severu Italije, ni mu tega mogel prepovedati na jugu, kjer so Italijani trpeli sramotno gospodstvo borbonsko. Proti kralju borbonskemu Frančišku II., je Garibaldi namenil svoje orožje. Rešitev Napoletanske in Sicilije, bila je njegova velika misel, ki jo je tudi izvršil.

Leta 1860., je vodil roj 1076 vojakov znan pod zgodovinskim imenom „la spedizione dei mille“ „pošiljatev tisočih“. Pripeljal jih je na otok Sicilijo, ter jih izkrcal pri Marsali. Zmagoslavno kot vihar, je šel po Siciliji, kjer ga je narod sprejemal z navdušenjem. Premagal je z lahkoto sovražnika pri Calatafimi, pri Palermu, Milazzu in Messini.

V noči 19. avgusta, prebrodil je s svojimi vojaki morsko ožino ter se izkrcal v Calabriji. Odslej ni bilo treba več vojskovati se. Vse se mu je pridruževalo in že 7. septembra je ukorakal zmagonosno v Neapelj, kjer ga je sprejelo pol milijona meščanov s takim

navdušenjem in radostjo, da se je zdelo, kakor, da je vse mesto znorelo same sreče. Še mala mesteca, ki so ostala v oblasti borbonskega kralja, bila so v kratkem premagana. Istočasno, ko je Garibaldi zasedel južne pokrajine, je minister Cavour odvezel s piemontsko vojsko Marche in Umbrie papeževi oblasti leta 1860.

Po ljudskem glasovanju, ki se se je izvršilo, sta se Neapelj in Sicilija združili s Piemontom in 17. februarja 1861, se je proglasilo kraljestvo italijansko.

175. Osvoboditev Benečije in Mantove. *(Mantova)*

Leta 1866. je Prusija napovedala vojno Avstriji z upanjem, da ji iztrže ostale italijanske pokrajine. V bitkah pri Kustoci ^{*(Custoza)*} in Visu (Lissa) je sicer Italiji šlo slabo, a ker je Prusija premagala Avstrijo pri Sadovi je zadnja morala odstopiti Italiji Benečijo in Mantovo.

Tudi v tem letu se je Garibaldi srčno ^{*(Pranta)*} boril se svojimi prostovoljci ter se napotil v Trentin ^{*(Trento)*} da iztrže vso Tirolsko Avstriji.

A sklenjen mir je preprečil to njegovo nakano. Italija je bila združena, a manjkalo jej je srce — manjkal jej je — Rim. ^{*(Roma)*} Večkrat so skušali rodoljubi da bi se otresli papeževe vlade. Garibaldi sam je s svojimi prostovoljci leta 1862. skušal to doseči, a ni mu tega dovolila italijanska vlada, iz gotovih političnih vzrokov.

Ker so Francozi branili papeževo državo, se Garibaldiju tudi leta 1867. ni posrečilo dobiti Rima. *(Roma)*.

Ko je pa Francoska leta 1870. bila zapletena v vojno s Prusijo je italijanska vojska udrla pri takoimenovani Porta Pia, ter 20. septembra 1870. razvila italijansko zastavo nad večnim mestom.

Meseca junija 1871. leta je Rim ^{*(Roma)*} postal glavno mesto Italije.

176. Kralj Viktor Emanuel II. imenovan „kralj poštenjak“.

Viktor Emanuel II. je zasedel prestol po odstopu svojega očeta leta 1849. Imel je 29 let. Takoj pri nastopu je kazal veliko ljubezen do svobode in ohranitve ustave.

S pomočjo ministra-državnika Cavourja, je neumorno deloval, da popravi škodo minulih vojn in se pripravi za nove boje. Da pridobi ugled svoji državi, združil se je z Francosko in Angleško proti Rusiji, leta 1855.

Leta 1859. se je združil zopet s Francosko, ter si tako pridobil Lombardijo. A kmalu na to, leta 1860. Toscano, Modeno in Parmo. Istega leta mu je Garibaldi pridobil Sicilijo in ^{*(Sicilia)*} Napoletansko, ^{*(Napoli)*} a z lastno vojsko je zavzel papeževi državi Marche in Umbrio. Leta 1866. združil se je s Prusijo ter pridobil svoji državi Benečijo in Mantovo; leta 1870. zavzel Rim, *(Roma)* ter tako združil Italijo.

Po teh bojih, je živel še 9 let, ljubljen od svojega naroda radi svoje priprostosti in ljubeznivosti, po-

sežno v občevanju z narodom. Bil je strasten lovec in večkrat prebil po cele tedne v Alpah, ter tu občeval s prostim narodom, kakor s svojimi vrstniki.

Narod ga je kar jednostavno imenoval „Vitorio“. Umrl je 9. januarja 1878. Sledil mu je sin

177. Umberto I.

ki je bil rojen 1844. in umorjen v Monzi 1900. Poročen je bil z Margerito Savojsko. Ves čas svoje vlade je bil dober in vdan svojemu narodu, ki mu je vračal ljubezen, kar je pokazal, posebno o priliki njegove tragične smrti.

Kraljica Margerita je inteligentna in dobrosrčna dama in še danes oboževana od vseh Italijanov radi svojih čednosti.

Kralju Umberto I. sledil je njegov edini sin

178. Viktor Emanuel III.

Bil je zelo strogo vzgojen, kajti oba, oče in mati, sta skrbela za to.

Do 12. leta, moral je vsak dan vstajati zelo zgodaj, ter se kopati v mrzli vodi. Za tem je dobil skledico juhe in že ga je čakal profesor za prvo lekcijo. Po nauku je moral ob vsakem vremenu eno uro jahati, nakar se je zopet vrstil pouk. In tako ves dan: vaje, pouk, in zopet vaje in pouk tako, da mu ni ostajalo niti trenutka za lenarjenje.

Z 12. letom je znal tri jezike: italijanskega, francoskega in angleškega. Posebno ga veseli morje in arheologija. Poseduje dragoceno zbirko medalj in

starega denarja. Ima čudovit spomin in poleg drugega pozna izvrstno zgodovino in zemljepisje.

Oktobra meseca, leta 1896. se je poročil s Heleno ~~Črnogorsko~~, ki je sedaj naša kraljica. Ona je zelo učena in dobra, vredna kraljeva tovarišica.

~~Bila je vzgojena na Cetinju, pozneje v Petrogradu.~~ Pozna več jezikov, krasno slika in posebno ljubi lepe umetnosti.

Poleg vsega tega je preljubezniva mati svojim peterim otrokom.

179. Svetovna vojna.

Našemu kralju je bilo odločeno, da vstopi v svetovno vojno, ki je začela julija 1914. leta, med Srbijo in Avstrijo.

Z Avstrijo so potegnile: Nemčija, Turčija in Bolgarska; s Srbijo pa Rusija, Francoska, Angleška, Italija, Japonska, Združene države Amerikanske in druge manjše države.

Mnogo je človeštvo trpelo v teh vojnih letih, milijoni so morali dati življenje, milijoni so ostali pohabljeni in nezmožni za delo, a končno je vendarle zmagala pravica in ošabne sovražne države so morale prositi za mir.

Ob tej priliki je Italija zasedla Trentinsko vse do Brennerja in Julijsko-Benečijo, kar ima v svoji posesti.

Veliko je bilo veselje ko so 3. novembra 1918, vkorakale italijanske čete v glavno mesto Trst, ^(Trieste) kjer je sedež vseh višjih oblasti Julijske Benečije. *(Venetia Giulia)*

